

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2294

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 5 (37) / 2020
2 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Економічні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Economic sciences»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Экономические науки»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22443-12343Р*

№ 5 (37)

2 том

Київ 2020

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 1643 від 28.12.2019

Спеціальності:

051 Економіка

071 Облік і оподаткування

072 Фінанси, банківська справа та страхування

073 Менеджмент

075 Маркетинг

076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

241 Готельно-ресторанна справа

281 Публічне управління та адміністрування

292 Міжнародні економічні відносини

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Економічні науки», 2020

ISSN 2520-2294 = Internauka. Serii: Ekonomicheskie nauki (Kiev)/Mezhdunarodnyj nauchnyj žurnal "Internauka".
Serii: Ekonomicheskie nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор, в.о. ректора Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Заступник головного редактора: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

Бардаш Сергій Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Безверхий Костянтин Вікторович — кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Белялов Талят Енверович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Гринько Алла Павлівна — доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Дмитренко Ірина Миколаївна — доктор економічних наук, доцент, професор Національного центру обліку та аудиту Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Зось-Кіор Микола Валерійович — доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту і логістики Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, Україна)

Ільїн Валерій Юрійович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, контролю та оподаткування агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

Клочан В'ячеслав Васильович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету (Миколаїв, Україна)

Красноручський Олексій Олександрович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Курило Людмила Ізидорівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Левицька Світлана Олексіївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Назаренко Інна Миколаївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного університету (Суми, Україна)

Олійник-Данн Олена Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Охріменко Ігор Віталійович — доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Паска Ігор Миколайович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Скриньковський Руслан Миколайович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій Приватного вищого навчального закладу «Львівський університет бізнесу та права» (Львів, Україна)

Сопко Валерія Василівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Танклевська Наталія Станіславівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)

Тарасенко Ірина Олексіївна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Токар Володимир Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

Фоміна Олена Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ходжаян Аліна Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Horska Elena — Dr.h.c.Prof. Dr. Ing Professor Marketing and Management, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovak Republic)

№ 5 (37)
2 т.

2020
травень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «ECONOMIC SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

- Лутковська Світлана Михайлівна**
ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 9

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

- Подлесная Василиса Георгиевна**
ТРАНСГУМАНИСТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ШЕСТОГО КОНДРАТЬЕВСКОГО ЦИКЛА... 18
- Романіка Тетяна Костянтинівна**
ІНКЛЮЗІЯ МОЛОДІ В СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО
ЗРОСТАННЯ..... 29

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ В ЕКОНОМІЦІ

- Бонещкий Орест Олегович, Желізняк Роман Йосифович, Кащшин Василь Мирославович**
ЕКОНОМІЧНА ДОВІРА ЯК ФАКТОР У ВИРОБНИЧИХ ФУНКЦІЯХ 37
- Шапошник Олена Леонідівна**
ОЦІНЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РИЗИКІВ ПРИ РЕІНЖІНІРІНГУ ПІДПРИЄМСТВА,
ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПАДКОВИХ
СИСТЕМ ВИРОБНИЦТВА 43

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

- Косташ Тетяна Вікторівна, Михалків Алла Анатоліївна**
МІСЦЕ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МЕНЕДЖМЕНТУ 51
- Мазіна Олександра Іванівна, Олійник Вікторія Сергіївна, Rogoznii Sergiy Anatoliyovich**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ
ТА ЗВІТНОСТІ 59

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- Tolpezhnikova Tetyana**
FORMS OF INTERNATIONAL MARKET PENETRATION OF ENTERPRISES 67

Бабенко Крістіна Євгеніївна ІНСТИТУЦІЙНЕ ПІДґРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ.....	72
Вараксіна Олена Вікторівна ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ІНДИКАТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	77
Дмитрієва Оксана Іллівна МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ.....	86
Салямон-Міхєєва Катерина Дмитрівна ВЗАЄМОДІЯ НЕЗАЛЕЖНОГО ТА ДЕРЖАВНОГО АУДИТУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	94

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Тymchyshyn Juliya, Atamanchuk Zoryna FEATURES OF REGIONS' ECONOMIC SECURITY IN TOURISM FIELD	100
--	-----

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Моїсєєнко Тетяна Євгенівна, Бринчак Михайло Миколайович НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ПІД ВПЛИВОМ ІНДУСТРІЇ 4.0	106
---	-----

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Буй Тетяна Григорівна, Примєрова Олена Костянтинівна, Мельник Анна Ігорівна ВПЛИВ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ	113
Великих Ксенія Олександрівна ОКРЕМІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	122
Гориславець Павло Анатолійович, Величко Ірина Ігорівна УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ	128
Солодка Ольга Олегівна СЕГМЕНТАЦІЙНИЙ РОЗРІЗ РИНКУ Ф'ЮЧЕРСНИХ КОНТРАКТІВ УКРАЇНИ	134

ІНШЕ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПАВЛІХИ Н. В., ЦИМБАЛЮК І. О. ТА УНІГИ О. В. «РОЗВИТОК ТА РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ»	140
---	-----

CONTENTS

ECONOMICS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NATURE MANAGEMENT

Lutkovska Svitlana

THE FORMALIZATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD
OF ENVIRONMENTAL SAFETY MODERNIZATION 9

ECONOMIC THEORY

Podliesna Vasylyna

TRANSHUMANISTIC DIRECTIONALITY OF THE SIXTH KONDRATIEFF CYCLE..... 18

Romanika Tetiana

INCLUSION OF YOUTH INTO PUBLIC PRODUCTION AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH 29

MATHEMATICAL METHODS AND MODELS IN ECONOMICS

Bonetskyy Orest, Zhelizniak Roman, Kashchyshyn Vasyl

ECONOMIC TRUST AS A FACTOR IN PRODUCTION FUNCTIONS 37

Shaposhnyk Olena

ASSESSMENT OF THE STRATEGIC RISKS OF ENTERPRISE REENGINEERING WHICH ARE
RESULTING IN THE MODERNIZATION OF THE SOFTWARE OF HERITAGE SYSTEMS 43

ACCOUNTING AND TAXATION

Kostash Tetiana, Muhalkiv Alla

THE PLACE OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE MANAGEMENT INFORMATION
PROVISION SYSTEM 51

Mazina Oleksandra, Oliynyk Viktoriia, Rohoznyi Serhii

DIGITALIZATION AS THE MOST IMPORTANT TOOL FOR THE DEVELOPMENT
OF THE ACCOUNTING AND REPORTING SYSTEM 59

PROBLEMS OF NATIONAL ECONOMY

Tolpezhnikova Tetyana

FORMS OF INTERNATIONAL MARKET PENETRATION OF ENTERPRISES 67

Babenko Kristina

INSTITUTIONAL BASIS FOR ENSURING BALANCED ECONOMIC DEVELOPMENT
OF TERRITORIES 72

Varaksina Elena

FOOD SECURITY AS AN IMPORTANT INDICATOR OF COMPETITIVENESS OF NATIONAL
ECONOMY 77

Dmytriieva OksanaMULTIMODAL TRANSPORTATION AS A KEY ASPECT OF THE DEVELOPMENT
OF TRANSPORT POTENTIAL OF UKRAINE ..... 86**Saliamon-Mikheieva Kateryna**INTERACTION OF INDEPENDENT AND STATE AUDIT: INTERNATIONAL EXPERIENCE
AND DOMESTIC FEATURES ..... 94**REGIONAL ECONOMICS****Tymchyshyn Juliya, Atamanchuk Zoryna**

FEATURES OF REGIONS' ECONOMIC SECURITY IN TOURISM FIELD 100

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS**Moiseienko Tetiana, Brynchak Mykhailo**DIRECTIONS OF THE AUTOMOTIVE INDUSTRY DEVELOPMENT UNDER THE INDUSTRY4.0
INFLUENCE ..... 106**FINANCE, BANKING AND INSURANCE****Bui Tetiana, Primierova Olena, Melnyk Anna**

THE INFLUENCE OF INCOME TAX ON ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE 113

Velykykh Kseniia

MODALITIES ASPECTS OF ENTERPRISE FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT 122

Horyslavets Pavlo, Velychko Iryna

CASH FLOW MANAGEMENT OF WHOLESALE ENTERPRISES 128

Solodka Olha

SEGMENTATION OF THE MARKET OF FUTURES CONTRACTS OF UKRAINE 134

OTHER**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПАВЛІХИ Н. В., ЦИМБАЛЮК І. О. ТА УНІГИ О. В.****«РОЗВИТОК ТА РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ» 140**

Лутковська Світлана Михайлівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи,
євроінтеграції та міжнародної діяльності,
доцент кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії
Вінницький національний аграрний університет
Лутковская Светлана Михайловна
кандидат педагогических наук, доцент,
проректор по научно-педагогической работе,
евроинтеграции и международной деятельности,
доцент кафедры административного менеджмента
и альтернативных источников энергии
Винницкий национальный аграрный университет
Lutkovska Svitlana
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work,
European Integration and International Activities,
Associate Professor of Administrative Management
and Alternative Energy Sources
Vinnytsia National Agrarian University

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5971

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ФОРМАЛИЗАЦИЯ ПУБЛИЧНО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

THE FORMALIZATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY MODERNIZATION

Анотація. В статті розглядаються форми, методи та різновиди публічно-приватного партнерства (ППП). Визначено, що важливим стратегічним рішенням в умовах екологічних загроз і виснаження екосистем є формування механізмів публічно-приватного партнерства, концентрація зусиль суспільства та основних стейк-холдерів по розбудові і розвитку екологічної інфраструктури і досягнення збалансованого природокористування.

Досліджено, що у результаті реалізації PPP можна одержати синергетичний ефект, який сприятиме підвищенню ефективності діяльності держави і бізнесу шляхом їх об'єднання. Отже, можна стверджувати, що синергетичний ефект від реалізації публічно-приватного партнерства складається із поєднання економічного, соціального та екологічного ефектів.

Співробітництво між державним і приватним секторами у сфері екологічної безпеки є особливою формою PPP, яка спеціально розробляється з метою поліпшення управління кризовими ситуаціями шляхом спільної координації та співпраці між приватними і державними представниками. Для розробки ефективних інструментів боротьби з сучасними загрозами безпеці

необхідна участь і спільні дії всіх учасників – уряду, приватного сектора і громадян. Державний і приватний сектори спільно працюють над підготовкою оцінки ризиків, державний сектор розповсюджує передову практику для подальших дій. Приватний сектор може допомогти державному за допомогою створення експертних напрацювань для ефективного розподілу ресурсів.

Узагальнена практика використання форм ППП визначає декілька основних напрямів, які реалізуються в угодах партнерства держави, приватного власника і громади. Потрійність системи полягає у наявності в ній трьох основних складників, без яких неможливо уявити інноваційний процес: держави (представленої органами державної влади), науки (представленої суб'єктами наукової діяльності) та бізнесу (яку уособлюють суб'єкти підприємницької діяльності). При цьому ініціативи, які направлені на подолання існуючих проблем розвитку науки і техніки і стагнаційних тенденцій підприємництва, набувають стратегічного характеру.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, модернізація екологічної безпеки, синергія, екологічна безпека, концесійні угоди.

Аннотация. В статье рассматриваются формы, методы и разновидности публично-частного партнерства (ПЧП). Определено, что важным стратегическим решением в условиях экологических угроз и истощения экосистем является формирование механизмов публично-частного партнерства, концентрация усилий общества и основных стейк-холдеров по реструктуризации и развитию экологической инфраструктуры и достижение сбалансированного природопользования.

Исследовано, что в результате реализации ППП можно получить синергетический эффект, который будет способствовать повышению эффективности деятельности государства и бизнеса путем их объединения. Следовательно, можно утверждать, что синергетический эффект от реализации публично-частного партнерства состоит из сочетания экономического, социального и экологического эффектов.

Сотрудничество между государственным и частным секторами в сфере экологической безопасности является особой формой ППП, которая специально разрабатывается с целью улучшения управления кризисными ситуациями путем совместной координации и сотрудничества между частными и государственными представителями. Для разработки эффективных инструментов борьбы с современными угрозами безопасности необходимо участие и совместные действия всех участников – правительства, частного сектора и граждан. Государственный и частный секторы совместно работают над подготовкой оценки рисков, государственный сектор распространяет передовую практику для дальнейших действий. Частный сектор может помочь государственному посредством создания экспертных наработок для эффективного распределения ресурсов.

Обобщенная практика использования форм ППП определяет несколько основных направлений, которые реализуются в соглашениях партнерства государства, частного собственника и общества. Тройственность системы заключается в наличии в ней трех основных составляющих, без которых невозможно представить инновационный процесс: государства (представленной органами государственной власти), науки (представленной субъектами научной деятельности) и бизнеса (которую олицетворяют субъекты предпринимательской деятельности). При этом инициативы, которые направлены на преодоление существующих проблем развития науки и техники и стагнационных тенденций предпринимательства, приобретают стратегического характера.

Ключевые слова: публично-частное партнерство, модернизация экологической безопасности, синергия, экологическая безопасность, концессионные соглашения.

Summary. The article deals with forms, methods and types of public-private partnerships (PPP). Determined that important strategic decisions in the context of environmental threats and the depletion of ecosystems is the formation of mechanisms of public-private partnerships, the focus of the society and key stakeholders for the restructuring and development of environmental infrastructure and the achievement of sustainable natural resource management.

The implementation of the PPP it is possible to obtain a synergistic effect, which will contribute to improving the efficiency of government and business by combining them. Therefore, it can be argued that the synergetic effect of the implementation of public-private partnership consists of a combination of economic, social and environmental effects.

Cooperation between the public and private sectors in the field of environmental security is a special form of PPP that is specifically designed to improve crisis management through joint coordination and cooperation between private and public representatives. For the development of effective tools for combating modern security threats requires the participation and cooperation of all parties – governments, the private sector and citizens. The public and private sectors work together on preparing a risk assessment, the public sector distributes the best practice for further actions. The private sector can help the state through the creation of expert groundwork for the effective allocation of resources.

The generalized practice of the use of forms of PPP defines several main directions, which are implemented in the agreements of partnership between the state, private owners and companies. The Trinity system is the presence in it of three main compo-

nents, without which it is impossible to imagine the innovation process: the state (represented by public authorities), science (represented by the subjects of scientific activity) and business (which represent the business entities). The initiative, which is aimed at overcoming the existing problems of development of science and technology and the stagnant trends of the business acquire a strategic nature.

Key words: public-private partnership, modernization, environmental safety, synergy, environmental safety, of the concession agreement.

Постановка проблеми. Впровадження і розвиток механізмів публічно-приватного партнерства у країнах світу в першу чергу пов'язано з виникненням потреби у значних обсягах інвестицій для підвищення конкурентоспроможності економіки у глобальному середовищі, залучення ресурсів приватного сектору для фінансування інфраструктурних проєктів спільно з державою, забезпечення суспільними послугами. ППП використовується переважно як інструмент для розвитку і капіталовкладень у різні види інфраструктури.

Світова екологічна криза та гострота і складність екологічної ситуації в Україні обумовлюють необхідність підвищення якості довкілля, підтримка екологічної рівноваги біосфери, розбудови екологічної інфраструктури на основі залучення масштабних інвестицій, розподілу функцій між державою і бізнесом на принципах відповідальності, співпраці, пошуку моделі сумісних взаємовигідних рішень. Тому перспективним і актуальним напрямом розв'язання екологічних проблем і розбудови екологічної інфраструктури є розробка і реалізація, теоретичне обґрунтування публічно-приватного партнерства в Україні. Зміцнювання партнерських відносин влади, бізнесу та громадськості служить основою стабільності та накопичення соціального і природного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах процесів глобалізації особлива увага приділяється проблемам екологічної безпеки. Поглиблюються фундаментальні наукові дослідження, в яких екологічні та економіко-екологічні проблеми стають об'єктом особливої уваги вітчизняних учених. Зокрема, розробці цих питань присвячені праці: А. Б. Качинського [15], Г. М. Калетніка [10], С. В. Козловського [10], О. О. Веклича [11], Г. О. Обиход [13–14], С. М. Лутковської [12]. Питанням державно-приватного партнерства, публічно-приватного пратнерства в системі побудови, регулювання та ефективного функціонування інноваційної економіки присвячені дослідження Шилепницького П. І [1]., Єфименко Т. І [2]., Карлюк Г. В [3]. та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Вивчення форм та методів публічно-приватного партнерства, особливостей співробітництва ППП

між державним і приватним секторами у сфері екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Важливим стратегічним рішенням в умовах екологічних загроз і виснаження екосистем є формування механізмів публічно-приватного партнерства, концентрація зусиль суспільства та основних стейк-холдерів по розбудові і розвитку екологічної інфраструктури і досягнення збалансованого природокористування.

Різноманітність форм публічно-приватного партнерства дозволяє широко використовувати можливості приватного капіталу у вирішенні державою багатьох проблем не тільки у сферах виробництва суспільних благ і надання публічних послуг, виробництва природно-монопольних галузей, а й у сфері забезпечення природно-техногенної та екологічної безпеки. У названих сферах держава не може відмовитися від своєї присутності і для вирішення суперечностей між обмеженими можливостями державного бюджету та потребою у вкладанні капіталу для забезпечення відтворення та розвитку об'єктів стратегічної і соціальної значущості цих сфер використовує публічно-приватне партнерство.

У переважній більшості зарубіжних країн, які мають позитивний досвід реалізації проєктів на засадах ППП, однією з визначальних ознак такого партнерства є те, що зазначений механізм застосовується з метою впровадження масштабних, національних та міжнародних суспільно значущих проєктів, якими і є проєкти щодо забезпечення сталого просторового розвитку.

У результаті реалізації ППП можна одержати синергетичний ефект, який сприятиме підвищенню ефективності діяльності держави і бізнесу шляхом їх об'єднання. При цьому ефект від партнерства перевищує суму ефектів діяльності кожного суб'єкту окремо. Синергетичний ефект може мати економічну, соціальну та екологічну складові.

Складовими економічного ефекту є зростання надійності державних інвестицій та підвищення ймовірності одержання очікуваного економічного результату; поліпшення інвестиційного клімату; підвищення якості надання послуг; ефективність використання державних коштів за рахунок зменшення собівартості проєкту; скорочення рівня

ризиків при здійсненні господарської діяльності; доступ до інноваційних та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; дерегуляція завдяки зменшенню кількості проектів, що реалізовувалися під контролем державних органів; оптимальний розподіл повноважень щодо контролю над спільною реалізацією проекту; розширення можливостей одержання пільгових кредитів під державні гарантії від міжнародних фінансових установ.

До складових соціального ефекту слід віднести активізацію розвитку підприємницької ініціативи та підвищення корпоративної соціальної відповідальності; сприяння інтеграції «державо-громадянське суспільство-бізнес» (розвиток відповідного інституціонального середовища); підвищення якості соціально значущих послуг; підвищення якості життя населення за рахунок розвитку територій та формування (реконструкція) об'єктів інфраструктури, створення та збереження робочих місць.

Елементами екологічного ефекту є мінімізація впливу на навколишнє природне середовище за рахунок впровадження новітніх технологій у сфері економіки природокористування; енергозбереження та енергоефективність; утилізація та поводження з промисловими та побутовими відходами; зниження екологічного навантаження на території та підвищення рівня екологічної безпеки на основі впровадження екологічно чистих інноваційних технологій.

Отже, можна стверджувати, що синергетичний ефект від реалізації публічно-приватного партнерства складається із поєднання економічного, соціального та екологічного ефектів, які у сукупності сприятимуть досягненню значних результатів [1].

Співробітництво між державним і приватним секторами у сфері екологічної безпеки є особливою формою ППП, яка спеціально розробляється з метою поліпшення управління кризовими ситуаціями шляхом спільної координації та співпраці між приватними і державними представниками. В межах вказаної моделі ППП комерційний ланцюг постачання основних товарів і послуг доповнює ланцюг постачання громадських послуг таким чином, щоб полегшити кризову ситуацію. На відміну від інших підходів, метою ППП є не максимізація спільного прибутку, а мінімізація вартості витрат шляхом розгляду бюджетного обмеження держави й обмеження участі приватного підприємства. Основним завданням у даних умовах є поліпшення процесу управління кризою.

В екологічному напрямі співробітництво держави та приватного власника направлено на реалізацію проектів щодо впровадження «зелених» технологій, пом'якшення наслідків екологічних

змін, розвиток рекреаційної сфери. У перспективі державно-приватні партнерства мають можливість продовжити діяльність по формуванню дієвих відносин між органами державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності та неприбутковими приватними організаціями для виконання необхідних державних функцій. Поєднання кращих можливостей партнерів в управлінні проектами у сфері безпеки підвищує стійкість критичних інфраструктур, посилює ступінь взаємної довіри державних та приватних суб'єктів та покращує індикатори безпеки в державі [1–2].

Для розробки ефективних інструментів боротьби з сучасними загрозами безпеці необхідна участь і спільні дії всіх учасників — уряду, приватного сектора і громадян. Державний і приватний сектори спільно працюють над підготовкою оцінки ризиків, державний сектор розповсюджує передову практику для подальших дій. Приватний сектор може допомогти державному за допомогою створення експертних напрацювань для ефективного розподілу ресурсів.

У світовій практиці існує така класифікація типів публічно-приватного партнерства. Існують публічно-приватні партнерства, в яких співробітництво між державним і приватним сектором базуються винятково на контрактних зв'язках, або публічно-приватні партнерства з інституційною природою, що передбачає співпрацю між державним і приватним секторами в межах певного володіння.

У сфері підвищення рівня природно-техногенної та екологічної безпеки можуть використовуватися форми ППП за метою створення, а саме:

- партнерства, сформовані для залучення управлінської експертизи приватного партнера для реалізації великих і складних програм;
- партнерства, пріоритетною метою яких є залучення нових технологій, розроблених у приватному секторі;
- партнерства, які мають мету залучити різноманітні фінансові ресурси, доступні для бізнесу.

Публічно-приватне партнерство — це особлива форма співпраці, яка спрямована на організацію взаємодії за схемою «Бізнес — влада — громада», де громадськість реалізує свої права на контроль органів виконавчої влади, соціальних інституцій, соціально-орієнтованого бізнесу, небезпечних для довкілля виробництв тощо. Відомі більше 30 різних форм ППП. Узагальнена практика використання форм ППП визначає декілька основних напрямів, які реалізуються в угодах партнерства держави, приватного власника і громади.

Деякі форми ППП можна визначити як контракти (угоди) на управління (management contracts). При-

ватний партнер бере на себе управління державним об'єктом протягом визначеного угодою періоду тоді, коли права власності та інвестицій залишаються з державою. За договором управління відповідальність за управління об'єктом передається приватному суб'єктові на відповідний період зі сплатою винагороди за виконання роботи. Платежі складаються з фіксованої суми та винагороди, заснованої на стимулах для досягнення певних результатів. Відповідно до угоди про оренду (лізинг — lease contract), приватний партнер, використовуючи право користування державним майном, несе відповідальність за експлуатацію й обслуговування об'єкта.

Концесійні форми передбачають ініційоване державою будівництво чи реконструкцію об'єкта приватним інвестором за власні кошти. Предметом концесійних угод виступає державна (муніципальна) власність та суспільні (публічні) служби. Держава є одним із суб'єктів концесійної угоди, за якою об'єкт передається в концесію на певний строк на платних умовах та підлягає поверненню із закінченням строку дії угоди в державну власність. Зазначені моделі досить часто стосуються транспортних комунікацій, охорони здоров'я, освіти тощо.

Угоди ППП, у яких необхідно створити (будівництво) нових об'єктів (Greenfield project), передбачають те, що приватний партнер самостійно або спільно з державною участю будує й управляє новоствореним об'єктом на період, визначений у проектній угоді. Приватний суб'єкт бере на себе більшу частину фінансового та операційного ризику і повертає свої інвестиції протягом усього терміну реалізації проекту. Концесійний вид контрактів має декілька нижченаведених різновидів.

«BOOT» (Build, Own, Operate, Transfer — будівництво, володіння, експлуатація/управління, передання). Відповідно до цієї моделі, приватний партнер одержує право користування й володіння об'єктом протягом строку угоди, після закінчення якого об'єкт передається органам влади.

«BLOT» (Build, Lease, Operate, Transfer — будівництво, оренда, експлуатація, передання). Суб'єкт підприємницької діяльності одержує франшизу на фінансування, проектування, будівництво й експлуатацію орендованого об'єкта (а також стягнення коштів з тих, хто отримує послуги) в період орендних відносин, вносячи плату за користування.

«BOT» (Build, Operate, Transfer — будівництво, експлуатація/управління, передання). У межах цієї моделі, відповідно до угоди щодо розвитку інфраструктурних об'єктів, приватний власник використовує об'єкт, приймаючи ризики. У процесі експлуатації приватний власник може мати право

власності в межах дії угоди. Після закінчення терміну дії угоди право власності переходить до держави.

«BOO» (Build, Own, Operate — будівництво, володіння, експлуатація/управління). Приватний власник уповноважений фінансувати, будувати, володіти, експлуатувати об'єкт. Держава купує послуги об'єкта, забезпечуючи інвестору мінімальний дохід.

«BTO» (Build, Transfer, Operate — будівництво, передання, експлуатація/управління). Цією моделлю передбачено після завершення будівництва передання об'єкта державі, але надалі об'єкт знову може надаватися в користування приватному власникові.

«BOMT» (Build, Operate, Maintain, Transfer — будівництво, експлуатація/управління, обслуговування, передання). За цією моделлю делегується відповідальність приватній стороні щодо утримування та поточного ремонту інфраструктурних об'єктів, які ним побудовані.

«DBOOT» (Design, Build, Own, Operate, Transfer — проектування, будівництво, володіння, експлуатація/управління, передання). Угода покладає відповідальність на приватного власника щодо стадії проектування та будівництва.

«DBFO» (Design, Build, Finance, Operate — проектування, будівництво, фінансування, експлуатація/управління). У зазначеній моделі регламентується відповідальність приватної сторони за здійснення фінансування будівництва інфраструктурних об'єктів.

«BBO» (Buy, Build, Operate — придбання, будівництво, експлуатація). Угода передбачає продаж активів для модернізації та поліпшення майна й експлуатації певний період часу. Державний контроль здійснюється протягом дії угоди про передання майна.

«BLT» (Build, Lease, Operate — будівництво, оренда, передання). Угода, відповідно до якої приватний власник фінансує та будує об'єкт, за договором оренди експлуатує об'єкт, приймаючи всі ризики, після закінчення строку угоди передає право власності органам влади.

В угодах, які передбачають відновлення майна (Brownfield contact), за економічною сутністю є схожість із Greenfield project, але замість створення нового активу приватний суб'єкт бере на себе існуючий актив і покращує (відновлює) його: реконструює, модернізує або розширює. До таких проектів належать указані нижче моделі.

«ROT» (Rehabilitate, Operate, Transfer — відновлення (реконструкція), експлуатація, передання). Об'єкт передається приватному власникові для відновлення, експлуатації та передання державі.

«RLT» (Rehabilitate, Lease or Rent, Transfer — відновлення (реконструкція), оренда або лізинг,

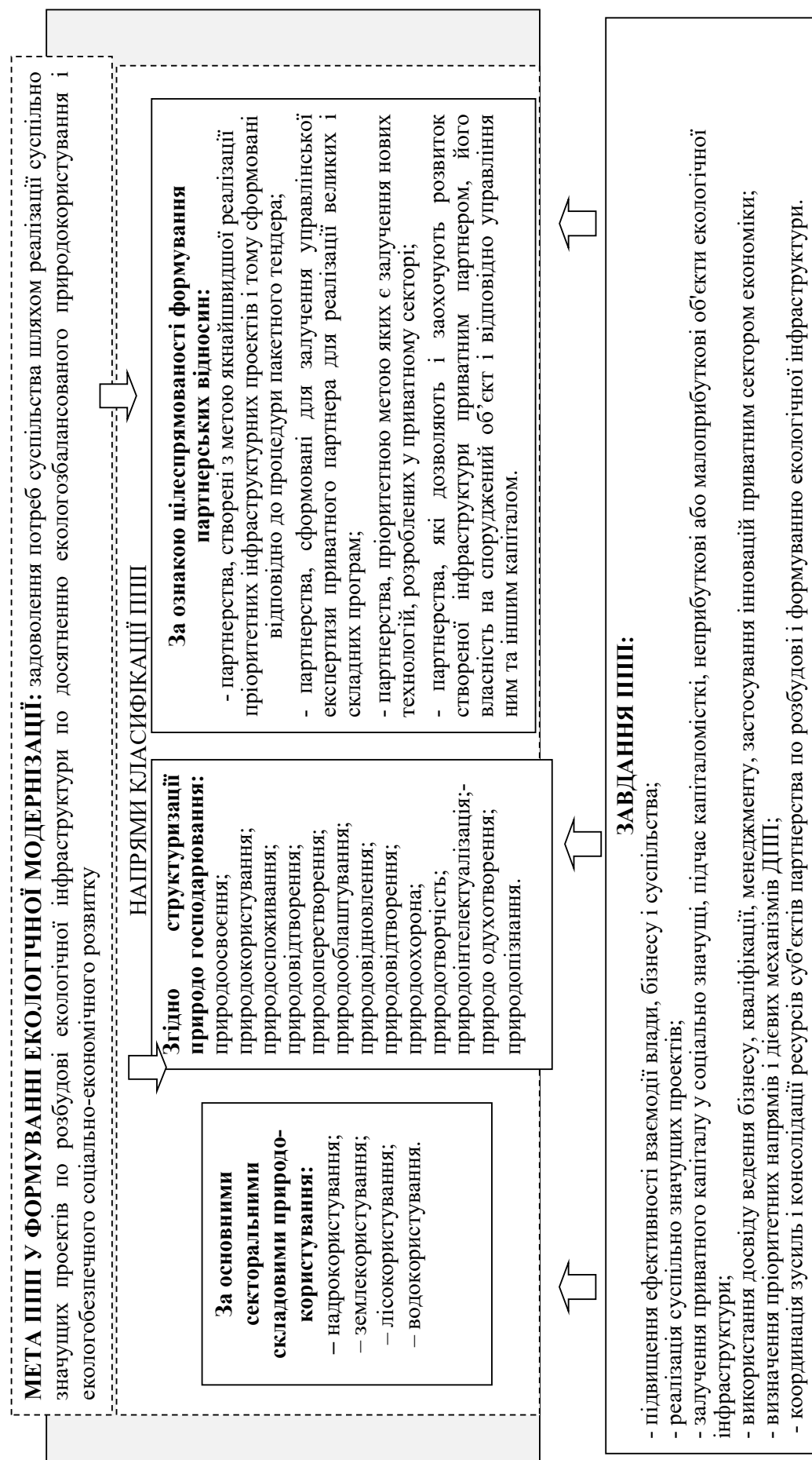

Рис. 1. Формалізація публічно-приватного партнерства у сфері модернізації екологічної безпеки
Джерело: складено автором на основі [4–9]

передання). Проект, у якому приватний власник відновлює об'єкт, орендує або бере в лізинг у державного власника, а потім передає державі.

«BROT» (Build, Rehabilitate, Operate and Transfer — будівництво, відновлення (реконструкція), управління, передання). Приватний власник відновлює об'єкт або завершує частково збудований об'єкт, експлуатує протягом дії угоди та повертає державі.

Слід зауважити, що межі вищевказаних моделей окреслені не чітко, тому деякі проекти можуть належати до декількох моделей PPP, враховуючи краще відображення ризиків приватного сектору.

Зважаючи на те, що загострення екологічних проблем потребують невідкладних дій по досягненню екологічної рівноваги, розбудови і відтворення об'єктів екологічної інфраструктури та екологічної модернізації, а це, в свою чергу, потребує значного обсягу фінансування та масштабного залучення інвестицій, реальним механізмом залучення додаткових фінансових коштів і джерел інвестування в Україні виявляється під'єднання приватного сектору до вирішення цих завдань. Змістовне наповнення публічно-приватного партнерства у сфері розбудови екологічної інфраструктури схематизовано представлено на рис. 1.

Крім того, аналіз міжнародного досвіду публічно-приватного партнерства дозволяє структурувати взаємодію держави і бізнесу за трьома векторами:

- функціональний вектор — розвиток публічно-приватного партнерства в галузях, які визначають доступ підприємств до факторів виробництва і ринків;
- галузевий вектор — публічно-приватне партнерство в окремих галузях на основі змішаних форм власності, кооперації державних та приватних компаній, укладення галузевих угод;
- муніципальний вектор — публічно-приватне партнерство щодо розвитку окремих територіальних виробничих сегментів, ринків праці, територіальної та комунальної інфраструктури та інших [3].

Однак для приватних компаній за наявних соціально-економічних умов фінансова привабливість науково-технічних проектів PPP може бути недостатньою. Тривалий період реалізації, низький рівень прибутковості, високі ризики на ринку суспільних

послуг обмежують інноваційний розвиток. У рамках розвитку фундаментальних наук і комплексу технологій стратегічного характеру держава і приватний сектор мають свої спеціалізації діяльності і свої переваги, із об'єднанням яких формується ця кооперація і створюється ефект синергії. Потрійність системи полягає у наявності в ній трьох основних складників, без яких неможливо уявити інноваційний процес: держави (представленої органами державної влади), науки (представленої суб'єктами наукової діяльності) та бізнесу (яку уособлюють суб'єкти підприємницької діяльності). Спільна робота науки, бізнесу і влади в реалізації проектів PPP сприятиме розвитку новаторських форм проектного фінансування, стимулюватиме підприємницьке мислення і сприятиме впровадженню передових методів управління в органах влади. При цьому ініціативи, які направлені на подолання існуючих проблем розвитку науки і техніки і стагнаційних тенденцій підприємництва, набувають стратегічного характеру.

За умови достатньо розвиненої національної інноваційної системи провідну роль у фінансуванні інновацій відіграє бізнес-сектор; держава відіграє важливу роль у здійсненні антициклічного регулювання економіки, згладжуванні циклічних коливань і пом'якшенні їх наслідків [3].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Публічно-приватне партнерство (PPP) визнане світовою практикою як ключовий інструмент вирішення важливих проблем збалансованого розвитку на регіональному та місцевому рівнях. Орієнтація стратегічних планів виключно на використання бюджетних коштів не дає владі змогу впроваджувати масштабні стратегічні проекти, які формують конкурентоспроможність територіальних соціально-економічних систем. Завдяки залученню до реалізації стратегій приватних операторів стає можливим вивільнення частини бюджетних коштів для спрямування їх на інші пріоритетні напрями збалансованого розвитку, а також залучення до державного сектора досвіду та ділових підходів приватного сектора [2].

Отже, можна зробити висновок, що для України на даному етапі розвитку характерною є інвестиційна форма партнерства.

Література

1. Шилепницький П.І. Державно-приватне партнерство: теорія і практика. П.І. Шилепницький; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. Чернівці: [б.в.], 2011. 454 с.
2. Державно-приватне партнерство в системі регулювання економіки. [Єфименко Т.І. та ін.]; за заг. ред. чл.-кор. НАН України Т.І. Єфименко; Нац. акад. наук. України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування». К.: [б.в.], 2012. 371 с.
3. Карлюк Г.В. Розвиток державно-приватного партнерства як фактор побудови та ефективного функціонування інноваційної економіки в країнах світу. Г.В. Карлюк. Київ: УкрІНТЕІ. 2014. 54 с.
4. Закон України «Про державно-приватне партнерство» № 2404-VI від 01.07.2010 р. із змін. та допов. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
5. Гарбариніна В. Підвищення рівня інституційної спроможності органів публічної влади в умовах реалізації політики державно-приватного партнерства. В. Гарбариніна. Ефективність державного управління, 2016. Ч. 1. Вип. 1/2 (46/47). С. 180–187.
6. Нормативно-правова база ДПП. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c5fe4de5-3213-413e-ac82-71fef98f6933&title=OznakiDerzhavnoprivatnogoPartnerstva>.
7. Висновки за результатами аналізу ефективності здійснення ДПП. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a47d67e-6546-4caa-9ab0-dce86654169e&title=SistemaZboruTaUtilizatsiiBiogazuNaPoligoniTverdikhPobutovikhVidkhodivVM-Kremenchuk>.
8. Стан здійснення ДПП в Україні. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62a9b6fb-27ff-462a-b351-eeeadfb26b6f&title=StanZdisnenniaDppVUkraini>.
9. Public Private Partnership: A Guide for Local Government // British Columbia Ministry of Municipal Affairs. URL: <http://www.cscd.gov.bc.ca>.
10. Калетнік Г.М., Козловський С.В., Козловський В.О. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави. Економіка України. 2012. № 7. С. 16–25.
11. Веклич О. Удосконалення економічних інструментів екологічного управління в Україні. Економіка України. 1998. № 9. С. 65–74.
12. Лутковська С.М. Фундаментальні дослідження екологічної безпеки сталого розвитку та процесів екологічної модернізації. С.М. Лутковська // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2020. № 4(84). С. 12–20.
13. Обиход Г.О. Інституціонально-організаційні механізми політики забезпечення екологічної і природно-техногенної безпеки // Теорії мікро-макроекономіки. 2012. № 39. С. 134–140.
14. Обиход Г.О. Інституціоналізація екологічної безпеки в системі формування політики сталого розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища». Г.О. Обиход. Київ, 2017. 43 с.
15. Качинський А.Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспективи покращення. К.: НІСД. 2001. 312 с.

References

1. Shilepnich'kij P.I'. Derzhavno-privatne partnerstvo: teori'ya i' praktika. P. I'. Shilepnich'kij; Nacz. akad. nauk Ukrayini, I'n-t regi'on. dosli'dzh. Cherni'vci': [b.v.], 2011. 454 s.
2. Derzhavno-privatne partnerstvo v sistemii' reguluyuvannya ekonomii'ki. [Yefimenko T. I'. ta i'n.]; za zag. red. chl.-kor. NAN Ukrayini T. I'. Yefimenko; Nacz. akad. nauk. Ukrayini, DU «I'n-t ekonomii'ki ta prognozuvannya». K.: [b.v.], 2012. 371 s.
3. Karlyuk G. V. Rozvitok derzhavno-privatnogo partnerstva yak faktor pobudovi ta efektyvnogo funkczii'onuvannya i'nnovaczii'jnoyi ekonomii'ki v krayinakh svi'tu. G. V. Karlyuk. Kiyiv: UkrI'NTEI'. 2014. 54 s.
4. Zakon Ukrayini «Pro derzhavno-privatne partnerstvo» # 2404-VI vi'd 01.07.2010 r. i'z zmi'n. ta dopov. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
5. Garbarini'na V. Pi'dvishhennya ri'vnya i'nstitutczii'jnoyi spromozhnosti' organi'v publi'chnoyi vladi v umovakh reali'zaczi'yi poli'tiki derzhavno-privatnogo partnerstva. V. Garbarini'na. Efektyvni'st' derzhavnogo upravli'nnya, 2016. Ch. 1. Vip. 1/2 (46/47). S. 180–187.
6. Normativno-pravova baza DPP. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c5fe4de5-3213-413e-ac82-71fef98f6933&title=OznakiDerzhavnoprivatnogoPartnerstva>.
7. Visnovki za rezul'tatami anali'zu efektyvnosti' zdi'jsnennya DPP. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a47d67e-6546-4caa-9ab0-dce86654169e&title=SistemaZboruTaUtilizatsiiBiogazuNaPoligoniTverdikhPobutovikhVidkhodivVM-Kremenchuk>.

8. Stan zdi'jsnennya DPP v Ukraini'. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62a9b6fb-27ff-462a-b351-eeeadfb26b6f&title=StanZdisnenniaDppVUkraini>.
9. Public Private Partnership: A Guide for Local Government // British Columbia Ministry of Municipal Affairs. URL: <http://www.cscd.gov.bc.ca>.
10. Kaletni'k G.M., Kozlovs'kij S.V., Kozlovs'kij V. O. Sti'jki'st' ekonomii'ki yak faktor bezpeki ta rozvitku derzhavi. *Ekonomi'ka Ukraini*. 2012. # 7. S. 16–25.
11. Veklich O. Udoskonalennya ekonomii'chnikh i'nstrumenti'v ekologii'chnogo upravli'nnya v Ukraini'. *Ekonomi'ka Ukraini*. 1998. # 9. S. 65–74.
12. Lutkovs'ka S.M. Fundamental'ni' dosli'dzhennya ekologii'chnoyi bezpeki stalogo rozvitku ta proczesi'v ekologii'chnoyi moderni'zaczi'yi. S.M. Lutkovs'ka // *Mi'zhnarodnij naukovi zhurnal «I'nternauka»*. 2020. #4(84). S. 12–20.
13. Obikhod G.O. I'nstituczi'onal'no-organi'zaczi'jni' mekhani'zmi poli'tiki zabezpechennya ekologii'chnoyi i' prirodno-tekhnogennoyi bezpeki // *Teori'yi mi'kro-makroekonomi'ki*. 2012. # 39. S. 134–140.
14. Obikhod G. O. I'nstituczi'onalni'zaczi'ya ekologii'chnoyi bezpeki v sistemi' formuvannya poli'tiki stalogo rozvitku: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. ekon. nauk: specz. 08.00.06 «Ekonomi'ka prirodo-koristuvannya ta okhoroni navkolishn'ogo seredovishha». G. O. Obikhod. Kiyiv, 2017. 43 s.
15. Kachins'kij A. B. Ekologii'chna bezpeka Ukraini: sistemnij anali'z perspektivi pokrashhennya. K.: NI'SD. 2001. 312 s.

Подлесная Василиса Георгиевна

*доктор экономических наук, доцент,
старший научный сотрудник отдела экономической теории
ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»*

Подлесна Василина Георгіївна

*доктор економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Podliesna Vasylyna

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher of the Department of Economic Theory
Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5970

ТРАНСГУМАНИСТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ШЕСТОГО КОНДРАТЬЕВСКОГО ЦИКЛА

ТРАНСГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ШОСТОГО КОНДРАТЬЄВСЬКОГО ЦИКЛУ

TRANSHUMANISTIC DIRECTIONALITY OF THE SIXTH KONDRATIEFF CYCLE

Аннотация. В историческом процессе общественного развития гуманизм получает практическое воплощение лишь в тех своих формах, которые соответствуют конкретно-историческим условиям. Современный комплексный кризис капитализма проявляется и в кризисе концепции гуманизма — важной компоненты либеральной доктрины; кроме того, в современном мире усиливаются тенденции секуляризации, поэтому идеологический вакуум заполняют отвечающие требованиям ускоряющегося научно-технического развития идеологические конструкции, в частности трансгуманизм — идеология, которая соответствует условиям перехода от иерархического общества, состоящего из антагонистических социальных классов, к новой сетевой форме высокотехнологического общества. В циклической динамике капитализма важную роль играют кондратьевские циклы, в процессе развертывания которых происходят коренные технико-технологические трансформации в системе общественного воспроизводства, модернизируется доминирующая мировоззренческая парадигма. Переход к повышательной волне каждого кондратьевского цикла происходит на основе внедрения базисных инноваций нового технологического уклада. В современной капиталистической мир-системе завершается развертывание 5-го кондратьевского цикла. Переход к 6-му кондратьевскому циклу будет происходить на основе распространения в глобальной экономике технологического уклада, в котором все большую роль будут играть технологии, прямо или косвенно направленные на трансформацию биосоциальной сущности человека. Исходя из основного экономического закона капитализма, следует предположить, что технологии совершенствования человека в условиях капиталистической экономики будут служить, в первую очередь, накоплению капитала, а также, с большой вероятностью, поспособствуют усилению биологического неравенства как новой формы социального неравенства: доступ к качественным медицинским услугам, в том числе к применению трансгуманистических технологий, будет детерминирован уровнем дохода потребителей медицинских услуг. Применение технологий совершенствования человека нуждается в соответствующем институциональном регулировании, направленном на недопущение роста социального неравенства и использования научно-технического прогресса для совершенствования системы эксплуатации, всегда присущей классовому обществу.

Ключевые слова: гуманизм, трансгуманизм, технологии совершенствования человека, кондратьевские циклы, капиталистическая мир-система.

Анотація. В історичному процесі суспільного розвитку гуманізм отримує практичне втілення лише в тих своїх формах, які відповідають конкретно-історичним умовам. Сучасна комплексна криза капіталізму проявляється і в кризі концепції гуманізму – важливої компоненти ліберальної доктрини; крім того, в сучасному світі посилюються тенденції секуляризації, тому ідеологічний вакуум заповнюють ідеологічні конструкції, що відповідають вимогам прискореного науково-технічного розвитку, зокрема трансгуманізм – ідеологія, яка відповідає умовам переходу від ієрархічного суспільства, що складається з антагоністичних соціальних класів, до нової мережевої форми високотехнологічного суспільства. У циклічній динаміці капіталізму важливу роль відіграють кондратьєвські цикли, в процесі розгортання яких відбуваються корінні техніко-технологічні трансформації в системі суспільного відтворення, модернізується домінуюча світоглядна парадигма. Перехід до підвищувальної хвилі кожного кондратьєвського циклу відбувається на основі впровадження базисних інновацій нового технологічного укладу. У сучасній капіталістичній світ-системі завершується розгортання 5-го кондратьєвського циклу. Перехід до 6-го кондратьєвського циклу відбуватиметься на основі поширення в глобальній економіці технологічного укладу, в якому все більшу роль будуть відігравати технології, що прямо або побічно спрямовані на трансформацію біосоціальної сутності людини. Виходячи з основного економічного закону капіталізму, слід припустити, що технології вдосконалення людини в умовах капіталістичної економіки будуть служити, в першу чергу, накопиченню капіталу, а також, з великою ймовірністю, посприятимуть посиленню біологічної нерівності як нової форми соціальної нерівності: доступ до якісних медичних послуг, в тому числі до застосування трансгуманістичних технологій, буде детермінований рівнем доходу споживачів медичних послуг. Застосування технологій вдосконалення людини потребує відповідного інституційного регулювання, спрямованого на недопущення зростання соціальної нерівності та використання науково-технічного прогресу для вдосконалення системи експлуатації, завжди притаманної класовому суспільству.

Ключові слова: гуманізм, трансгуманізм, технології вдосконалення людини, кондратьєвські цикли, капіталістична світ-система.

Summary. In the historical process of social development humanism receives practical implementation only in those forms that correspond to specific historical conditions. The modern complex crisis of capitalism is also manifested in the crisis of the concept of humanism – an important component of the liberal doctrine; in addition, secularization trends are intensifying in the modern world, therefore ideological constructions that meet the requirements of accelerating scientific and technological development are filling an ideological vacuum, in particular, transhumanism – an ideology that meets the conditions for the transition from a hierarchical society consisting of antagonistic social classes to a new network form of the high-tech society. In the cyclical dynamics of capitalism the Kondratieff cycles play an important role, in the process of the development of which fundamental technological and technological transformations occur in the system of social reproduction and the dominant worldview paradigm is modernized. The transition to the upward wave of each Kondratieff cycle is based on the introduction of basic innovations of a new technological structure. In the modern capitalist world-system the deployment of the 5th Kondratieff cycle is being completed. The transition to the 6th Kondratieff cycle will take place on the basis of the distribution of the technological structure in the global economy, in which technologies will directly and indirectly play a role in transforming the biosocial nature of a human. Based on the basic economic law of capitalism it should be assumed that the technology of improving a person in the capitalist economy will primarily serve to the accumulation of capital and also, with a high probability will contribute to the strengthening of biological inequality as a new form of social inequality: access to quality health services including the use of transhumanistic technologies will be determined by the level of income of consumers of medical services. The application of human development technologies requires an appropriate institutional regulation aimed at preventing the growth of social inequality and using scientific and technological progress in order to improve the exploitation system that is always inherent to the class society.

Key words: humanism, transhumanism, human development technologies, Kondratieff cycles, capitalist world-system.

Постановка проблеми. В научном сообществе разворачивается дискуссия о трансгуманистических перспективах общественного развития, о роли технологий совершенствования человека в развертывании шестого кондратьевского цикла. В циклических процессах, в частности в развертывании кондратьевских циклов, переход к новому циклу связан с вхождением системы в состояние нестабильности. Современное общество стоит на пороге скачкообразного преобразования формы

своего существования, о чем свидетельствует обострение глубоких общественных противоречий, приводящее к нарастанию нестабильности в капиталистической мир-системе и турбулентности многих происходящих в ней социально-экономических и политических процессов. В переломные моменты общественного развития нестабильными становятся не только политико-экономические системы, но и личность. В историческом процессе общественного развития человек как биосоциальное существо

трансформируется в ходе развития производительных сил общества, являясь их главной и решающей составляющей. Применение технологий, способных преобразовывать биологическую природу человека, корректировать его когнитивные способности, а также влияние процессов становления информационно-сетевого общества трансформируют биосоциальную сущность человека. В условиях нарастания нестабильности капиталистической мир-системы и приближения технологической сингулярности возникают предпосылки более глубокой трансформации биосоциальной сущности человека, нежели это происходило в исторической ретроспективе развития антагонистических форм общества. Нарастание темпов и масштабов научно-технического развития, научное постижение все более глубоких пластов биосоциальной сущности человека делает все более вероятным переход от эволюционного совершенствования физических и когнитивных качеств человека к скачкообразной трансформации человека и переходу его в совершенно новое качество постчеловека.

Анализ последних исследований и публикаций.

Для обоснования трансгуманистической направленности шестого кондратьевского цикла были проанализированы научные идеи Л. Гринина, А. Гринина [4, 5], Дж. Модельски, У. Томпсона [10], Л. Нефедова [20]; понятие гуманизма, его развитие и роль в современном обществе охарактеризованы, опираясь на научные публикации Н. Дараган [6], Ю. Клейберг [8], Е. Фихтнер [14], С. Шорохова [16]; для понимания сущности трансгуманизма были проанализированы научные публикации Н. Бострома [17], Д. Беляева [1], В. Долина [7], С. Тихонова [13]; возможные последствия внедрения технологий совершенствования человека в условиях капиталистической мир-системы очерчены, опираясь на научные труды И. Валлерстайна [3], Е. Богомяковой, М. Ломоносовой [2], М. Кожевниковой [9], Ф. Фукуямы [15].

Постановка задачи. Целью исследования является обоснование трансгуманистической направленности шестого кондратьевского цикла и характеристика последствий применения технологий совершенствования человека в условиях капиталистической экономики.

Изложение основного материала исследования.

Сегодня в глобальной капиталистической системе формально доминируют либеральные мировоззренческие ценности, имеющие гуманистическую направленность, однако на практике современный капитализм генерирует все большие риски дегуманизации. По мнению Ю. Клейберг, «усиливающаяся социальная турбулентность и стремительно растущая социальная нестабильность в обществе,

которыми изобилует современная политическая, экономическая и культурная жизнь, имеют в своей основе спиралевидное развитие, которое напрямую затрагивает такие социэкономические (помогающие) процессы, как позитивная социализация и гуманизация, превращая их в свою противоположность — десоциализацию и дегуманизацию» [8].

В условиях завершения пятого кондратьевского цикла в глобальных масштабах развернулся комплексный кризис, имеющий политико-экономическую, военно-политическую, ценностно-мировоззренческую компоненты. Кризис современной капиталистической мир-системы означает и кризис концепции гуманизма, конкретно-исторические формы которой (светский гуманизм Нового времени, неогуманизм эпохи Нового времени и Просвещения, либеральный гуманизм [14]) стали одним из важных оснований становления индустриально-рыночной системы. Именно гуманизм «...стал орудием идеологического разрушения традиционного христианского общества Западной Европы», а также «...средством создания нового общества, известного нам под разными именованиями — «правовое государство», «гражданское общество», «капиталистическое общество», «современная западная цивилизация» и др.» [16]. Масштабные социальные катастрофы XX в. (войны, революции, социально-экономические кризисы), а также нарастание социально-экономических, военно-политических противоречий и экологических проблем в современном глобальном обществе стали основанием для усиления позиций критиков концепции гуманизма как основы общественного развития, популяризации традиционалистских и даже архаических форм общественной жизни, усиления влияния клерикалов на общественные процессы. Следует отметить, что гуманизм как система мировоззренческих ценностей, ориентированных на свободное социальное бытие человека, осознанный выбор человеком приоритетов своего бытия, на равенство прав использования природных и социальных благ для гармоничного развития личности, всегда подвергался критике, а на практике внедрялся весьма избирательно, потому что над ним довлела иерархическая институциональная структура антагонистических форм общества (рабовладение, феодализм, капитализм во всех его трансформах). В силу этих обстоятельств гуманизм стал теоретической конструкцией, которая в реальном историческом процессе, движимом периодическим обострением и частичным разрешением общественных противоречий, получает практическое воплощение лишь в тех своих формах, которые соответствуют конкретно-историческим условиям. То есть, спиралевидный циклический процесс смены форм общества

развивается таким образом, что каждая последующая форма общества в общих чертах более гуманна, чем предыдущая. Однако вся историческая ретроспектива и современность изобилуют событиями и процессами, имеющими антигуманный характер, а антагонистический характер отношений между социальными классами и цивилизациями сохраняется и сегодня, приобретая в информационно-сетевом обществе превращенные формы.

Идеи гуманизма имеют древние корни, в частности философские и религиозные концепции Древнего Востока, философские учения Античности содержат элементы гуманизма, соответствующие конкретно-историческим условиям, однако практическое воплощение идей гуманизма в полной мере и в глобальных масштабах так и не произошло до сих пор. В исторической ретроспективе основными формами развития гуманизма, по мнению Н. Дараган, являются гуманизм древних обществ, эпохи Возрождения, Нового времени, гуманизм К. Маркса, экзистенциализм и современный планетарный гуманизм, разделяющийся на светский и религиозный. Светский гуманизм представлен такими его разновидностями как экологический, социальный и политический гуманизм [6]. Развитие гуманистических идей, их научное обоснование, использование в идеологии общественно-политических движений и политических партий не создали в историческом процессе общественного развития серьезных препятствий для всякого рода дискриминации, эксплуатации, существования антигуманных форм общественного устройства, применения в XX в. оружия массового поражения и т.п.

Развитие производительных сил глобального общества сегодня достигло уровня, при котором необходимость формирования новой системообразующей идеологии общественного развития и установления новой формы общественного устройства в глобальных масштабах становится все более очевидной. Сегодня, когда научно-технический прогресс все более глубоко трансформирует не только среду обитания человека, но и претендует на трансформацию биологической природы человека, возникает новая форма мировоззрения — трансгуманизм, отдельные элементы которого могут быть востребованы в процессе формирования новой доминирующей идеологии общественного развития.

Термин «трансгуманизм» был предложен известным ученым-биологом Дж. Хаксли; в конце 1980-х гг. этот термин популяризировал М. Мор, а следом за ним Н. Бостром [11]. По мнению Н. Бострома, трансгуманизм следует понимать как «...образ мыслей, основанный на предположении, что

человеческий род не является конечным результатом развития, а скорее, сравнительно ранней его стадией» [17]. В конце XX в. возникли международные организации, объединяющие людей, которые привержены идеям трансгуманизма и иммортализма, в частности созданный в начале 1990-х гг. М. Мором Институт Экстропии (в 2006 г. закрыт в связи с тем, что, по мнению совета директоров Института, его цели достигнуты), а также действующая с 1998 г. Всемирная Трансгуманистическая Ассоциация (в 2008 г. переименована в Humanity+). Филиалами Humanity+ сегодня являются Университет Сингулярности, Институт Форсайта, Мормонская Трансгуманистическая Ассоциация, Христианская Трансгуманистическая Ассоциация, Фонд продления жизни Alcor, Лондонские футуристы, Институт этики и новых технологий и Исследовательский фонд SENS [18]. Официальная миссия Humanity+ — поддержка этического использования технологий (биотехнологий, информационных технологий, ожидаемых будущих технологий, таких как молекулярная нанотехнология и искусственный интеллект и др.) для расширения человеческого потенциала. Humanity+ рассматривает трансгуманизм как науку, использующую междисциплинарный подход к анализу динамического взаимодействия между человечеством и развитием технологий. Теоретические интересы Humanity+ сосредоточены на постчеловеческих темах об исключительности, риске исчезновения и загрузке ума [19]. Российское трансгуманистическое движение (РТД) — вторая по численности трансгуманистическая организация в мире (после Humanity+), которая была создана в конце 2003 года как интернет-сообщество. РТД рассматривает трансгуманизм как рациональное, основанное на осмыслении достижений и перспектив науки, мировоззрение, которое признает возможность и желательность фундаментальных изменений в положении человека с помощью передовых технологий с целью ликвидировать страдания, старение, смерть и значительно усилить физические, умственные и психологические возможности человека [12]. В современном обществе, имеющем все признаки «глобальной деревни», трудно оценить истинные мотивы общественных организаций, научных сообществ, политических партий. На первый взгляд, исходя из программных установок и манифестов современных трансгуманистических сообществ, они являются продолжателями идей гуманизма, но на новой высокотехнологичной основе. Так или иначе, они создают мировоззренческие основания для восприятия новой трансгуманистической, а впоследствии, возможно, и постчеловеческой реальности. Если

она неминуема, то современному человеку (условно назовем его «человеком нетрансформированным») следует осознать эту надвигающуюся реальность, а для тех, кто захочет остаться нетрансформированным, актуальной является разработка стратегии выживания и защиты своих прав в новой реальности.

В условиях четвертой промышленной революции и приближения к технологической сингулярности одна из главных задач институционального регулирования — недопущение институционализации биологического неравенства и использования научно-технического прогресса для совершенствования системы эксплуатации, присущей в определенной конкретно-исторической форме каждой из исторических форм антагонистического общества (рабовладение, феодализм, капитализм) и имеющей антигуманный характер. Рабы и крепостные как социальные группы и наемные работники как социальный класс — объекты эксплуатации и дискриминации. В исторической ретроспективе смены форм общества степень расчеловечивания угнетенных слоев общества снижалась при переходе от рабовладения к феодализму, от феодализма к капитализму, новая форма капитализма — информационно-сетевая экономика — содержит в себе технологические предпосылки новых форм расчеловечивания человека, возможно, менее болезненных, но проникающих в более глубокие пласты биосоциальной сущности человека, чем это было в доиндустриальную и индустриальную эпохи. Истребление человеческого в человеке происходило с древнейших времен и продолжается поныне (наиболее яркие исторические примеры, помимо постоянной эксплуатации — гладиаторские бои, невольничьи рынки, гаремы, публичные дома и т. п.). Сегодня существуют серьезные предпосылки наступления постчеловеческой эры, которая на новом высокотехнологичном уровне станет продолжением того деструктивного пути развития, по которому человечество идет с древнейших времен. Возможно, гуманизм — ослабевающий в современных условиях нарастания нестабильности идеологический продукт общественной эволюции, что не умаляет его значимости, но и не увеличивает шансы на избрание человечеством гуманного, консенсусного пути дальнейшего развития.

В циклической спиралевидной динамике общественного развития в индустриальную и постиндустриальную эпохи исключительно важная роль принадлежит кондратьевским циклам, формируемым динамикой среднесрочных социально-экономических циклов и скоординированным с разворачиванием более долгосрочных социально-экономических циклов, в частности длинных циклов

мировой политики Дж. Модельски и У. Томпсона, циклов мировой гегемонии И. Валлерстайна. В процессе разворачивания кондратьевских циклов в капиталистической мир-системе зарождаются и преодолеваются глубокие циклические кризисы, происходит циклическая смена периодов повышательного и периодов понижательного движения экономической конъюнктуры. Смена кондратьевских циклов означает коренные технико-технологические трансформации в системе общественного воспроизводства и модернизацию доминирующей мировоззренческой парадигмы. Переход к повышательной волне каждого из ранее разворачивавшихся кондратьевских циклов и современного пятого кондратьевского цикла происходил на основе внедрения базисных инноваций очередного технологического уклада. Уже в 1990-е гг. большинство ученых, исследующих волны Кондратьева, признавали, что происходит смена одной технологической парадигмы другой, в основе которой лежит технология переработки информации (при этом к технологии переработки информации в определенном смысле относятся и биотехнология) [10]. По мнению Л. Гринина и А. Гринина, разворачивание шестой кондратьевской волны в 2030–2040-х гг. будет характеризоваться прорывом в медицинских технологиях, которые объединят вокруг себя много других технологий, что позволит сформировать комплекс МБНРИК-технологий (медико-бионано-робото-инфо-когнитивных технологий); в завершающей фазе кибернетической революции, которая начнется примерно в 2030–2040-х гг. и продлится до 2070-х гг., произойдет рост возможностей коррекций или даже модификаций биологической природы самого человека [5].

«Наиболее глубокой характеристикой капитализма является тенденция к бесконечному накоплению капитала...» [3], поэтому внедрение технологий совершенствования человека в условиях капиталистической экономики будет служить, прежде всего, накоплению капитала. Применение этих технологий, с большой вероятностью, создаст основания для роста биологического неравенства как новой формы социального неравенства: наиболее богатые слои общества будут получать все более качественные платные медицинские услуги, обеспечивающие физическое совершенствование и совершенствование умственных способностей, а для остальной части общества в условиях роста технологической безработицы, порождаемой четвертой промышленной революцией, такие блага высокотехнологичной цивилизации будут все менее доступны. Ярким примером распространения новой формы социального неравенства служит современная

практика применения вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ): во многих странах существует законодательное регулирование доступности ВРТ, однако возможности использования данных методов репродукции человека детерминированы социально-экономическим и финансовым статусом человека [2]. Новая форма социального неравенства, обусловленная неравным доступом к медицинским технологиям, проявляется как на внутристрановом, так и на межстрановом уровне. В частности, развитие такого востребованного вида ВРТ как суррогатное материнство довольно ярко характеризует межстрановое неравенство. В сфере услуг суррогатного материнства «...проблематичным кажется также географическое разделение на страны богатых заказчиков и страны бедных услугодателей, к которым в первую очередь принадлежат бедные азиатские государства. С одной стороны, этот бизнес гарантирует высокую зарплату для суррогатных матерей, для которых часто это единственный способ содержать собственную семью, но одновременно является новой формой колониализма и эксплуатации» [9].

По мнению Л. Нефедова, «...шестой цикл Кондратьева — это цикл, связанный со здоровьем. Чтобы добиться сильного подъема, сектор здравоохранения должен быть ориентирован на потребности XXI века и распространен на человека в целом». С конца XX в. традиционная система здравоохранения не справляется с динамикой и сложностью современной жизни, с ее высокими требованиями к физической, эмоциональной и умственной силе людей. Важную роль в развитии недавно появившегося второго сектора здравоохранения играет биотехнология — одна из новых базовых инноваций шестого цикла Кондратьева, способная повысить производительность при лечении физических заболеваний, значительно

сократить расходы и улучшить компетентность в предотвращении болезней и в исцелении. Вторым основным новшеством шестого цикла Кондратьева является психосоциальное здоровье, обеспечение которого — наиболее эффективный инструмент контроля глобальной энтропии [20].

Гринин А. и Гринин Л. считают, что формирующиеся сегодня прорывные инновации в медицине станут ощутимы через два-три десятилетия (а некоторые и ранее). Современная медицина характеризуется тесной связью с биотехнологиями, генной инженерией, промышленной химией и другими отраслями. Динамика темпов роста заявок на изобретения по типам технологий в мировых масштабах свидетельствует о том, что медицинские технологии прорываются в лидеры [4].

Особенно заметным рост количества изобретений в медицинской сфере в мировом масштабе стал с начала 2000-х гг. (рис. 1).

Подобную динамику демонстрируют биотехнологии (рис. 2).

Основные угрозы, связанные с внедрением технологий совершенствования человека, генерируются не самими технологиями, а сущностью институциональной среды, в которой происходит внедрение этих технологий. В условиях капиталистической мир-системы нет гарантий, что развертывание шестого кондратьевского цикла инициирует процесс становления общественной системы, в которой «...впервые в истории центр экономического и социального развития сосредоточен не на машине, химическом процессе или аппаратных технологиях, а скорее на человеке с его физическими, умственными, социальными, экологическими и духовными потребностями, проблемами и потенциалом» [20]. Вероятней всего, что возросшие возможности

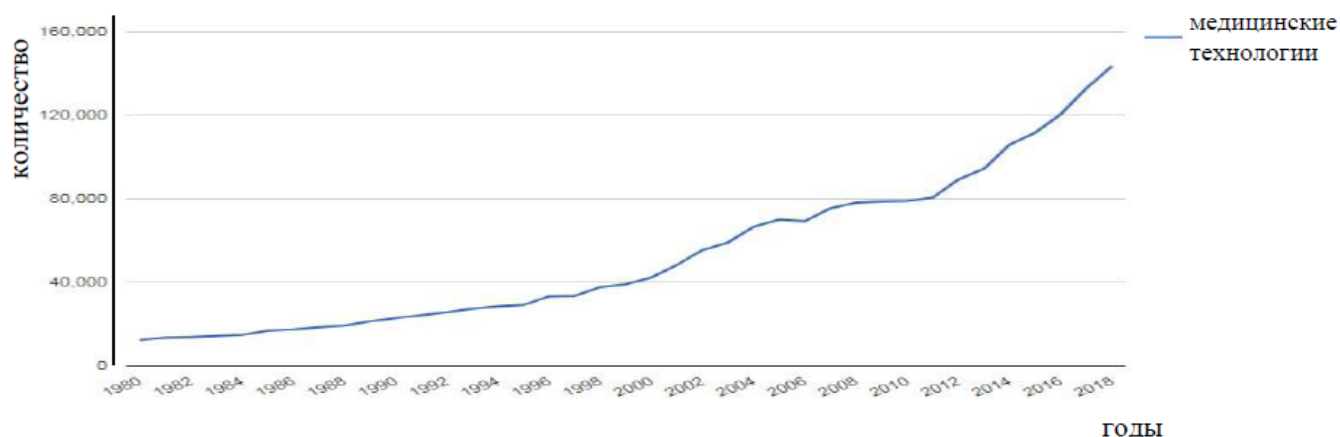

Рис. 1. Динамика патентных публикаций по медицинским технологиям

Источник: построено на основе: WIPO. Intellectual Property Statistics. WIPO IP Statistics Data Center.

URL: <https://www3.wipo.int/ipstats/ipstatlinechart>

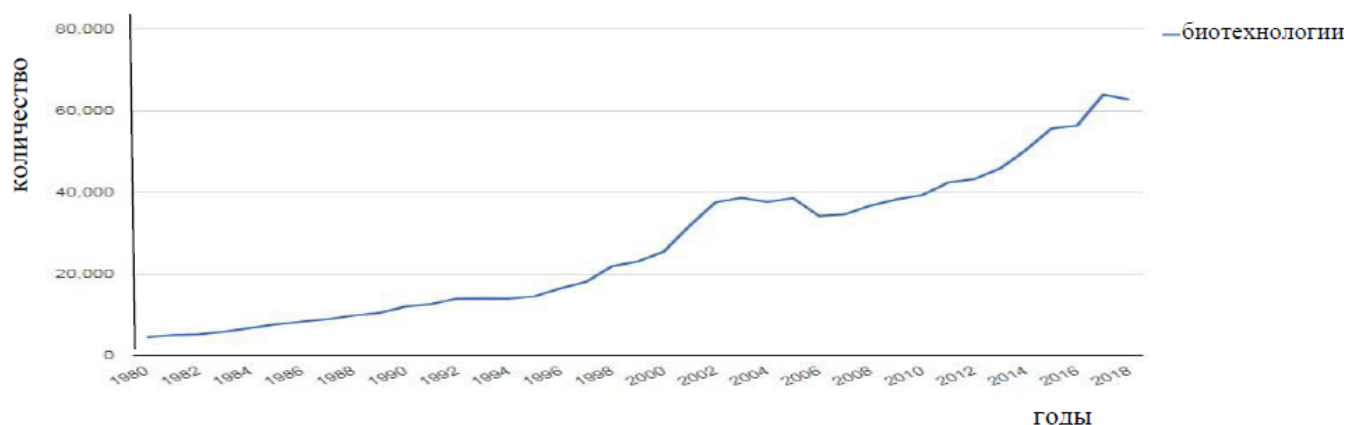

Рис. 2. Динамика патентных публикаций по биотехнологиям

Источник: построено на основе: WIPO. Intellectual Property Statistics. WIPO IP Statistics Data Center.
URL: <https://www3.wipo.int/ipstats/ipstatslinechart>

МБНРИК-технологий будут востребованы крупными медицинскими компаниями, нацеленными на рост сверхприбылей, а также институтом государства для применения, прежде всего в военной сфере, а также в иных сферах человеческой деятельности, требующих особой выносливости.

Задающая тон в развитии капиталистической мир-системы западноевропейская цивилизация в начале XXI в. переживает глубокий комплексный кризис, однако сохраняет ведущие позиции по уровню технико-технологического развития, поэтому ее мировоззренческая парадигма накладывает отпечаток на развертывание четвертой промышленной революции, вытесняющей человека из системы общественного воспроизводства (при этом человек становится объектом применения технологий его совершенствования, направляемого пока еще человеческим разумом). Иные цивилизации, имеющие глубокие исторические корни, в будущем, при условии кардинальных геополитических перемен, способны поставить технологии под контроль и на службу человеку, но уже не «человеку экономическому», а человеку в его ином — творчески-конструктивном качестве.

В исторической ретроспективе переход к каждому последующему более развитому способу производства обеспечивал улучшение материальных условий жизни общества, что в целом способствовало постепенному улучшению физических качеств и когнитивных способностей людей, поэтому весь исторический процесс общественного развития имеет в некотором смысле трансгуманистическую составляющую. История человечества представляет собой сложный процесс развития, в котором важную роль играют биологическая эволюция, осознанное самосовершенствование человека в конкретно-исторических

условиях и целенаправленное влияние человечества на эти условия. Сегодня результатом исторического процесса трансформации человеком условий своей жизни, себя как биосоциальной сущности, создания отчужденного от природы мира, становится новая реальность, в которой на основе высоких технологий происходит интеграция физического, биологического и цифрового миров. В доиндустриальном обществе человечество в своем развитии вынуждено было преодолевать преимущественно вызовы природной среды и последствий антропогенного воздействия на нее, а также внутриобщественные противоречия. В условиях капиталистического индустриального общества усилились вызовы, порождаемые загрязнением окружающей среды, истощением природных ресурсов, а также противоречиями капиталистического воспроизводства. Сегодня в условиях цифровизации экономики, развертывания на ее основе четвертой промышленной революции, динамичного становления информационно-сетевое общества, все большее значение приобретают вызовы и риски, порождаемые нарастанием предпосылок технологической сингулярности и фрагментации биосоциальной сущности человека под влиянием научно-технического прогресса, кардинально изменяющего среду обитания человека и его самого. Главным отличием современного этапа циклического развития капиталистической мир-системы от всех предыдущих этапов является то, что научно-технический прогресс влияет на человека не только посредством трансформации материальных условий жизни, а обретает все большую способность кардинально трансформировать непосредственно биологическое тело человека, его когнитивные способности. По мнению Д. Беляева, можно выделить три основных модельных варианта постчеловека: генетически модифицированный

человек (*Homo genetically transformed*), нанокиборгизированный человек (*Nano-cybernetic homo organism*) и виртуально-цифровой человек (*Homo Virtualis*) [1].

Трансгуманизм стал вызовом для приверженцев консервативных взглядов на перспективы применения технологий совершенствования человека; отношение биоконсерваторов к идеям о необходимости совершенствования человека варьирует от умеренного — «...человек есть телесный разум, который может, но не обязательно должен изменить себя (технологическими средствами)», до радикального — «...человек есть телесный разум, который может, но категорически не должен изменить себя (технологическими средствами)» [7]. Все большее значение в современных условиях приобретает биоэтика. Ее развитие способствует формированию институциональных основ сохранения целостности биосоциальной сущности человека, а также гарантии прав и свобод человека «неусовершенствованного» в возможном постчеловеческом будущем. Широко признанными являются разработанные Т. Бочампом и Дж. Чилдрессом принципы биомедицинской этики, а именно: уважение автономии личности (*respect for autonomy*); «не навреди» (*nonmaleficence*); «делай благо» (*beneficence*); справедливость (*justice*). Дополняющими эти принципы правилами являются правдивость (*veracity*), приватность (*privacy*), конфиденциальность (*confidentiality*), верность (*fidelity*). Внедрение этих принципов направлено на недопущение вмешательств, приносящих вред конкретному пациенту. Многие современные трансгуманисты избегают радикальных подходов, учитывают риски, генерируемые технологиями совершенствования человека, переходят от концепта «постчеловечества» к идее «человечества+» [13].

Отдельные технологии совершенствования человека, не меняющие кардинально его биосоциальную сущность, уже применяются на практике. Очевидно, что бизнес готов применять технологии совершенствования человека в более широких масштабах, однако сегодня еще существует довольно сильное неприятие их значительной частью общества. Современная довольно консервативная по критерию применения технологий трансформации человека система общественного воспроизводства создает преграды для расширенного воспроизводства капитала; в таких условиях усиливается интерес бизнеса к внедрению МБНРИК-технологий, которые способны стать одним из драйверов шестого кондратьевского цикла.

В условиях глобализации, секуляризации и сетевизации общественных отношений все большее

количество людей склонно к альтернативному как религии, так и атеизму, мировоззрению. Помимо технологических и экономических оснований возникновения трансгуманизма, в современном обществе существует потребность в заполнении мировоззренческого вакуума, возникшего в условиях утраты религией ведущих позиций в формировании мировоззренческих ценностей западноевропейской цивилизации, усиления процессов секуляризации в мире в целом. Мировые религии предъявляют довольно высокие требования к моральным качествам человека, предлагая взамен перспективы бесконечного бытия духовной сущности человека, атеизм требует жить здесь и сейчас, опираясь исключительно на свои силы и технологический базис, соответствующий конкретно-историческим условиям. И в первом, и во втором случае от человека требуются определенные усилия по самосовершенствованию; трансгуманизм дает надежду на продление жизни, улучшение ее качества и даже бессмертие, особо ничего не требуя взамен от человека, разве что смелость положиться на волю научно-технического прогресса. Таким образом, трансгуманизм является идеологией, адекватной условиям перехода от иерархического общества, состоящего из антагонистических социальных классов, к новой сетевой форме общества, состоящего из широких масс консьюмерии и тонкой социальной прослойки нетократии.

Выводы из данного исследования. Сегодня на пороге глубоких общественных трансформаций и скачкообразного перехода к новой форме общества необходимо «...любой ценой избегать пораженческого отношения к технологии, то есть настроения, что раз мы ничего не можем сделать, чтобы прекратить или направить в другое русло исследования, которые нам не нравятся, то не стоит и беспокоиться» [15].

В циклическом развитии капиталистической мир-системы шестой кондратьевский цикл может оказаться последним циклом, направляемым человеческим разумом. Многие современные ученые и религиозные деятели, акцентируют внимание на способности трансгуманистических технологий привести к расчеловечиванию человека. В исторической ретроспективе ни мировые религии, ни гуманистическая идеология не стали препятствием для милитаристического, деструктивного пути общественного развития, создания общественных систем, базирующихся на дискриминации и эксплуатации. Религия как идеология часто становилась подоплекой для развязывания войн, а как общественный институт часто поддерживала те формы института государства, которые дискриминировали определенные слои общества.

Развитие технологий совершенствования человека и их широкое внедрение в процессе развертывания шестого кондратьевского цикла может быть использовано как во благо человека, так и в деструктивных целях. Различия в темпах институциональных трансформаций и технико-технологических трансформаций генерируют риски утраты целостности биосоциальной сущности человека, а также препятствуют осмысленному и свободному выбору путей совершенствования человека. Применение технологий совершенствования человека, в частности его когнитивных способностей, не гарантирует человекоберегающего пути дальнейшего обществен-

ного развития. Поэтому в условиях современного высокотехнологичного общества, необходимо развивать общественные институты гуманистической направленности, целью деятельности которых должно стать преодоление милитаризма, дискриминации, эксплуатации, социального неравенства во всех его формах. Применение технологий совершенствования человека должно происходить в пределах, очерченных нормами биоэтики. Гуманизация общества как следствие применения трансгуманистических технологий не представляется возможной, но применение трансгуманистических технологий как следствие гуманизации общества целесообразно.

Литература

1. Беляев Д. А. Концепт «постчеловек»: освоение идеи сверхчеловека современной философией и технокультурой // Биотехнологическое улучшение человека как проблема социально-гуманитарного знания: материалы Школы молодых учёных / под ред. Б. Г. Юдина, О. В. Поповой. М.: Издательство Московского гуманитарного университета, 2017. 208 с. URL: <https://iphras.ru/uplfile/humexp/school.pdf>
2. Богомякова Е. С., Ломоносова М. В. Вспомогательные репродуктивные технологии: к вопросу о новых формах социального неравенства // Журнал социологии и социальной антропологии. 2017. Т. 20(3). С. 180–198. URL: <https://doi.org/10.31119/jssa.2017.20.3.9>
3. Валлерстайн И. Три отдельных случая гегемонии в истории капиталистической мир-экономики // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. 2003. Вып. 1. Харьков: Константа. С. 160–169. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/vall_tri.php
4. Гринин А. Л., Гринин Л. Е. Ведущие технологии шестого технологического уклада. URL: https://www.researchgate.net/publication/323996170_VEDUSIE_TEHNOLOGII_SESTOGO_TEHNOLOGICESKOGO_UKLADA
5. Гринин Л. Е., Гринин А. Л. Кибернетическая революция и шестой технологический уклад. URL: https://www.socionauki.ru/journal/files/ipisi/2015_1/172-197.pdf
6. Дараган Н. Д. Гуманизм в контексте мировой истории и культуры // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2017. № 2. С. 82–86. URL: <https://www.gramota.net/materials/3/2017/2/20.html>
7. Долин В. А. Трансгуманистические представления о человеке в современном антропологическом дискурсе // Знание. Понимание. Умение. 2017. № 4. С. 133–144. URL: <http://journals.mosgu.ru/zpu/article/view/562/702>
8. Клейберг Ю. А. Десоциализация и дегуманизация личности в ситуации социальной турбулентности: психолого-девиантологический дискурс. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/desotsializatsiya-i-degumanizatsiya-lichnosti-v-situatsii-sotsialnoy-turbulentnosti-psiologo-deviantologicheskij-diskurs>
9. Кожевникова М. Люди «из пробирки». Обзор этических проблем, связанных с ВРТ // Рабочие тетради по биоэтике. Выпуск 20: Гуманитарный анализ биотехнологических проектов «улучшения» человека: сб. науч. ст. / под ред. Б. Г. Юдина. М.: Издательство Московского гуманитарного университета, 2015. 168 с. URL: http://www.bioethics.ru/_Images/Catalog/486-1-33.pdf
10. Модельски Дж., Томпсон У. Волны Кондратьева, развитие мировой экономики и международная политика // Вопросы экономики. 1992. № 10. С. 49–58.
11. Полякова О. В. Трансгуманистическое движение как социокультурный феномен // Вестник РГГУ. 2012. № 17. С. 189–198. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transgumanisticheskoe-dvizhenie-kak-sotsiokulturnyy-fenomen-1>
12. Российское Трансгуманистическое Движение. URL: <http://www.transhuman.ru/>
13. Тихонова С. В. Мифы дегуманизации и этика трансгуманизма // Альманах «Дискурсы этики». 2013. № 2. С. 47–58. URL: <http://ojs.philosophy.spbu.ru/index.php/dethics/article/view/282/282>

14. Фихтнер Е. Н. Гуманистическая идея в перспективе историко-философского анализа // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2012. № 2 (18). С. 99–105. URL: http://journals.tsu.ru/philosophy/&journal_page=archive&id=523&article_id=11727&page=&sort=fio&sort_napr=desc
15. Ф. Фукуяма. Наше постчеловеческое будущее. URL: https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Fukuyama_2004_Nashe%20postchelovecheskoe%20budushee.pdf
16. Порохова С. П. Глобализация и гуманизм в современном мире. Вестник РГГУ. 2013. № 11. С. 221–228. URL: <https://liber.rsuh.ru/elib/000008547>
17. Bostrom N. Introduction — The Transhumanist FAQ: A General Introduction. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137342768_1
18. Humanity+. Affiliates. URL: <https://humanityplus.org/about/affiliates/>
19. Humanity+. Philosophy. URL: <https://humanityplus.org/philosophy/philosophy-2/>
20. Nefiodov L. A. The Sixth Kondratieff –The New Long Wave of the Global Economy. URL: http://www.socionauki.ru/upload/socionauki.ru/book/files/k_waves_3_en/203–209.pdf

References

1. Belyaev, D. A. The concept of «post-human»: mastering the idea of a superman by modern philosophy and technoculture // *Biotehnologicheskoe uluchshenie cheloveka kak problema socialnogumanitarnogo znaniya: materialy Shkoly molodyh uchyonih / pod red. B. G. Yudina, O. V. Popovoj* — Human biotechnological improvement as a problem of socio-humanitarian knowledge: materials of the School of Young Scientists / ed. B. G. Yudina, O. V. Popova. M.: Publishing house of the Moscow University for the Humanities, 2017. 208 p. URL: <https://iphras.ru/uplfile/humexp/school.pdf> [in Russian].
2. Bogomyagkova, E. S., Lomonosova, M. V. Assisted reproductive technologies: new forms of social inequality? // *Zhurnal sociologii i socialnoj antropologii* — The Journal of Sociology and Social Anthropology. 2017. Vol. 20(3). PP. 180–198. URL: <https://doi.org/10.31119/jssa.2017.20.3.9> [in Russian].
3. Vallerstajn I. The Three Instances of Hegemony in the History of the Capitalist World-Economy // *Ojkumena. Almanah sravnitelnyh issledovanij politicheskikh institutov, socialno-ekonomicheskikh sistem i civilizacij* — Oikumena. Almanac of comparative studies of political institutions, socio-economic systems and civilizations. 2003. Vol. 1. PP. 160–169. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/vall_tri.php [in Russian].
4. Grinin, A. L., Grinin, L. E. Leading technologies of the sixth technological mode. URL: https://www.researchgate.net/publication/323996170_VEDUSIE_TEHNOLOGII_SESTOGO_TEHNOLOGICESKOGO_UKLADA [in Russian].
5. Grinin, L. E., Grinin, A. L. Cyber revolution and the sixth technological order. URL: https://www.socionauki.ru/journal/files/ipisi/2015_1/172-197.pdf [in Russian].
6. Daragan, N. D. Humanism in the context of world history and culture. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki* — Historical, Philosophical, Political and Law Sciences, Culturology and Study of Art. Issues of Theory and Practice. Tambov: Gramota, 2017. Vol. 2. PP. 82–86. URL: <https://www.gramota.net/materials/3/2017/2/20.html> [in Russian].
7. Dolin, V. A. Trans'humanistic perceptions of a human being in contemporary anthropological discourse // *Znanie. Ponimanie. Umenie* — Knowledge. Understanding. Skill. 2017. Vol. 4. PP. 133–144. URL: <http://journals.mosgu.ru/zpu/article/view/562/702> [in Russian].
8. Klejberg, Yu. A. Desocialization and dehumanization of person in the situation of social turbulence: psychological and deviantological discourse. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/desotsializatsiya-i-degumanizatsiya-lichnosti-v-situatsii-sotsialnoy-turbulentnosti-psihologo-deviantologicheskij-diskurs> [in Russian].
9. Kozhevnikova, M. Humans «from a test tube». Review of ethical issues associated with ART // *Rabochie tetradi po bioetike. Vypusk 20: Gumanitarnyi analiz biotehnologicheskikh proektov «uluchsheniya» cheloveka: sb. nauch. st. / pod red. B. G. Yudina* — Workbooks on bioethics. Issue 20: Humanitarian analysis of biotechnological projects for «improving» a person: Sat. scientific Art. / ed. B. G. Yudina. M.: Publishing House of the Moscow University for the Humanities. 2015. 168 p. URL: <http://www.bioethics.ru/Images/Catalog/486–1–33.pdf> [in Russian].
10. Modelski, Dzh., Tompson, U. Kondratiev's waves, the development of the world economy and international politics // *Voprosy Ekonomiki*. 1992. Vol. 10. PP. 49–58 [in Russian].
11. Polyakova, O. V. Transhumanist movement as a sociocultural phenomenon // *Vestnik RGGU. Seriya «Filosofskie nauki. Religiovedenie»* — RGGU Bulletin. Philosophy. Religion studies. 2012. Vol. 17. PP. 189–198. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transgumanisticheskoe-dvizhenie-kak-sotsiokulturnyy-fenomen-1> [in Russian].
12. Russian Transhumanism Movement. URL: <http://www.transhuman.ru/> [in Russian].

13. Tihonova, S. V. Myths of dehumanization and the ethics of transhumanism // Almanah «Diskursy etiki» — Almanac «Discourses of Ethics». 2013. vol. 2. pp. 47–58. URL: <http://ojs.philosophy.spbu.ru/index.php/dethics/article/view/282/282> [in Russian].
14. Fihrtner, E. N. The humanistic idea in the perspective of historical and philosophical analysis // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sociologiya. Politologiya — Tomsk State University Journal of Philosophy, Sociology and Political Science. 2012. Vol. 2 (18). PP. 99–105. URL: http://journals.tsu.ru/philosophy/&journal_page=archive&id=523&article_id=11727&page=&sort=fio&sort_napr=desc [in Russian].
15. Fukuyama, F. Our Posthuman Future. URL: https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Fukuyama_2004_Nashe%20postchelovecheskoe%20budushee.pdf [in Russian].
16. Shorohova, S. P. Globalization and Humanism in the Modern World // Vestnik RGGU. Seriya «Filosofskie nauki. Religiovedenie». — RGGU Bulletin. Series «Philosophy. Religious studies». 2013. Vol. 11. PP. 221–228. Retrieved from <https://liber.rsuh.ru/elib/000008547> [in Russian].
17. Bostrom N. Introduction — The Transhumanist FAQ: A General Introduction. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137342768_1
18. Humanity+. Affiliates. URL: <https://humanityplus.org/about/affiliates/>
19. Humanity+. Philosophy. URL: <https://humanityplus.org/philosophy/philosophy-2/>
20. Nefiodow L. A. The Sixth Kondratieff –The New Long Wave of the Global Economy. URL: http://www.socionauki.ru/upload/socionauki.ru/book/files/k_waves_3_en/203-209.pdf

Романіка Тетяна Костянтинівна

*аспірант кафедри економічної теорії та економічних методів управління
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Романика Татьяна Константиновна

*аспирант кафедры экономической теории и экономических методов управления
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина*

Romanika Tetiana

Postgraduate Student of the

Department of Economic Theory and Economic Methods of Management

V.N. Karazin Kharkiv National University

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5998

**ІНКЛЮЗІЯ МОЛОДІ В СУСПІЛЬНЕ
ВИРОБНИЦТВО ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
ВОВЛЕЧЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В ОБЩЕСТВЕННОЕ
ПРОИЗВОДСТВО КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА
INCLUSION OF YOUTH INTO PUBLIC
PRODUCTION AS A FACTOR OF ECONOMIC GROWTH**

Анотація. Об'єктом дослідження є молодь, а саме її становище на ринку праці, який зазнає суттєвих трансформацій під впливом технологічних та структурних змін, глобальних та демографічних тенденцій. Молодь є найвагомішим, найактивнішим ресурсом економічного прогресу, носієм інтелектуального потенціалу суспільства і джерелом поповнення трудових ресурсів, але при цьому в Україні простежується тенденція зростання молодіжного безробіття. У цьому контексті предметом дослідження виступає й потребує особливої уваги та детального аналізу такий важливий аспект, як соціальне включення, або інклюзія молоді, а також протилежний стан цього явища – соціальна відчуженість, як наслідок тривалого молодіжного безробіття. Країни, в яких ця проблема не вирішується, таким чином втрачають можливість сталого розвитку, соціальної гармонії та економічної ефективності. Молодь в значній частині володіє тим рівнем мобільності, інтелектуальної активності і здоров'я, який вигідно відрізняє її від інших груп населення. Тому перед будь-яким суспільством стоять питання про необхідність органічного інтегрування її в економіку країни, соціалізувати та включити в єдиний соціокультурний простір. Для цього кожна країна розробляє стратегічні заходи розв'язання проблеми молодіжного безробіття. Україна не є виключенням з цього процесу. Стабільно економічне зростання багато в чому залежить від створення умов включення молоді в суспільне виробництво, від формування у молоді цінності праці, від успішної адаптації до нових соціально-економічних процесів. В статті розглянуто сутність, причини та наслідки поняття соціальної інклюзії та соціального відчуження молоді. Показано загрозливі наслідки такої ситуації: втрати ВВП країни, соціальна відчуженість, загострення соціально-економічних протиріч, зростання невизначеності та нестабільності економічного розвитку. Проаналізовано міжнародні програми підтримки та заходи залучення молоді до ринку праці. Охарактеризовано систему показників вимірювання та аналізу стану соціального виключення та бідності. Завдяки запропонованого комплексу заходів в сфері освіти, професійної підготовки, в соціальній політиці можливе досягнення стимулювання активізації української молоді до участі в суспільному житті.

Ключові слова: молодіжне безробіття, соціальна інклюзія, соціальне відчуження, NEET, AROPE, економічне зростання, програми стимулювання молоді.

Аннотация. Объектом исследования является молодежь, а именно ее положение на рынке труда, который испытывает существенные трансформации под влиянием технологических и структурных изменений, глобальных и демографических тенденций. Молодежь является наиболее значимым, самым активным ресурсом экономического прогресса,

носителем інтелектуального потенціала общества и источником пополнения трудовых ресурсов, но при этом в Украине прослеживается тенденция роста молодежной безработицы. В этом контексте предметом исследования выступает и требует особенного внимания и детального анализа такого важного аспекта, как социальное включение, или инклюзия, молодежи, а также противоположное этому состоянию явление – социальная отчужденность, или социальное исключение, как следствие длительной молодежной безработицы. Страны, в которых эта проблема не решается, таким образом теряют возможность устойчивого развития, социальной гармонии и экономической эффективности. Молодежь в значительной части обладает тем уровнем мобильности, интеллектуальной активности и здоровья, который выгодно отличает ее от других групп населения. Поэтому перед любым обществом стоят вопросы о необходимости органического интегрирования ее в экономику страны, социализировать и включить в единое социокультурное пространство. Для этого каждая страна разрабатывает стратегические меры решения проблемы молодежной безработицы. Украина не является исключением из этого процесса. Стабильно экономический рост во многом зависит от создания условий включения молодежи в общественное производство, от формирования у молодежи ценности труда, от успешной адаптации к новым социально-экономическим процессам. В статье рассмотрены сущность, причины и последствия понятия социальной инклюзии и социального отчуждения молодежи. Показаны угрожающие последствия такой ситуации: потери ВВП страны, исключение из социума, обострение социально-экономических противоречий, рост неопределенности и нестабильности экономического развития. Проанализированы международные программы поддержки и меры привлечения молодежи на рынок труда. Охарактеризована система показателей измерения и анализа состояния социального исключения и бедности. Благодаря предложенному комплексу мероприятий в сфере образования, профессиональной подготовки, в социальной политике возможно достижение стимулирования активизации украинской молодежи к участию в общественной жизни.

Ключевые слова: молодежная безработица, социальная инклюзия, социальное отчуждение, NEET, AROPE, экономический рост, программы стимулирования молодежи.

Summary. The object of the study is youth, namely its position in the labor market, which is undergoing significant transformations under the influence of technological and structural changes, global and demographic trends. Youth is the most important, most active resource of economic progress, the bearer of the intellectual potential of society and a source of replenishment of labor resources, but at the same time in Ukraine there is a growing trend of youth unemployment. In this context, the subject of the study is such an important aspect as social inclusion of young people, as well as the opposite state of this phenomenon – social exclusion as a result of long-term youth unemployment and needs special attention and detailed analysis. Countries where this problem is not solved lose the opportunity for sustainable development, social harmony and economic efficiency. To a large extent, young people have a level of mobility, intellectual activity and health that distinguishes them from other groups. Therefore, any society is faced with the question of its organic integration into the country's economy, socialize and include in a single socio-cultural space. For this each country is developing strategic measures to address youth unemployment. Ukraine is no exception to this process. Stable economic growth largely depends on the creation of conditions for the inclusion of young people in social production, on the formation of young people's labor values, on successful adaptation to new socio-economic processes. The article considers the essence, causes and consequences of the concept of social inclusion and social exclusion of youth as well. The threatening consequences of this situation are shown: losses of the country's GDP, social alienation, aggravation of socio-economic contradictions, growing uncertainty and instability of economic development. International support programs and measures to attract young people to the labor market are analyzed. The system of indicators for measuring and analyzing the of social exclusion and poverty conditions is characterized. Thanks to the proposed set of measures in the field of education, vocational training, social policy, will be possible to achieve stimulation of activation of Ukrainian youth to participate in public life.

Key words: youth unemployment, social inclusion, social exclusion, NEET, AROPE, economic growth, youth incentive programs.

Постановка проблеми. Молодь є найвагомішим, найактивнішим ресурсом економічного прогресу, носієм інтелектуального потенціалу суспільства і джерелом поповнення трудових ресурсів, але при цьому в Україні простежується тенденція зростання молодіжного безробіття. Країни, в яких ця проблема не вирішується, таким чином втрачають можливість сталого розвитку, соціальної гармонії та економічної ефективності. Молодь в значній частині володіє тим рівнем мобільності, інтелектуальної активності і здо-

ров'я, який вигідно відрізняє її від інших груп населення. Тому перед будь-яким суспільством стоять питання про необхідність органічного інтегрування її в економіку країни, соціалізувати та включити в єдиний соціокультурний простір. Для цього кожна країна розробляє стратегічні заходи розв'язання проблеми молодіжного безробіття. Україна не є виключенням з цього процесу. В статті розглянуто сутність, причини та наслідки поняття соціальної інклюзії та соціального відчуження.

Економіка країни ще не вийшла на траєкторію стійкого розвитку. Така ситуація зумовлена економічним, соціальним і політичним дисбалансом, який склався під дією багатьох чинників і структурної перебудови економіки, банкрутства підприємств, зниження реальних обсягів виробництва та інвестиційної активності, падіння продуктивності праці та декваліфікація робочої сили, демографічні та міграційні процеси.

Молодіжне безробіття — це серйозна макроекономічна проблема, яку потрібно вирішувати. Для створення ефективної політики подолання молодіжного безробіття необхідно враховувати як світові тенденції на ринку праці, так і національні особливості.

Сучасний, як світовий, так і національний, ринок праці визначається декількома суперечливими тенденціями, узгодження яких дозволить збалансувати і кількісно, і якісно показники попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. Перша тенденція — відсутність відповідної залежності рівня зростання ВВП обсягу збільшення робочих місць. В умовах динамічної цифровізації економіки новітні технології все більше та більше витискають робочу силу з відповідних галузей та видів діяльності. Чим більш країна зорієнтована на використання таких технологій тим складніше розв'язати накопичені проблеми у сфері зайнятості та високе безробіття, особливо молоді, недовикористання професійних навичок. Державному регулюванню потрібно випереджаючими темпами подбати над створенням додаткових робочих місць в другій економіці — економіці створення людського капіталу (здоров'я, освіта тощо). Друга тенденція — зростаюча потреба в залучення молоді молодих осіб до новітніх професій, які виникають унаслідок технологічної революції. В таких умовах на передній план виходять короткі навчальні програми для швидкого освоєння нових навичок.

В стратегічних заходах подолання молодіжного безробіття важливу роль відіграє створення інклюзивного інвестиційного режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми інклюзивного розвитку переважно присвячені праці закордонних учених Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон [1; 2], З. Бедоса [3], Дж. Подеста [4], Е. Райнета [5] та ін. Дослідженням поняття соціального залучення (інклюзії) до ринку праці займалися зарубіжні вчені Р. Аткінсон [6], Р. Діменштейн [7], Р. Левітас [8] та ін. Серед вітчизняних вчених, чий праці були присвячені дослідженням цієї актуальної проблеми, слід виділити А. Базилюк [9], А. Гриценко [10], Е. Лібанова [11] та ін.

Питання активного залучення молоді в суспільне виробництво та інституційне середовище в останні

роки активно піднімалося Радою Європи [12; 13; 14; 15; 16].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Розкриття змісту інклюзії (включення) молоді. Показати наслідки соціального вилучення молоді. Проаналізувати міжнародні програми підтримки залучення молоді до ринку праці. Охарактеризувати систему показників вимірювання та аналізу стану соціального виключення та бідності. Запропонувати комплекс заходів активізації української молоді до участі в суспільному житті.

Виклад основного матеріалу. Концепція інклюзивних інститутів розкривається в роботах Аджемоглу та Робінсон [1; 2]. За цією концепцією економічному зростанню та добробуту населення відповідає інклюзивний інституційний режим, за яким усі верстви населення мають вільний доступ до ресурсів країни, а усі працездатні особи залучаються до праці. Ефективне функціонування економіки пов'язано з забезпеченням повної зайнятості наявних трудових ресурсів тому, що із залученням і використанням усієї робочої сили досягається максимально можливий, потенційний обсяг виробництва. За таких умов зменшується рівень циклічного безробіття, як явища макроекономічної нестабільності. Слід також звернути увагу, що саме завдяки інклюзивному інституційному режиму долається економічна, гендерна, релігійна, вікова та інші види соціальної нерівності, як свого роду бар'єрів, які діють стримуючими факторами зайнятості.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) таким чином тлумачить інклюзивне зростання, як економічне зростання, яке створює можливості для всіх прошарків населення і справедливіше розподіляє в суспільстві переваги від збільшеного добробуту як у грошовому, так і в негрошовому вираженні [17]. Експерти Світового банку і Міжнародного валютного фонду (МВФ) визначають інклюзивне зростання, як стійке економічне зростання, основною метою якого є скорочення бідності, нерівності, безробіття. Всесвітній економічний форум також акцентує увагу на бідності, особливо у тій частині робочої сили, яка залучена у діяльність з низькою продуктивністю і/або повністю виключена з процесу відтворення [18, с. 57].

Виходячи з короткого аналізу концепції інклюзивних економічних інститутів, вважаємо, що саме при наявності таких інститутів в економіці країни складаються найбільші можливості подолати або скоротити молодіжне безробіття. Тому в стратегії соціально-економічного розвитку або в молодіжній політиці різних країн світу одним з фундаментальних заходів, направлених на скорочення молодіж-

ного безробіття, є пункт про створення або вдосконалення інституційного середовища.

Слід звернути увагу на протилежний соціальний інклюзивності феномен — соціальне відчуження, або соціальна екстрактивність, або соціальна ексклюзія (з англ. *exclusion* — виключення, вигнання). Це явище, яке, по суті є наслідком безробіття, зокрема — молодіжного. Будучи соціально неактивними, виключеними із соціуму, інертними, молодь більше часу проводить за екраном комп'ютера. Більш того, при цьому виникає небезпека залучення молоді в різного роду види субкультур: геймерських; інтернет-тролів (форма соціальної провокації або знущання в мережевому спілкуванні); веб-панк: в співтоваристві заохочується лінч, депресія і пасивність) тощо.

Зокрема, літературні джерела показують, що наслідки соціального виключення є не тимчасовою проблемною ситуацією, але може мати широкий вплив на життєвий шлях. Як показують соціальні дослідження безробіття серед молоді, соціальної інтеграції молоді в залежності від певних фонових характеристик, три місяці безробіття серед молоді (до 23 років) призводить до екстрактивності додаткових 1,3 місяців у віці від 28 до 33 років [19]. Молоді працівники, які втратили роботу, зазнали безробіття, прагнули працювати за нижчою ставкою заробітної плати і часто зазнавали постійного зниження заробітної плати. Грегг і Томіні [20] оцінили, що рівень безробіття серед молоді впливає на 12%–15% індивідуальної заробітної плати до 42 років; цей показник буде нижчим, на 8%–10%, якщо людина уникає повторення випадків безробіття.

Питання активного залучення молоді піднімається на 2010 Резолюції Ради Європи про «Активне залучення молоді: боротьба з безробіттям та бідністю», в ЄС впроваджуються різного роду ініціативи (ініціатива The Youth on the Move) [12], пізніше — в програмі Youth Opportunities Initiative (2012) [13], пакети працевлаштування для молоді Youth Employment Package (2012) [14], у програмі зайнятості молоді (European Union Programme for Employment and Social Innovation («EaSI», 2013) [15].

В рамках цілісного погляду реалізація молодіжної стратегії характеризується ширшим підходом до соціальної інтеграції, зокрема за рахунок розширення підтримки участі молоді та охоплюючи широкий спектр заходів соціального, культурного, спортивного, освітнього або політичного характеру.

Поняття соціальної інтеграції посідає в даний час центральне місце в порядку денному європейських політиків та таких міжнародних організацій, як Міжнародна організація праці (МОП), Організація

Об'єднаних Націй (ООН), ЮНЕСКО та Світовий банк [21].

Терміни «соціальна інклюзія» та «соціальна відчуженість» використовуються різними способами різними людьми. Для деяких соціальне відторгнення є синонімом бідності, тоді як інші підкреслюють аспект неадекватної соціальної участі, що виникає через брак соціальної інтеграції та відсутності влади.

Соціальне відторгнення, відчуження веде до збіднення тих верств населення, які підпали під цей процес. Як засіб захисту молоді та тих, хто впав в стан бідності, слід наполягати на подоланні цього відторгнення. А. Аткинсон і Е. Марльє визнають сутність соціального залучення, як процесу спрямованого на боротьбу з бідністю і соціальним відторгненням [22].

Існує низка глибоких індикаторів, які висвітлюють ситуацію соціальної інклюзії молоді в Європі. Розглянемо їх більш детально.

1. Показник NEET (з англ. — *not in employment, education or training*) — відображає частку молоді, яка не працює, не здобуває освіти чи не проходить тренування, у відсотках від загальної кількості молоді відповідної вікової групи за статтю [23].

Цей показник також є найкращим показником оцінки поточної сукупності потенційних учасників ринку праці серед молоді в порівнянні з рівнем неактивності молоді, оскільки останній включає тих молодих людей, які не перебувають в робочій силі і навчаються, і, отже, не можуть вважатися доступними для роботи.

З огляду на його корисність для передачі цінної інформації про становище на ринку праці молодого населення країни, він був включений до Глобальної системи показників для цілей в галузі сталого розвитку (Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets), в рамках Цілі № 8 (сприяння стійкому, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній та продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх) [24].

Рівень NEET розраховуються переважно для молоді віком від 15 до 24 років, та аналізують також за гендерною ознакою. Але при дослідженні цього показника важливо пам'ятати, що не всі особи закінчують освіту до 24 років.

Рівень NEET розраховується так [23]:

$$\text{Рівень NEET}(\%) = \frac{\text{Молодь} - \text{Працююча молодь} - \text{Не працююча молодь, яка здобуває освіту чи навчається}}{\text{Молодь}} \times 100.$$

2. Індикатор AROPE (з англ. — *at-risk of poverty or social exclusion* — під ризиком бідності або соціаль-

ного виключення) — цей показник визначає частку / кількість людей, яким загрожує бідність або сильно матеріально позбавлені або проживають в домогосподарствах з дуже низькою інтенсивністю праці [25].

За методологією AROPE для кожного індивіда визначаються три критерія бідності, а саме:

(А) *Ризик відносної доходної бідності*: людина визнається бідною за доходами, якщо наявний дохід кожного індивіда його домогосподарства нижче 60% медіанного доходу населення в цілому.

(В) *Наявність матеріальних депривацій*: людина визнається істотно депривованою, якщо через недостатність коштів вона не може дозволити собі мінімум чотири з дев'яти фіксованих благ або услуг:

- 1) сплачувати плату за оренду чи комунальні послуги;
- 2) достатньо обігрівати будинок;
- 3) стикаються з несподіваними витратами;
- 4) їдять м'ясо, рибу або білковий еквівалент кожен другий день;
- 5) тижневий відпочинок далеко від дому;
- 6) автомобіль;
- 7) пральну машину;
- 8) кольоровий телевізор або;
- 9) телефон [26].

(С) *Виключеність з ринку праці*. Показник трудової активності домогосподарства розраховується як відношення суми місяців, реально відпрацьованих за рік членами домогосподарства у віці від 18 до 59 років, в якому проживає індивід, до суми всіх можливих місяців роботи.

Людина визнається виключеним з ринку праці в тому випадку, якщо показник трудової активності приймає значення менше 0,2. Згідно з методологією AROPE показник виключеності з ринку праці розраховується для індивідів у віці від 0 до 59 років.

3. Європейське опитування якості життя (EQLS) — це унікальне загальноєвропейське опитування, запроваджене в 2003 році Європейським фондом покращення умов життя та праці, яке проводиться кожні чотири роки, вивчає як об'єктивні обставини життя європейських громадян, так і те, як вони ставляться до цих обставин та їхнього життя в цілому. Опитування передбачає низку питань в сфері зайнятості, доходів, освіти, житла, сім'ї, здоров'я, балансу роботи та життя, а також суб'єктивні теми, такі як рівень щастя людей, міра задоволення своїм життям, і як вони сприймають якість свого суспільства. Завдяки регулярному проведенню опитування також стало можливим відстежувати ключові тенденції в якості життя людей з часом.

Таким чином, питання безробіття молоді досі є найактуальнішим для країн, які бажають стати на

шлях сталого розвитку. Не зважаючи на проведення деяких, поодиноких заходів, маючи в арсеналі інструментарій підрахунку, аналізу та прогнозування не тільки рівня молодіжного безробіття, а й рівня виключення молоді з ринку праці, прийняття нормативно-правових актів регулювання працевлаштування молоді, на сьогодні це макроекономічне явище продовжує існувати.

Україна є яскравим прикладом екстрактивної моделі економіки та характеризується недостатністю сили закону та порядку прийняття економічних рішень на користь невеликої кількості людей, яка контролює власність, тобто концентрацією влади в руках вузького кола представників еліти, практично не обмежуючи умови застосування даної влади. Екстрактивні інституції, створюючи необмеженість влади і величезну нерівність доходів, збільшують потенційні ставки у політичній грі. Адже той, хто контролює державу, набуває величезної влади і багатства, які вона дає. При цьому обмежується доступ до можливостей і до результатів праці решти населення, тому втрачається мотив до формування заощаджень інвестицій, інновацій, і, навпаки, одягається «кредитна петля» [27].

Саме такий стан в економіці України спровокував міграційний потік молоді, як відмічається у Національній доповіді «Українське суспільство: міграційний вимір», міграційний відтік активних і талановитих людей, зокрема молоді, які шукають кращу долю за кордоном, є доволі потужним і загрожує посиленням депопуляції та руйнуванням вітчизняного ринку праці самому існуванню української держави [11].

Тому логічними та стратегічно значущими є наступні пропозиції. Для того, щоб звести до мінімуму втрати інтелектуального потенціалу і запобігти відтоку наукової молоді, українська держава має, по-перше, розширити систему грантів для обдарованих молодих вчених (у тому числі, за рахунок можливості участі зарубіжних донорів). По-друге, запровадити процедуру трудових контрактів з випускниками певних професій, чия освіта була фінансована державою, з метою регулювання міграції цих фахівців [11, с. 363].

Таким чином, національну політику подолання молодіжного безробіття слід розглядати, як проблему національної безпеки. Вона повинна бути всеосяжною та дієвою. Поряд із загальними процесами підвищення ефективності національної економіки потрібно здійснювати конкретні, точечні міри державного регулювання, направлені на створення робочих місць та скорочення безробіття.

Важливим напрямом державного впливу на зайнятість населення має стати стимулювання розвитку

малого і середнього підприємництва та самозайнятості населення. Держава має активно впливати, як на стимулювання попиту на працю, економічний розвиток, так і стимулювання ефективної пропозиції робочої сили, що має високий рівень конкурентоспроможності на ринку праці. Серед основних методів та інструментів слід використовувати грошово-кредитну політику (спрямовану на розвиток економіки), фіскальну політику (зниження тиску на фонд заробітної плати), інвестиційну політику (залучення інвестицій в розвиток економіки та молоді), регіональну політику (зниження диспропорцій регіонального розвитку) та ін.

Для стимулювання пропозиції праці слід також розробляти та проводити активні заходи: в сфері освіти та професійної підготовки; в соціальній політиці — захист безробітного населення за рахунок включення їх в різні програми професійної підготовки та перепідготовки; стимулювання територіальної та професійної мобільності поширення інформаційних та посередницьких послуг на ринку праці, стимулювання самозайнятості тощо.

В теперішніх умовах ізоляції та вимушеного карантину багато людей вимушені йти у відпустки за свій рахунок або переходити на неповний робочий день, або взагалі звільнені з роботи у зв'язку з простоем організації. Тому для цієї категорії неактивного населення актуальним є пошук віртуальної роботи, роботи на цифрових платформах, зокрема виконання мікро-завдань. В цій ситуації стрімкого

зростання безробіття та популяризації дистанційної роботи, неможливості відвідування потенційних роботодавців для проведення співбесід, а також державних центрів зайнятості, доцільним є запровадження *електронної трудової книжки*. Це дасть можливість пройти дистанційно співбесіду та при успішному відгуку роботодавця — працевлаштуватися офіційно дистанційно.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Стабільно економічне зростання багато в чому залежить від створення умов включення молоді в суспільне виробництво, від формування у молоді цінності праці, від успішної адаптації до нових соціально-економічних процесів.

Найбільш ефективним засобом інтеграція молодих людей в суспільство та економіку є створення інклюзивного інституційного режиму.

Конкурентоспроможність національних економік поступово зміщується в бік налагодження діалогу з молоддю, рівня її освіченості та наявності економічного інтересу до накопичення людського капіталу. Країни, які зуміють вибудувати відповідну молодіжну політику, зуміють створити високу довіру та якість життя в суспільстві.

Інституційний інклюзивний механізм управління залученням молоді до суспільного життя та ринку праці може бути перспективним предметом подальших досліджень.

Література

1. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. М.: Из-во АТС., 2015. 693 с.
2. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Экономические истоки диктатуры и демократии. М.: Изд. дом Высшей школы экономики. 2015. 512 с.
3. Бедос З. М. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності — одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності. URL: <http://tyzhden.ua/World/62625>.
4. Podesta J. Inclusive economic growth: increasing connectivity, expanding opportunity and reducing vulnerability. URL: <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
5. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э. С. Райнерт; пер. с англ. Н. Автономовой. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. 350 с.
6. Atkinson, Anthony B. and Marlier, Eric (2010) Analysing and measuring social inclusion in a global context. Economic and social affairs. United Nations, New York. ISBN9789211302868. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>
7. Дименштейн Р., Ларикова И. Интеграция или инклюзия? Споры о словах и нерешенные проблемы образования особых детей. URL: www.osoboedetstvo.ru/rights/idprav/files/integr_kratk_5_pravil.doc.
8. Levitas R. The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony // Critical Social Policy. 1996. Vol. 16.
9. Базиліук А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально економічного розвитку. Економіка та управління на транспорті. 2015. Вип. 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5
10. Гриценко А. А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку / А. А. Гриценко // Економіка і прогнозування. 2016. № 2. С. 9–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_2_4

11. Лібанова Е. Національна доповідь «Українське суспільство: міграційний вимір» (2018). URL: http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/migration_national_report_full.pdf
12. European Commission. The Youth on the Move (2010). URL: <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/vto/policy/youth-move>
13. European Parliament resolution of 24 May 2012 on the Youth Opportunities Initiative (2012/2617(RSP)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:264E:0069:0074:EN:PDF>
14. European Commission. Youth Employment Package (2012). URL: <https://www.eurofound.europa.eu/youth-employment-package-5-december-2012>
15. Regulation (eu) no 1296/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 on a European Union Programme for Employment and Social Innovation («EaSI») and amending Decision No 283/2010/EU establishing a European Progress Microfinance Facility for employment and social inclusion. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0238:0252:EN:PDF>
16. Report on social inclusion 2005. URL: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/sec256printed_en.pdf
17. Landachovichina B. What is Inclusive Growth? URL: <http://stersources.worldbank.org/INTDEBTDEBT/Resources/4689801218567884549/>
18. Fedulova L. Inkluzivni innovacii v systemi socialjno-ekonomichnogo rozvytku. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/56.pdf>
19. Nickell, Stephen & Layard, Richard, 1999. «Labor market institutions and economic performance», Handbook of Labor Economics, in: O. Ashenfelter & D. Card (ed.), Handbook of Labor Economics, edition 1, volume 3, chapter 46, PP. 3029–3084, Elsevier.
20. Gregg, Paul & Tominey, Emma. (2004). The Wage Scar from Youth Unemployment. Labour Economics. 12. PP. 487–509. 10.1016/j.labeco.2005.05.004
21. International Labour Organization. The Strategies and Tools against social Exclusion and Poverty global programme (STEP). URL: <https://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/download/96p1.pdf>
22. Atkinson, Anthony B. and Marlier, Eric (2010) Analysing and measuring social inclusion in a global context. Economic and social affairs. United Nations, New York. ISBN9789211302868. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>
23. Indicator description: Share of youth not in employment, education or training (youth NEET rate). International Labour Organization. URL: <https://ilostat.ilo.org/resources/methods/description-youth-neet/>
24. Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/>
25. How is poverty measured? URL: <https://www.eapn.eu/what-is-poverty/how-is-poverty-measured/>
26. Glossary: At risk of poverty or social exclusion (AROPE). Jump to: navigation, search. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE))
27. Базиліук А. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку / А. В. Базиліук, О. В. Жулин // Економіка та управління на транспорті. 2015. Вип. № 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5

References

1. Adzhemoglu D., Robinson Dzh. Pochemu odni strany bogatye, a drugie bednye. Proiskhozhdenie vlasti, protsvetaniya i nishchety. M.: Iz-vo ATS., 2015. 693 s.
2. Adzhemoglu D., Robinson Dzh. Ekonomicheskie istoki diktatury i demokratii. M.: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki. 2015. 512 s.
3. Bedos Z.M. Dlja baghatshykh i dlja bidnishykh. Zrostannja nerivnosti — odna z najbilshykh socialjno-ekonomichnykh i politychnykh problem suchasnosti. URL: <http://tyzhden.ua/World/62625>
4. Podesta J. Inclusive economic growth: increasing connectivity, expanding opportunity and reducing vulnerability. URL: <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
5. Raynert E. S. Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu bednye strany ostayutsya bednymi / E. S. Raynert; per. s ang. N. Avtonomovoy. M.: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, 2011. 350 s.
6. Atkinson, Anthony B. and Marlier, Eric (2010) Analysing and measuring social inclusion in a global context. Economic and social affairs. United Nations, New York. ISBN9789211302868. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>

7. Dimenshteyn R., Larikova I. Integratsiya ili inklyuziya? Spory o slovakh i nereshennye problemy obrazovaniya osobykh detey. URL: www.osoboedetstvo.ru/rights/idprav/files/integr_kratk_5_pravl.doc
8. Levitas R. The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony // *Critical Social Policy*. 1996. Vol. 16.
9. Bazyljuk A. V., Zhulyn O. V. Inkljuzyvne zrostannja jak osnova socialjno ekonomichnogho rozvytku. *Ekonomika ta upravlinnja na transporti*. 2015. Vyp. 1. S. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5
10. Ghrycenko A. A. *Ekonomika Ukrajiny na shljakhu do inkljuzyvnogho rozvytku* / A. A. Ghrycenko // *Ekonomika i proghnozuvannja*. 2016. # 2. S. 9–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_2_4
11. Libanova E. Nacionaljna dopovidj «Ukrajinsjke suspiljstvo: mighracijnyj vymir» (2018). URL: http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/migration_national_report_full.pdf
12. European Comission. The Youth on the Move (2010). URL: <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/vto/policy/youth-move>
13. European Parliament resolution of 24 May 2012 on the Youth Opportunities Initiative (2012/2617(RSP)). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:264E:0069:0074:EN:PDF>
14. European Comission. Youth Employment Package (2012). URL: <https://www.eurofound.europa.eu/youth-employment-package-5-december-2012>
15. Regulation (eu) no 1296/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 on a European Union Programme for Employment and Social Innovation («EaSI») and amending Decision No 283/2010/EU establishing a European Progress Microfinance Facility for employment and social inclusion. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0238:0252:EN:PDF>
16. Report on social inclusion 2005. URL: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/sec256_printed_en.pdf
17. Landachovichina B. What is Inclusive Growth? URL: <http://stersources.worldbank.org/INTDEBTDEBT/Re-sources/4689801218567884549/>
18. Fedulova L. Inkljuzyvni innovaciji v systemi socialjno-ekonomichnogho rozvytku. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2016/No3/56.pdf>
19. Nickell, Stephen & Layard, Richard, 1999. «Labor market institutions and economic performance,» *Handbook of Labor Economics*, in: O. Ashenfelter & D. Card (ed.), *Handbook of Labor Economics*, edition 1, volume 3, chapter 46, PP. 3029–3084, Elsevier.
20. Gregg, Paul & Tominey, Emma. (2004). The Wage Scar from Youth Unemployment. *Labour Economics*. 12. PP. 487–509. 10.1016/j.labeco.2005.05.004.
21. International Labour Organization. The Strategies and Tools against social Exclusion and Poverty global programme (STEP). URL: <https://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/download/96p1.pdf>
22. Atkinson, Anthony B. and Marlier, Eric (2010) *Analysing and measuring social inclusion in a global context*. Economic and social affairs. United Nations, New York. ISBN9789211302868. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/publications/measuring-social-inclusion.pdf>
23. Indicator description: Share of youth not in employment, education or training (youth NEET rate). International Labour Organization. URL: <https://ilostat.ilo.org/resources/methods/description-youth-neet/>
24. Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/>
25. How is poverty measured? URL: <https://www.eapn.eu/what-is-poverty/how-is-poverty-measured/>
26. Glossary: At risk of poverty or social exclusion (AROPE). Jump to: navigation, search. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE))
27. Bazyljuk A. V. Inkljuzyvne zrostannja jak osnova socialjno-ekonomichnogho rozvytku / A. V. Bazyljuk, O. V. Zhulyn // *Ekonomika ta upravlinnja na transporti*. 2015. Vyp. #1. S. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2015_1_5

Бонецький Орест Олегович

кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів

Національний університет «Львівська політехніка»

Бонецкий Орест Олегович

кандидат экономических наук, ассистент кафедры финансов

Национальный университет «Львовская политехника»

Bonetskyi Orest

PhD, Assistant

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-5797-0310

Желізняк Роман Йосифович

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів

Національний університет «Львівська політехніка»

Желизняк Роман Иосифович

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов

Национальный университет «Львовская политехника»

Zhelizniak Roman

PhD, Senior Lecturer

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0001-9033-4490

Кацишин Василь Мирославович

кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів

Національний університет «Львівська політехніка»

Кацишин Василий Мирославович

кандидат экономических наук, ассистент кафедры финансов

Национальный университет «Львовская политехника»

Kashchyshyn Vasyl

PhD, Assistant

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-3635-0136

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6039

**ЕКОНОМІЧНА ДОВІРА ЯК ФАКТОР
У ВИРОБНИЧИХ ФУНКЦІЯХ**

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ДОВЕРИЕ КАК ФАКТОР
В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФУНКЦИЯХ**

**ECONOMIC TRUST AS A FACTOR
IN PRODUCTION FUNCTIONS**

Анотація. Ринкова економіка базується на довірчих відносинах, і лише в періоди криз, коли зменшується ділова активність і деформуються господарські зв'язки, постає проблема економічної довіри. Є різні види економічної довіри, але в даному дослідженні взято до уваги лише економічну довіру до працівника, яка є впевненістю керівництва організації у надійності його професійних компетентностей. Економічна довіра супроводжує людську працю, працю як ресурс, тому у дослідженні запропоновано включити економічну довіру у фактор праці (L) у виробничі функції.

Рівень економічної довіри до працівника залежить від кількості і якості поставлених працівникові завдань, ступеню їх виконання працівником і періоду взаємодії з працівником (не менше одного року).

Математичні перетворення залежностей Шапіро-Штігліца і Кобба-Дугласа призвели до появи тотожності, що означає різне тлумачення фактора праці (L) у різних моделях. Виявлено закладену у вихідних умовах, базову відмінність: у моделі Шапіро-Штігліца кількість та інтенсивність праці є факторами, виробнича функція – результатом, а дана робота має кардинально інше припущення – для отримання результату необхідно виконати певну роботу, кількість якої обернено пропорційна інтенсивності праці. Тож авторами запропоновано розуміти цей фактор як функцію від інтенсивності праці, кількості витрачених працівниками годин і рівня економічної довіри. Виняток становлять процесно орієнтовані виробництва.

Здійснені математичні перетворення дали змогу авторам представити власний варіант виробничої функції Кобба-Дугласа. Подальше дослідження запропонованої функції рекомендовано здійснювати через ключові точки, прирівнявши до нуля часткові похідні.

Подальший розвиток отримали такі різновиди функції Кобба-Дугласа:

- а) з коефіцієнтами еластичності випуску продукції за виробничими фондами і витратами праці;
  - б) з поділом виробничих фондів на основні фонди і оборотні фонди (але тут розглянуто тільки логарифмічні залежності).
- Авторами запропонований підхід до оцінювання динаміки соціального капіталу через приріст економічної довіри.

Ключові слова: економічна довіра, виробнича функція, праця, соціальний капітал.

Аннотация. Рыночная экономика базируется на доверительных отношениях, и только в периоды кризисов, когда уменьшается деловая активность и деформируются хозяйственные связи, возникает проблема экономического доверия. Есть разные виды экономической доверия, но в данном исследовании приняты во внимание только экономическое доверие к работнику, которое является уверенностью руководства организации в надежности его профессиональных компетенций. Экономическая доверие сопровождается человеческий труд, труд как ресурс, поэтому в исследовании предложено включить экономическое доверие в фактор труда (L) в производственные функции.

Уровень экономического доверия к работнику зависит от количества и качества поставляемых работнику задач, степени их выполнения работником и периода взаимодействия с работником (не менее одного года).

Математические преобразования зависимостей Шапиро-Штиглица и Кобба-Дугласа привели к появлению тождества, что означает различное толкование фактора труда (L) в разных моделях. Выведено заложенное в исходных условиях, базовое отличие: в модели Шапиро-Штиглица количество и интенсивность труда являются факторами, производственная функция – результатом, а данная работа должна кардинально другое предположение – для получения результата необходимо выполнить определенную работу, количество которой обратно пропорциональна интенсивности труда. Поэтому авторами предложено понимать этот фактор как функцию от интенсивности труда, количества потраченных работниками часов и уровня экономического доверия. Исключение составляют процессно ориентированные производства.

Осуществленные математические преобразования позволили авторам представить собственный вариант производственной функции Кобба-Дугласа. Дальнейшее исследование предложенной функции рекомендуется осуществлять через ключевые точки, приравняв к нулю частные производные.

Дальнейшее развитие получили такие виды функции Кобба-Дугласа:

- а) с коэффициентами эластичности выпуска продукции за производственными фондами и затратами труда;
- б) с разделением производственных фондов на основные фонды и оборотные фонды (но здесь рассмотрен только логарифмические зависимости).

Авторами предложен подход к оценке динамики социального капитала через прирост экономической доверия.

Ключевые слова: экономическое доверие, производственная функция, труд, социальный капитал.

Summary. The market economy is based on trustworthy relations, and only in crisis periods, when business activity decreases and economic ties are deformed, does the problem of economic trust arise. There are different types of economic trust, but in this research, only economic trust to the employee is taken into account, which is the confidence of the organization's management in the reliability of his professional competencies. Economic trust accompanies human labor, labor as a resource, therefore, the study proposed to include the economic trust labor factor (L) in production functions.

The level of economic trust in an employee depends on the quantity and quality of tasks assigned to the employee, the degree to which they are executed by the employee, and the period of interaction with the employee (at least one year).

The mathematical transformations of the Shapiro-Stiglitz and Cobb-Douglas dependencies led to the emergence of identity, which denotes a different interpretation of the labor factor (L) in different models. The basic difference inherent in the initial conditions has been identified: in the Shapiro-Stiglitz model, the quantity and intensity of labor are factors, the production function is the result, and this work must radically have a different assumption – to obtain the result, it is necessary to perform a certain work, the amount of which is inversely proportional to the intensity of labor. Therefore, the authors proposed to understand this factor as a function of labor intensity, the number of hours spent by employees and the level of economic trust. The exceptions are process-oriented productions.

The mathematical transformations allowed the authors to present their own version of the Cobb-Douglas production function. Further research of the proposed function is recommended to be carried out through key points, equating partial derivatives to zero.

The following types of Cobb-Douglas function were further developed:

- a) with coefficients of output elasticity for production assets and labor costs;*
- b) with the division of production assets into fixed assets and revolving funds (but only logarithmic dependences are considered here).*

The authors suggest an approach to assessing the dynamics of social capital through an increase in economic trust.

Key words: economic trust, production function, labor, social capital.

Вступ. Взаємодія між людьми, або колективами можлива при певному рівні довіри між ними. Взаємодія в економіці має на меті досягнення певного результату, а кінцевим результатом є чистий прибуток. За таких умов взаємодія між учасниками відносин повинна проходити не просто за довірчих умов, а за умов високого рівня довіри. Тож виникає питання, чи не являється довіра таким фактором, який робить ефективною взаємодію праці, капіталу, або інших виробничих ресурсів? Тож основна ціль даної статті дати відповідь на це питання.

Мета статті. Метою даної праці є дослідити, чи присутня довіра як один із факторів виробництва і у випадку її присутності спробувати її ввести у виробничу функцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації за даною тематикою варто поділити на дві групи: до першої включити публікації, які присвячені економічній довірі, як економічному явищу [1–6] (тут нас у більшій мірі цікавить трактування терміну «економічна довіра», адже те, що є включене в поняття потім буде (або не буде) віднесене до факторів виробництва), до другої — праці, присвячені виробничим функціям [7–9].

Довіру в економіці прийнято називати економічною [1; 2].

Економічна довіра — це впевненість у надійності економічного об'єкта, що ґрунтується на уявленні або знанні про нього і пов'язана зі здатністю передбачати, прогнозувати чи впливати на дії цього об'єкта і проявляється у: 1) впевненості, або надії, що інвестовані в активи заощадження, як мінімум, не втратять своєї вартості і повністю здійс-

нять функцію заощадження; 2) впевненості, або надії, що у процесі експлуатації активи принесуть очікуваний рівень доходу; 3) впевненості, або надії, що соціально-економічні інститути, у які вкладено заощадження, вчасно і в повному обсязі виконають взяті на себе зобов'язання; 4) надії, що складеться необхідна ситуація [1, с. 103].

Трохи іншу точку зору має інший вчений — А. А. Гриценко — який пише так: «довіра — це ставлення до суб'єктів та інститутів, що виражає міру впевненості у відповідності їхньої поведінки уявленням про образ їхніх дій, включених через різні форми спільно-розділеної діяльності у процес досягнення мети, без актуалізації підстав відшкодування витрат, еквівалентності та прибутковості (дохідності)» [2, с. 26].

Різниця підходів полягає в тому, що в першому твердженні довіра пов'язана зі здатністю передбачати прогнозувати чи впливати на дії цього об'єкта, а в другому — це уявлення про образ дій ще й без можливості повернути хоча б частину втрат. Надалі ми будемо використовувати перший підхід, адже він краще підходить для опису напрацьованих економічних відносин. Другий підхід більше підходить для опису стартапів.

Дослідник Дубина М. склав класифікацію видів довіри [3, с. 209]. А в праці [4] автор доводить, що між окремими видами довіри існують взаємозв'язки.

Зі сказаного можна сформулювати підхід, за яким формуватиметься довіра до працівника. Отож, довіра до працівника формується на основі досвіду взаємодії з ним, проявляється у ставленні керівника до підлеглого і означає віру керівника у здібності,

кваліфікацію, вміння, професіоналізм і добру волю працівника при постановці нових завдань певної складності, або важливості і за нього не треба буде доробляти роботу; іншими словами — це очікувана ймовірність вчасного і у повному обсязі виконання працівником певних завдань з точки зору виключно його безпосереднього керівника [5, с. 163].

Виклад основного матеріалу. Виробничі функції, як правило, враховують два фактори — працю і капітал, як, наприклад, у функції Кобба-Дугласа. Проте, в моделі Шапіро-Штігліца враховано кількість, інтенсивність і вартість праці. Сюди можна ввести рівень економічної довіри як один із факторів. Тепер докладніше.

У функції Шапіро-Штігліца виробнича функція (Y) залежить від двох факторів — інтенсивності праці (e) і кількості праці (L):

$$Y = f(e, L) \quad (1)$$

а величина прибутку (Π) обчислюється з урахуванням ставки зарплати (w):

$$\Pi = f(e, L) - wL. \quad (2)$$

Символ f використовується для позначення функції і в кожній іншій залежності даної статті зазначена функція є різною.

Інтенсивність праці — це ступінь напруженості праці в процесі виробництва. Характеризується витратами фізичних та нервових зусиль, в тому числі важкістю праці, її темпом та ритмом, коефіцієнтом використання робочого часу.

Тобто у формулі (1) результат виробництва (Y) доцільно представити іншою змінною — Q , яка характеризує кількість виготовлених виробів:

$$Q = f(e, L) \quad (3)$$

І тут є базова відмінність у вихідних умовах — у моделі Шапіро-Штігліца кількість та інтенсивність праці є факторами, виробнича функція — результатом, а в даній роботі є кардинально інше припущення — для отримання результату необхідно виконати певну роботу, кількість якої обернено пропорційна інтенсивності праці. Чим вищою є інтенсивність, тим менше кількості праці необхідно прикласти для досягнення результату (виробництва) і навпаки — чим в'ялішою є інтенсивність роботи, тим більшу кількість праці необхідно прикласти для забезпечення виробництва. Виняток — процесно орієнтовані виробництва (наприклад, гальваніка, де необхідно забезпечити процес). І то, при підготовці до процесу можна коригувати інтенсивність праці. Кількість праці ототожнюють із витратами м'язової, нервової, розумової енергії людини. У загальному кількість праці вимірюють продуктивністю праці (відношенням результатів праці в натуральному, чи грошовому вираженні до витраченого часу) і трудомісткістю праці. Тому виходить, що:

$$L = \frac{Q}{t}, \quad (4)$$

де t — кількість робочого часу, год, яку необхідно використати працівнику для досягнення результату, тобто виготовлення кількості виробів (Q).

Якщо у формулу (3) підставити рівність (4), то отримаємо не функцію, а тотожність:

$$Q = f\left(e, \frac{Q}{t}\right). \quad (5)$$

Тотожність можна зняти, якщо змінити економічний підхід до трактування кількості праці, під якою розуміти не продуктивність праці, а робочий час. Економічно це означатиме, що для виробництва кількості Q певних виробів необхідно витратити певну кількість годин людської праці (t) з інтенсивністю (e). Математично це запишеться так:

$$Q = f(e, t). \quad (6)$$

З формули (6) винятками є процесно орієнтовані виробництва, наприклад, гальванічні процеси, де необхідно дотримуватися технології і враховувати розрахований час.

Важливим фактором на виробництві є рівень економічної довіри до працівника. Тобто при низькому рівні економічної довіри до працівника необхідно здійснювати контроль до нього значно частіше (можливо, й глибше), ніж при високому. Тобто при низькому рівні економічної довіри до працівника появляются проміжні завдання щодо контролю за працівником, які допомагають вирішити основне питання виробництва продукції, яких при високому рівні економічної довіри є значно менше. Ці допоміжні завдання не фігурують у виробничій функції, але вони існують. Тому можна запропонувати вдосконалити виробничу функцію, представлену формулою (7):

$$Q = f(e, t, P_{\text{дп}}), \quad (7)$$

де Q — обсяг виробництва (умовні одиниці), e — інтенсивність виробництва (безрозмірна величина), t — тривалість однієї зміни виробництва (умовні одиниці часу), $P_{\text{дп}}$ — рівень економічної довіри до працівника, %.

Тут варто звернутися до публікації [5], у якій обґрунтовано підходи до обчислення, оцінювання і трактування значень економічної довіри до працівника. Зараз варто лише зазначити, що економічна довіра до працівника залежить від кількості і якості поставлених працівникові завдань, ступеню їх виконання працівником і періоду взаємодії з працівником (не менше одного року).

У даному дослідженні фактор праці (L) варто розуміти як функцію від інтенсивності праці (e), кількості витрачених працівниками годин (t) і рівня економічної довіри ($P_{\text{дп}}$). Тим не менше доведено, що економічна довіра може бути фактором атестації

кадрів [6], що дозволяє розглядати її як динамічну величину.

Взявши до уваги основну виробничу функцію Кобба-Дугласа, можна запропонувати до повнити формулу (7) фактором капіталу:

$$Q = f(K, e, t, P_{\text{дп}}), \quad (8)$$

З метою додаткового дослідження цієї функції (8) від фактора рівня економічної довіри, можна скористатися частковою похідною:

$$\frac{\partial Q}{\partial P_{\text{дп}}} = \frac{\partial (K, e, t, P_{\text{дп}})}{\partial P_{\text{дп}}}. \quad (9)$$

Прирівнявши функцію (9) до нуля, можна знайти ключові точки функції і дослідити, на яких проміжках фактора $P_{\text{дп}}$ вона зростає, на яких — спадає.

Цікавим є запропонований у праці [7] підхід щодо трактування інвестицій через приріст капіталу:

$$I = \Delta K / \Delta t, \quad (10)$$

де: ΔK — приріст капіталу; Δt — проміжок часу, протягом якого відбувся приріст капіталу [7, с. 134].

Якщо об'єднати підходи (8) і (10), тоді за умов проходження тривалого періоду часу T (не менше року) можна порівняти зміну соціального капіталу, заснованого на економічній довірі. Цей соціальний капітал може бути представлений як окремим колективом господарюючого суб'єкта, так і суспільстві в цілому:

$$S = \Delta P_{\text{дп}} / \Delta T, \quad (11)$$

де S — соціальний капітал (безрозмірна величина); $\Delta P_{\text{дп}}$ — приріст економічної довіри до працівника, %; ΔT — приріст часу (не менше одного року), одиниці.

У праці [8, с. 35] авторами запропоновано ввести коефіцієнти еластичності випуску продукції за виробничими фондами (α) і витратами праці (β). Вчені представили такі залежності:

$$K = \frac{\alpha}{\beta} L; \max Y = A \left(\frac{\alpha}{\beta} \right)^{\alpha} L^{\alpha+\beta}, \quad (12)$$

де $\max Y$ — максимальний випуск продукції в грошовому вираженні, A — коефіцієнт масштабу виробничої функції Кобба-Дугласа ($A > 0$).

Тоді основна функція, яку ми представили із врахування економічної довіри (8), набере вигляду:

$$Q = f\left(\frac{\alpha}{\beta} L, e, t, P_{\text{дп}}\right), \quad (13)$$

Оскільки в наших припущеннях залежність праці від факторів

$$L = f(e, t, P_{\text{дп}}), \quad (14)$$

то вираз (13) набере вигляду:

$$Q = f(\alpha, \beta, e, t, P_{\text{дп}}). \quad (15)$$

де α, β — коефіцієнти еластичності випуску продукції за виробничими фондами і витратами праці відповідно.

Зазначимо, що залежності (12) придатні для застосування лише до підприємств харчової промисловості, тому залежність (15) теж можна застосовувати лише для тих самих підприємств.

У дослідженні [9, с. 61] автори запропонували логарифмічну функцію із врахуванням поділу виробничих фондів на основні фонди і оборотні фонди:

$$\ln(y) = a_0 + a_1 \ln x_1 + a_2 \ln x_2 + a_3 \ln x_3, \quad (16)$$

де x_1 — коефіцієнт витрат трудових ресурсів; x_2 — коефіцієнт вартості промислово-виробничих основних фондів; x_3 — коефіцієнт вартості оборотних фондів; $a_0 - a_3$ — параметри виробничої функції (безрозмірні величини).

Тож розглянуті у залежності (13) фактори можна внести у залежність (16) як параметр x_1 :

$$\ln(y) = a_0 + a_1 \ln f(e, t, P_{\text{дп}}) + a_2 \ln x_2 + a_3 \ln x_3. \quad (17)$$

Залежність (17) є логарифмічною і виключає інші варіанти математичних залежностей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз функцій Кобба-Дугласа і Шапіро-Штігліца дав можливість виявити різне розуміння параметра праці (L). У моделі Шапіро-Штігліца кількість та інтенсивність праці є факторами, виробничу функцію — результатом. Запропоновано враховувати рівень економічної довіри у факторі L (праця) у виробничих функціях. Отриману в результаті математичних перетворень тотожність доцільно вирішити через таке розуміння фактора праці (L) у виробничих функціях: праця залежить від її інтенсивності на виробництві, кількості витрачених годин та рівня економічної довіри до працівника. Саме таке визначення використано для підстановки зазначених факторів у параметр праці (L) у різні модифікації виробничих функцій Кобба-Дугласа.

У подальшому перспективним є дослідження тісноти зв'язку між економічною довірою та обсягом виробництва.

Література

1. Кузьмін О.Є., Бонецький О.О. Довіра як економічна категорія // Вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. 2010. Вип. 20.2. С. 100–104.
2. Гриценко А.А. Внутрішня структура довіри // Економічна теорія. 2010. № 3. С. 20–26.
3. Дубина М. Місце економічної довіри у системі класифікації видів довіри // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління. 2015. Вип. 31. С. 204–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2015_31_24
4. Бонецький О.О. Взаємозв'язок економічної довіри з іншими видами довіри // Технологічний аудит і резерви виробництва. 2013. № 6(3). С. 4–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2013_6-3_2
5. Бонецький О.О. Інноваційні підходи до визначення рівня економічної довіри до працівника // Проблеми економіки та управління. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2010. № 683. С. 158–163.
6. Бонецький О.О., Желізняк Р.Й. Економічна довіра як один із факторів атестації кадрів // Проблеми економіки. 2018. № 3. С. 69–74. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-3_0-pages-69_74.pdf
7. Корольков В.В. Технологічна домінанта забезпечення розвитку економіки, заснованої на знаннях: еволюція моделі виробничої функції // Економіка і прогнозування. 2011. № 1. С. 131–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2011_1_13
8. Янковий В.О., Мельник Н.В. Оптимізація фондоозброєності на підприємствах харчової промисловості на основі виробничих функцій // Економіка харчової промисловості. 2016. Вип. 2. Т. 8. С. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2016_8_2_6
9. Грабовецький Б.Є., Шварц І.В. Виробничі функції в економічних дослідженнях // Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка. 2013. № 1. С. 60–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2013_1_10

References

1. Kuz'min O. Bonetskyi O. Dovira yak ekonomichna katehoriya [Trust as economic category] // Visnyk NLTU Ukrayiny: Zbirnyk naukovykh-prats' [Bulletin of NLTU of Ukraine: Collection of scientific and technical works]. 2010. Issue 20.2. PP. 100–104.
2. Hrytsenko A. Vnutrishnya struktura doviry [Internal structure of trust] // Ekonomichna teoriya [The Economic theory]. 2010. № 3. PP. 20–26.
3. Dubyna M. Mistse ekonomichnoyi doviry u systemi klasyfikatsiyi vydiv doviry [The place of economic trust in the system of classification of types of trust] // Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho ekonomiko-tekhnologichnoho universytetu transportu. Ser.: Ekonomika i upravlinnya [Collection of scientific works of the State Economic and Technological University of Transport. Ser.: Economics and Management]. 2015. Issue 31. PP. 204–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2015_31_24
4. Bonetskyi O. Vzymozv'yazok ekonomichnoyi doviry z inshymy vydamy doviry [Interrelation of economic confidence with other types of confidence] // Tekhnologichnyy audyt i rezervy vyrobnytstva [Technology audit and production reserves]. 2013. № 6(3). PP. 4–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatrv_2013_6-3_2
5. Bonetskyi O. Innovatsiyni pidkhody do vyznachennya rivnya ekonomichnoyi doviry do pratsivnyka [Innovative approaches to determining the level of economic confidence in the employee]. Problemy ekonomiky ta upravlinnya // Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika» [Problems of economics and management. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University]. 2010. № 683. PP. 158–163.
6. Bonetskyi O., Zhelizniak R. Ekonomichna dovira yak odyin iz faktoriv atestatsiyi kadriv [Economic Confidence as a Factor in Personnel Certification] // Problemy ekonomiky [The Problems of Economy]. 2018. № 3. PP. 69–74. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-3_0-pages-69_74.pdf
7. Korolkov V. Tekhnologichna dominanta zabezpechennya rozvytku ekonomiky, zasnovanoyi na znannyakh: evolyutsiya modeli vyrobnychoyi funktsiyi [Technological dominant of ensuring the development of knowledge-based economy: the evolution of the model of production function] // Ekonomika i prohnozuvannya [Economics and forecasting]. 2011. № 1. PP. 131–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2011_1_13
8. Yankovyi V., Melnik N. Optyimizatsiya fondoozbroyenosti na pidpryyemstvakh kharchovoyi promyslovosti na osnovi vyrobnychikh funktsiy [Optimization of the capital-labor ratio in the food industry based on production functions]. Ekonomika kharchovoyi promyslovosti [Economics of the food industry]. 2016. Issue 2. V. 8. PP. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2016_8_2_6
9. Hrabovets'kyi B., Shvarts I. Vyrobnychi funktsiyi v ekonomichnykh doslidzhenniyakh [Production functions in economic research]. Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika [Bulletin of Sumy State University. Ser.: Economics]. 2013. № 1. PP. 60–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2013_1_10

Шапошник Олена Леонідівна

аспірант кафедри вищої математики

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Шапошник Елена Леонидовна

аспирант кафедры высшей математики

Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Shaposhnyk Olena

Graduate Student of the

Advanced Mathematics Department

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5796

**ОЦІНЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РИЗИКІВ ПРИ РЕІНЖИНІРИНГУ
ПІДПРИЄМСТВА, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ПРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПАДКОВИХ
СИСТЕМ ВИРОБНИЦТВА**

**ОЦЕНКА СТРАТЕГИЧЕСКИХ РИСКОВ ПРИ РЕИНЖИНИРИНГЕ
ПРЕДПРИЯТИЯ, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ МОДЕРНИЗАЦИИ
ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЛЕДСТВЕННЫХ
СИСТЕМ ПРОИЗВОДСТВА**

**ASSESSMENT OF THE STRATEGIC RISKS OF ENTERPRISE
REENGINEERING WHICH ARE RESULTING
IN THE MODERNIZATION OF THE SOFTWARE
OF HERITAGE SYSTEMS**

Анотація. У статті представлено основні гіпотези та їх умовні ймовірності стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва, до яких відносяться: оцінювання сучасного стану застарілих систем; ефективність підходів до модернізації програмного забезпечення; архітектури та визначення пріоритетів для спрощення програмного забезпечення; забезпечення оптимальної продуктивності; створення документу коду щодо майбутнього зростання системи; створення окремого графіку підтримки та утилізації спадкової системи та ефективного бюджету на навчання та оновлення системи. Статистичне вимірювання за умови кількісного або якісного оцінювання ризику у настанні цих подій прийнято за апіорне значення ймовірностей. Виведена формула ймовірності появи події ефективною мінімізації стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва на основі формули повної ймовірності. Для реалізації моделі представлено матриці експертних попарних порівнянь за важливістю кожної події із повних груп подій. Зроблено висновки про важливість програмного забезпечення, а також інженерії програмного забезпечення, які повинні відповідати конкретним вимогам реального часу та надійності.

Ключові слова: ризик, архітектура, бізнес план, оптимальна продуктивність, ефективний бюджет, повна ймовірність.

Аннотация. В статье представлены основные гипотезы и их условные вероятности стратегических рисков при реинжиниринге предприятия, которые возникают при модернизации программного обеспечения наследственных систем производства, к которым относятся: оценка современного состояния устаревших систем; эффективность подходов к модернизации программного обеспечения; архитектуры и определения приоритетов для упрощения программного обеспечения; обеспечения оптимальной продуктивности; создания документа кода относительно будущего роста системы; создания отдельного графика поддержки и утилизации наследственной системы и эффективного бюджета на обучение и обновление системы. Статистическое измерение в условиях количественного или качественного оценивания риска в наступлении этих событий принято за априорное значение вероятностей. Выведена формула вероятности появления события эффективной минимизации стратегических рисков при реинжиниринге предприятия, которые возникают при модернизации программного обеспечения наследственных систем производства на основе формулы полной вероятности. Для реализации модели представлены матрицы экспертных попарных сравнений по важности каждого события из полных групп событий. Сделаны выводы о важности программного обеспечения, а также инженерии программного обеспечения, которые должны соответствовать конкретным требованиям реального времени и надежности.

обеспечения; обеспечения оптимальной производительности; создание документа кода относительно будущего роста системы; создание отдельного графика поддержки и утилизации наследственной системы и эффективного бюджета на обучение и обновления системы. Статистическое измерение при количественной или качественной оценке риска в наступлении этих событий принято за априорное значение вероятностей. Выведена формула вероятности появления события эффективной минимизации стратегических рисков при реинжиниринге предприятия, которые возникают при модернизации программного обеспечения наследственных систем производства на основе формулы полной вероятности. Для реализации модели представлены матрицы экспертных попарных сравнений по важности каждого события с полных групп событий. Сделаны выводы о важности программного обеспечения, а также инженерии программного обеспечения, которые должны отвечать конкретным требованиям реального времени и надежности.

Ключевые слова: риск, архитектура, бизнес план, оптимальная производительность, эффективный бюджет, полная вероятность.

Summary. The article presents the main hypotheses and their conditional probabilities of strategic risks during enterprise reengineering that arise during the modernization of software for hereditary production systems, which include: assessment of the current state of obsolete systems; the effectiveness of software modernization approaches; architecture and prioritization for software simplification; ensure optimal performance; creating a code document regarding the future growth of the system; creating a separate schedule for supporting and utilizing the hereditary system and an effective budget for training and updating the system. The statistical measurement in the quantitative or qualitative assessment of risk in the onset of these events is taken as an a priori value of probabilities. A formula is derived for the probability of occurrence of an event of effective minimization of strategic risks during enterprise reengineering that arise during the modernization of software for hereditary production systems based on the formula of full probability. To implement the model matrices of expert pairwise comparisons are presented on the importance of each event from complete groups of events. Conclusions are made about the importance of software, as well as software engineering, which must meet the specific requirements of real-time and reliability.

Key words: risk, architecture, business plan, optimal performance, effective budget, full probability.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Реінжиніринг бізнес-процесів включає перепланування основних організаційних процесів з метою поліпшення якості продукції та випуску продукції або зменшення витрат. Розробка стратегічної основи для реінжинірингу підприємства включає:

- розробку послідовної та практичної методології реінжинірингу підприємств;
- підтримку формулювання та реалізації стратегій операцій;
- розробку архітектури для концептуального реінжинірингу підприємства.

Розробка програмного забезпечення — це діяльність, яка використовує різноманітні технологічні інструменти і вимагає високого рівня знань. Тому проект розробки програмного забезпечення містить елементи невизначеності — проектний ризик. Реалізація проекту розробки програмного забезпечення залежить від кількості ризику, який відповідає проектній діяльності. Для досягнення успішного результату необхідно визначити, оцінити пріоритети та керувати ризиками.

Тому оцінювання стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва, є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі розробки програмного забезпечення зменшення ризику є центральною діяльністю управління [1]. Це діяльність чи подія, які можуть поставити під загрозу успіх проекту з розробки програмного забезпечення. Ризик — це можливість зазнати збитків, а загальний ризик для конкретного проекту враховуватиме як ймовірність, так і розмір потенційної втрати [2].

Ідентифікація та агрегування ризиків є єдиним методом прогнозування, щоб визначити ймовірність того, що в проекті розробки програмного забезпечення виникнуть непередбачені або неприпустимі події [3]. До них відносяться припинення, розриви, затримки графіку, зниження витрат та перевитрата ресурсів проекту [3].

Управління ризиками означає стримування та зменшення ризику. Більшість програмних програм передбачає використання нових технологій. Завжди мінливі інструменти, методи, протоколи, стандарти та системи розробки збільшують ймовірність того, що технологічні ризики виникнуть практично в усіх аспектах розробки програмного забезпечення [4]. Навчання та знання мають вирішальне значення, а неправильне використання нової технології найчастіше призводить безпосередньо до не реалізованості проекту.

У роботі [5] розглядається застосування та архітектура спадкових систем виробництва при ре-

інжинірингу. Підкреслюється, що неправильне спрямування платформи, компонента чи архітектури може мати катастрофічні наслідки, тому важливо, щоб команда включала експертів, які розуміють архітектуру та мають можливість робити обґрунтований вибір дизайну [5].

Щодо продуктивності, то важливо переконатися, що будь-який план управління ризиками охоплює очікування користувачів та партнерів. Тому виникає необхідність враховувати орієнтири та порогові випробування протягом усього проекту, щоб забезпечити рух робочих продуктів у правильному напрямку [6]. В той же час організаційні проблеми можуть мати негативний вплив на результати проекту. Управління проектами повинно планувати ефективне виконання проекту та знаходити баланс між потребами команди розробників та сподіваннями замовників [7]. План управління ризиками після їх типової каталогізації щодо розробки програмного забезпечення повинен мати вирішальне значення

в процесі реінжинірингу тому, що як частина головного плану проекту, план управління ризиками визначає відповіді, які будуть прийняті для кожного ризику при його реалізації [8]. Зазначимо, що моніторинг програмного ризику повинен бути невід'ємною частиною більшості проектних заходів, що включає: звіти про стан проекту та питання управління ризиками; усунення ризиків з найменшою ймовірністю; готовність до потенційно нових ризиків [9].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати робочі процеси підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва для виявлення неефективних процесів та їх оцінювання і оптимізації, а також усунення не ціннісних завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Застосуємо теоретико-ймовірнісний підхід до встановлення основних гіпотез та їх умовних ймовірностей стратегічних ризиків при реінжинірингу

Таблиця 1

Основні гіпотези та їх умовні ймовірності стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва

Основні гіпотези (позначення їх ймовірностей)	Умовні ймовірності гіпотез стратегічних ризиків $P(A_{ij} / A_i), i = \overline{1,7}$ підприємства та їх позначення, які для кожного значення i утворюють повні групи подій
1. Оцінювання сучасного стану застарілих систем $P(A_1)$	Ймовірність настання поточних та потенційних проблем підприємства для модернізації п.з. $P(A_{11} / A_1)$ Ймовірність безперебійної роботи усіх аспектів технології, враховуючи бізнес-плани $P(A_{12} / A_1)$
2. Ймовірність ефективності підходів до модернізації програмного забезпечення $P(A_2)$	Ймовірність надання послуг з розробки спеціальних продуктів. $P(A_{21} / A_2)$ Ймовірність застосування прискорених методів розробки програмного забезпечення $P(A_{22} / A_2)$
3. Ймовірність переосмислення архітектури (функціональності) та визначення пріоритетів для спрощення п.з. $P(A_3)$	Ймовірність застосування підходу архітектури мікро-послуг, для масштабованості продукту. $P(A_{31} / A_3)$ Ймовірність того, що випущена програма буде добре працювати з рештою інструментів. $P(A_{32} / A_3)$ Ймовірність правильного врахування вимог інструментів під час створення програми. $P(A_{33} / A_3)$
4. Ймовірність забезпечення оптимальної продуктивності. $P(A_4)$	Ймовірність вибору правильної технології. $P(A_{41} / A_4)$ Ймовірність забезпечення оптимальної продуктивності $P(A_{42} / A_4)$
5. Ймовірність створення документу ко-ду щодо майбутнього зростання системи. $P(A_5)$	Ймовірність належного задокументування та чистого коду, що робить програмне забезпечення легким для розуміння. $P(A_{51} / A_5)$ Ймовірність розширення набору стандартів кодування та внутрішніх процесів. $P(A_{52} / A_5)$
6. Ймовірність створення окремого графіку підтримки та утилізації спадкової системи. $P(A_6)$	Ймовірність легкого доступу і звернення до архівованих рішень. $P(A_{61} / A_6)$ Ймовірність підтримки та утилізації спадкової системи (впровадження нового продукту). $P(A_{62} / A_6)$
7. Ймовірність створення ефективного бюджету на навчання та оновлення системи. $P(A_7)$	Ймовірність освоєння нового п.з. $P(A_{71} / A_7)$ Ймовірність інвестування у навчання персоналу. $P(A_{72} / A_7)$ Ймовірність планування оновлень системи. $P(A_{73} / A_7)$ Ймовірність підготовки до модернізації. $P(A_{74} / A_7)$

Джерело: авторська розробка

підприємства. У Таблиці 1 представлено основні гіпотези та їх умовні ймовірності стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення (п.з.) спадкових систем виробництва.

Статистичне вимірювання за умови кількісного або якісного оцінювання ризику у настанні подій $P(A_{ij} / A_i), i = \overline{1,7}$ приймемо за апіорне значення ймовірностей появи ризику у настанні зазначених подій (Табл. 2).

Таблиця 2

Позначення ймовірностей настання ризику в умовних ймовірностях стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва

Умовні ймовірності гіпотез стратегічних ризиків $P(A_{ij} / A_i), i = \overline{1,7}$ підприємства та їх позначення, для всіх i утворюють повні групи подій	Апіорні значення ймовірностей настання ризику в умовних ймовірностях стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства
$P(A_{11} / A_1)$	$P(A_{11}^* / (A_{11} / A_1))$
$P(A_{12} / A_1)$	$P(A_{12}^* / (A_{12} / A_1))$
$P(A_{21} / A_2)$	$P(A_{21}^* / (A_{21} / A_2))$
$P(A_{22} / A_2)$	$P(A_{22}^* / (A_{22} / A_2))$
$P(A_{31} / A_3)$	$P(A_{31}^* / (A_{31} / A_3))$
$P(A_{32} / A_3)$	$P(A_{32}^* / (A_{32} / A_3))$
$P(A_{33} / A_3)$	$P(A_{33}^* / (A_{33} / A_3))$
$P(A_{41} / A_4)$	$P(A_{41}^* / (A_{41} / A_4))$
$P(A_{42} / A_4)$	$P(A_{42}^* / (A_{42} / A_4))$
$P(A_{51} / A_5)$	$P(A_{51}^* / (A_{51} / A_5))$
$P(A_{52} / A_5)$	$P(A_{52}^* / (A_{52} / A_5))$
$P(A_{61} / A_6)$	$P(A_{61}^* / (A_{61} / A_6))$
$P(A_{62} / A_6)$	$P(A_{62}^* / (A_{62} / A_6))$
$P(A_{71} / A_7)$	$P(A_{71}^* / (A_{71} / A_7))$
$P(A_{72} / A_7)$	$P(A_{72}^* / (A_{72} / A_7))$

$P(A_{73} / A_7)$	$P(A_{73}^* / (A_{73} / A_7))$
$P(A_{74} / A_7)$	$P(A_{74}^* / (A_{74} / A_7))$

За розробленою таблицею 1 та за формулою повної ймовірності, маємо формулу ймовірності появи події А ефективної мінімізації стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва у вигляді [10]:

$$\begin{aligned}
 P(A) = & P(A_1) \cdot \left(\sum_{j=1}^2 P(A_{1j} / A_1) \cdot P(A_{1j}^* / (A_{1j} / A_1)) \right) + \\
 & P(A_2) \cdot \left(\sum_{j=1}^2 P(A_{2j} / A_2) \cdot P(A_{2j}^* / (A_{2j} / A_2)) \right) + \\
 & + P(A_3) \cdot \left(\sum_{j=1}^3 P(A_{3j} / A_3) \cdot P(A_{3j}^* / (A_{3j} / A_3)) \right) + \\
 & P(A_4) \cdot \left(\sum_{j=1}^2 P(A_{4j} / A_4) \cdot P(A_{4j}^* / (A_{4j} / A_4)) \right) + \quad (1) \\
 & + P(A_5) \cdot \left(\sum_{j=1}^2 P(A_{5j} / A_5) \cdot P(A_{5j}^* / (A_{5j} / A_5)) \right) + \\
 & + P(A_6) \cdot \left(\sum_{j=1}^2 P(A_{6j} / A_6) \cdot P(A_{6j}^* / (A_{6j} / A_6)) \right) + \\
 & + P(A_7) \cdot \left(\sum_{j=1}^4 P(A_{7j} / A_7) \cdot P(A_{7j}^* / (A_{7j} / A_7)) \right).
 \end{aligned}$$

Для визначення апіорних значень умовних ймовірностей гіпотез ефективної мінімізації стратегічних ризиків підприємства при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва (Таблиця 1) необхідно зробити статистично значимі зрізи цих гіпотез на обраному підприємстві за декілька періодів, які можуть підлягати статистичним законам розподілу, середньо вибіркові яких можна прийняти за значення умовних ймовірностей.

Розглянемо оцінювання ефективної мінімізації стратегічних ризиків у реалізації реінжинірингу підприємства в умовах цифрової економіки у площині знаходження апіорних значень умовних ймовірностей гіпотез стратегічних ризиків, що утворюють повні групи подій, які знаходяться за допомогою математичних методів обробки обернено-симетричних матриць, що складають експерти при попарному порівнянні за 5-бальною шкалою відносної важливості похибка обчислень не повинна перевищувати 15%.

Розглянемо перший цикл 2-го, 3-го і 4-го рівнів ієрархії, що відноситься до події А. Складені матриці експертних попарних порівнянь за важливістю кож-

Таблиця 3

Експертна матриця, рівень її узгодженості та умовні ймовірності події A_3

	$P(A_{31} / A_3)$	$P(A_{32} / A_3)$	$P(A_{33} / A_3)$	Характеристичне рівняння, власні числа	Узгодженість	Значення
$P(A_{31} / A_3)$	1	2	1	$x^3 + 3x^2 + 2.25 = 0$ {3.217} {-0.1086-0.8291i; -0.1086+0.8291i}	13,23%	0,412599
$P(A_{32} / A_3)$	0,5	1	2			0,32748
$P(A_{33} / A_3)$	1	0,5	1			0,259921
	$P(A_{31} / A_3)$	$P(A_{32} / A_3)$	$P(A_{33} / A_3)$			

Джерело: авторські обчислення

ної події із повних груп подій $\{(A_{11} / A_1); (A_{12} / A_1)\}$ та $\{(A_{21} / A_2); (A_{22} / A_2)\}$, — є однаковими, де відповідно перевага першої події у групі важливіша у два за появу другої події. Матриця експертних попарних порівнянь за важливістю кожної події із повних груп подій $\{(A_{31} / A_3); (A_{32} / A_3); (A_{33} / A_3)\}$, приведена у Табл. 3.

Зауважимо, що за думками експертів настання події розширення набору стандартів кодування та внутрішніх процесів у три рази важливіша, ніж належне задокументування та чистий код, що робить програмне забезпечення легким для розумін-

ня. В той же час підтримка та утилізація спадкової системи за умови впровадження нового продукту те у 3 рази важливіше, ніж легкий доступ і звернення до архівованих рішень.

Аналогічно до Табл. 3 представимо матриці експертних попарних порівнянь за важливістю кожної події із повних груп подій

$$\{(A_{41} / A_4); (A_{42} / A_4)\}; \{(A_{51} / A_5); (A_{52} / A_5)\}$$

та

$$\{(A_{61} / A_6); (A_{62} / A_6)\} \text{ (Табл. 4).}$$

Таблиця 4

Експертні матриці, рівні їх узгодженості та умовні ймовірності подій A_4, A_5, A_6

	$P(A_{41} / A_4)$	$P(A_{42} / A_4)$	Характеристичне рівняння, власні числа	Узгодженість	Значення
$P(A_{41} / A_4)$	1	4	$x^2 - 2 = 0$ {0; 2} $\lambda_{\max} = 2$	1,5%	0,8
$P(A_{42} / A_4)$	0,25	1			0,2
	$P(A_{41} / A_4)$	$P(A_{42} / A_4)$			
	$P(A_{51} / A_5)$	$P(A_{52} / A_5)$	Характеристичне рівняння, власні числа	Узгодженість	Значення
$P(A_{51} / A_5)$	1	3	$x^2 - 2 + 0.01 = 0$ {0.005; 1.995} $\lambda_{\max} = 1.995$	2,5%	0,75
$P(A_{52} / A_5)$	0,33	1			0,25
	$P(A_{51} / A_5)$	$P(A_{52} / A_5)$			
	$P(A_{61} / A_6)$	$P(A_{62} / A_6)$	Характеристичне рівняння, власні числа	Узгодженість	Значення
$P(A_{61} / A_6)$	1	0,33	$x^2 - 2 + 0.01 = 0$ {0.005; 1.995} $\lambda_{\max} = 1.995$	2,5%	0,25
$P(A_{62} / A_6)$	3	1			0,75
	$P(A_{61} / A_6)$	$P(A_{62} / A_6)$			

Джерело: авторські обчислення

Таблиця 5

Експертна матриця, рівень її узгодженості та умовні ймовірності події A_7

	$P(A_{71} / A_7)$	$P(A_{72} / A_7)$	$P(A_{73} / A_7)$	$P(A_{74} / A_7)$	Значення
$P(A_{71} / A_7)$	1	2	2	1	0,340657
$P(A_{72} / A_7)$	0,5	1	2	2	0,286458
$P(A_{73} / A_7)$	0,5	0,5	1	1	0,170329
$P(A_{74} / A_7)$	1	0,5	1	1	0,202556
	$P(A_{71} / A_7)$	$P(A_{72} / A_7)$	$P(A_{73} / A_7)$	$P(A_{74} / A_7)$	
Характеристичне рівняння	$-x^4 + 4x^3 + 3.25x = 0$				
власні числа	$\{0; 4.186\} \lambda_{\max} = 4.186, \{-0.093-0.876i; -0.093+0.876i\}$				
Узгодженість матриці	13,239%				

Джерело: авторські обчислення

Таблиця 6

Цикл знаходження апіорних значень ймовірностей щодо події А

Апіорне значення ймовірності стратегічних ризиків, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва	Апіорні значення ймовірностей гіпотез стратегічних ризиків $P(A_i), i = \overline{1,7}$, що утворюють повні групи подій	Апіорні значення умовних ймовірностей гіпотез стратегічних ризиків $P(A_{ij} / A_i), i = \overline{1,7}$, що утворюють повні групи подій
$P(A)$	$P(A_1) = 0,260228$	$P(A_{11} / A_1) = 0, (6)$
		$P(A_{12} / A_1) = 0, (3)$
	$P(A_2) = 0,22243$	$P(A_{21} / A_2) = 0,750941$
		$P(A_{22} / A_2) = 0,249059$
	$P(A_3) = 0,149684$	$P(A_{31} / A_3) = 0,412599$
		$P(A_{32} / A_3) = 0,32748$
		$P(A_{33} / A_3) = 0,259921$
	$P(A_4) = 0,109203$	$P(A_{41} / A_4) = 0,8$
		$P(A_{42} / A_4) = 0,2$
	$P(A_5) = 0,115715$	$P(A_{51} / A_5) = 0,75$
		$P(A_{52} / A_5) = 0,25$
	$P(A_6) = 0,073488$	$P(A_{61} / A_6) = 0,25$
		$P(A_{62} / A_6) = 0,75$
	$P(A_7) = 0,069253$	$P(A_{71} / A_7) = 0,340657$
		$P(A_{72} / A_7) = 0,286458$
		$P(A_{73} / A_7) = 0,170329$
		$P(A_{74} / A_7) = 0,202556$

Джерело: авторські обчислення

Матриця експертних попарних порівнянь 4-го порядку за важливістю кожної події із повних груп подій

$$\{(A_{71} / A_7); (A_{72} / A_7); (A_{73} / A_7); (A_{74} / A_7)\},$$

приведена у Табл. 5, у якій також представлено характеристичне рівняння матриці і знайдено усі її власні числа з виокремленням максимального власного числа для знаходження рівня узгодженості з випадковими матрицями 4-го порядку. Рівень узгодженості складає $13,239\% < 15\%$, що говорить про вірно складену матрицю експертами.

Схема циклу, який відноситься до події А показана у Табл. 6.

Отже, представленими у Таблицях 1–5 дослідженням експертних матриць для умовних ймовірностей для подій $A_i, i = \overline{1,7}$ завершується цикл знаходження апіорних значень умовних ймовірностей гіпотез стратегічних ризиків, що утворюють повні групи подій. Цей цикл, що належить 4-му рівню ієрархії відповідає стратегічним ризикам, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким

чином, представлено основні гіпотези та їх умовні ймовірності стратегічних ризиків при реінжинірингу підприємства, які виникають при модернізації програмного забезпечення спадкових систем виробництва, причому статистичне вимірювання за умови кількісного або якісного оцінювання ризику у настанні подій приймається за апіорне значення ймовірностей появи ризику у настанні зазначених подій.

Зауважимо, що сучасні тенденції у виробництві визначаються невеликими розмірами партії, високою мінливістю видів продукції та зміною асортименту продукції протягом життєвого циклу автоматизованої системи виробництва. Ці тенденції передбачають складніші показники для забезпечення автоматизації, що обумовлює оновлення програмного забезпечення для автоматизації. Останнім часом на сучасному підприємстві частка функціональності системи, що реалізується за допомогою програмного забезпечення зростає, що вимагає інноваційних концепцій підтримки. Зауважимо, що програмне забезпечення, а також інженерія програмного забезпечення повинні відповідати конкретним вимогам реального часу та надійності.

Література

1. Білявський В.М. Бенчмаркінг як інструмент підвищення ефективної операційної діяльності підприємств / В.М. Білявський // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2017. Вип. 862. С. 10–18.
2. Лепейко Т.І. Методологічні засади моделювання бізнес-процесів як складової їх реінжинірингу в діяльності промислових підприємств / Т.І. Лепейко // Mechanism of Economic Regulation. 2015. № 1. С. 31–37.
3. Гвоздь М.Я. Реінжиніринг бізнес-процесів як чинник прискореного розвитку економіки / М.Я. Гвоздь // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління. 2013. № 754. С. 135–138.
4. Dionne, G., 2013. Risk Management: History, Definition, and Critique. Risk Management & Insurance Review, 16(2). PP. 147–166. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/rmir.12016>
5. Lexin, L., 2016. Communicating risk in disaster risk management systems — experimental evidence of the perceived usefulness of risk descriptions. Journal of Risk Research, 20(12). PP. 1534–1553.
6. Olson, D. L., and Dash Wu, D., 2015. Enterprise risk management: World Scientific Publishing Co.ptc.ltd. doi: <http://dx.doi.org/10.1142/9378>
7. Таранюк Л.М. Теоретико-методологічні засади управління вибором напрямів реінжинірингу бізнес-процесів промислових підприємств / Л.М. Таранюк // Вісник Сумськ. держ. ун-ту. 2015. № 1. С. 119–129.
8. Донець О.С. Реінжиніринг фінансової діяльності підприємств у сучасних умовах української економіки за допомогою імітаційного моделювання / О.С. Донець // Ефективна економіка. 2011. № 2, (Т. 11). С. 45–49.
9. Іванов Ю.В. Особливості реінжинірингу бізнес-процесів торгових підприємств України / Ю.В. Іванов, О.Н. Вєчірко // Вісн. Полтав. ун-ту екон. і торг. 2016. № 3 (75). С. 101–107.
10. Блудова Т.В. Теорія ймовірностей. Навчальний посібник Львів, ЛБІ НБУ, 2005. 319 с.

References

1. Bilyavs'kyi V. M. Benchmarking as an instrument for improving the efficiency of operational activity of enterprises / V. M. Bilyavs'kyi // Visnyk nats. un-tu «Lviv'ska politekhnika». 2017. Vyp. 862. S. 10–18.
2. Lepeyko T. I. Methodological principles of modeling business processes as a component of their reengineering in the activity of industrial enterprises / T. I. Lepeyko // Mechanism of Economic Regulation. 2015. № 1. S. 31–37.

3. Hvozď M.YA. Reinzhyrnyh biznes-protseiv yak chynnyk pryskorenoho rozvytku ekonomiky / M.YA. Hvozď // Visnyk nats. un-tu «L'vivs'ka politekhnika». Problemy ekonomiky ta upravlinnya. 2013. № 754. S. 135–138.
4. Dionne, G., 2013. Risk Management: History, Definition, and Critique. Risk Management & Insurance Review, 16(2). PP. 147–166. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/rmir.12016>
5. Lexin, L., 2016. Communicating risk in disaster risk management systems — experimental evidence of the perceived usefulness of risk descriptions. Journal of Risk Research, 20(12). PP1534–1553.
6. Olson, D. L., and Dash Wu, D., 2015. Enterprise risk management: World Scientific Publishing Co.ptc.ltd. doi: <http://dx.doi.org/10.1142/9378>
7. Taranyuk L.M. Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnya vyborom napryamiv reinzhyrnyhu biznes-protseiv promyslovykh pidpryyemstv / L. M. Taranyuk // Visnyk Sums'k. derzh. un-tu. 2015. № 1. S. 119–129.
8. Donets' O.S. Reinzhyrnyh finansovoyi diyal'nosti pidpryyemstv u suchasnykh umovakh ukrayins'koyi ekonomiky za dopomohoyu imitatsiynoho modelyuvannya / O.S. Donets' // Efektyvna ekonomika. 2011. № 2, (Т. 11). S. 45–49.
9. Ivanov YU.V. Osoblyvosti reinzhyrnyhu biznes-protseiv torhovykh pidpryyemstv Ukrayiny / Yu.V. Ivanov, O.N. Vechirko // Visn. Poltav. un-tu ekon. i torh. 2016. № 3 (75). S. 101–107.
10. Bludova T. V. Teoriya ymovirnostey. Navchal'nyy posibnyk L'viv, LBI NBU, 2005. 319 s.

Косташ Тетяна Вікторівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Косташ Татьяна Викторовна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры учёта, анализа и аудита
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича*

Kostash Tetiana

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis and Audit
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University*

ORCID: 0000-0001-9027-7043

Михалків Алла Анатоліївна

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Михалкив Алла Анатольевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры учёта, анализа и аудита
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича*

Muhalkiv Alla

*PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis and Audit
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University*

ORCID: 0000-0002-9195-7726

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5974

МІСЦЕ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ

МЕСТО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЁТА В СИСТЕМЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ МЕНЕДЖМЕНТА

THE PLACE OF MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE MANAGEMENT INFORMATION PROVISION SYSTEM

Анотація. Ефективне управління сучасним підприємством в умовах невизначеності ґрунтується на тому, що прийняття управлінського рішення залежить від точності розрахунків, чіткого аналізу, порівняння альтернативних варіантів і мотивованого вибору. Джерелом оперативної, достовірної й повної інформації є система бухгалтерського обліку підприємства.

Проте, дані фінансового обліку, необхідні для складання фінансової звітності не в повній мірі забезпечують створення інформаційної платформи для вирішення нагальних потреб підприємства, зокрема: оцінки фінансового стану, визначення асортименту продукції (послуг) та обґрунтування цін, оптимізації складських запасів, вибору найбільш досконалої методики калькулювання собівартості, розрахунку необхідних обсягів реалізації з метою досягнення точки беззбитковості, обґрунтування обсягів виробництва, розробки бюджетів та стратегії розвитку.

На основі використання зовнішньої та внутрішньої інформації, фінансових та не фінансових показників управлінський облік забезпечує систему менеджменту релевантною інформацією. В умовах інформаційного бізнес-середовища управлінський облік відіграє роль певної сукупності інформаційних ресурсів і є найважливішою частиною інформаційного середовища компанії. Сучасні інформаційні технології дозволяють перетворювати інформацію у зручний для аналізу формат, загострювати увагу лиш на ключових показниках, які впливають на ефективність, моделювати кінцевий результат альтернативних рішень, відслідковувати результати їх прийняття і, відповідно, формувати управлінську звітність.

У статті розглянуто складові елементи інформаційної обліково-аналітичної системи підприємства та взаємозв'язок між ними, на основі розгляду визначень поняття «обліково-аналітична система» авторами запропоновано визначення «обліково-аналітичної інформаційної системи», систематизовано вимоги до облікової інформації, виділено основні підсистеми управлінського обліку, розкрито вимоги до інформації управлінського обліку залежно від стратегічних, тактичних і оперативних цілей підприємства, розглянуто можливі напрямки автоматизації управлінського обліку із застосуванням автоматизованих систем управління для забезпечення створення системи стратегічної управлінської звітності.

Ключові слова: управлінський облік, обліково-аналітична інформаційна система, управлінське рішення, інформаційні системи і технології, управління бізнес-процесами.

Аннотация. Эффективное управление современным предприятием в условиях неопределенности основывается на том, что принятие управленческого решения зависит от точности расчетов, четкого анализа, сравнения альтернативных вариантов и мотивированного выбора. Источником оперативной, достоверной и полной информации является система бухгалтерского учёта предприятия.

Однако, данные финансового учёта, необходимые для составления финансовой отчётности не в полной мере обеспечивают создание информационной платформы для решения насущных потребностей предприятия, в частности: оценки финансового состояния, определения ассортимента продукции (услуг) и обоснования цен, оптимизации складских запасов, выбора наиболее совершенной методики калькуляции себестоимости, расчёта необходимых объёмов реализации с целью достижения точки безубыточности, обоснования объёмов производства, разработки бюджетов и стратегии развития.

На основе использования внешней и внутренней информации, финансовых и не финансовых показателей управленческий учёт обеспечивает систему менеджмента релевантной информацией. В условиях информационного бизнес-пространства управленческий учёт играет роль определенной совокупности информационных ресурсов и является важнейшей частью информационной среды компании. Современные информационные технологии позволяют превращать информацию в удобный для анализа формат, заострять внимание лишь на ключевых показателях, которые влияют на эффективность, моделировать конечный результат альтернативных решений, отслеживать результаты их принятия и, соответственно, формировать управленческую отчётность.

В статье рассмотрены составляющие элементы информационной учётно-аналитической системы предприятия и взаимосвязи между ними, на основе рассмотрения определений понятия «учётно-аналитическая система» авторами предложено определение «учётно-аналитической информационной системы», систематизированы требования к учётной информации, выделены основные подсистемы управленческого учёта, раскрыты требования к информации управленческого учёта в зависимости от стратегических, тактических и оперативных целей предприятия, рассмотрены возможные направления автоматизации управленческого учёта с применением автоматизированных систем управления для обеспечения создания системы стратегической управленческой отчётности.

Ключевые слова: управленческий учёт, учётно-аналитическая информационная система, управленческое решение, информационные системы и технологии, управление бизнес-процессами.

Summary. Effective management of a modern enterprise in conditions of uncertainty is based on the fact that management decisions depend on the accuracy of calculations, clear analysis, comparison of alternatives and reasoned choice. The source of operational, reliable and complete information is the accounting system of the enterprise.

However, the financial accounting data required for the preparation of financial statements do not fully provide an information platform to address the urgent needs of the enterprise, in particular: assessment of financial condition, determination of the range of products (services) and justification of prices, optimization of inventories, choosing the best cost calculation method, calculation of the necessary volumes of sales in order to achieve a break-even point, justification of production volumes, formulation of budgets and development strategies.

Based on the use of external and internal information, financial and non-financial indicators, management accounting provides the management system with relevant information. In the information business environment, management accounting plays the role of a set of information resources and is the most important part of the information environment of the company. Modern information technologies allow to transform information into a convenient form for analysis, focus only on key

indicators that affect efficiency, model the result of alternative decisions, track the results of their adoption and, accordingly, form management reporting.

The article considers the component elements of the information accounting and analytical system of the enterprise and the relationship between them, considering the definitions of «accounting and analytical system» the authors propose the definition of «accounting and analytical information system», requirements for accounting information are systematized, basic subsystems of management accounting are identified, requirements for management accounting information are disclosed depending on the strategic, tactical and operational objectives of the enterprise, possible areas of automation of management accounting are considered with the use of automated management systems to ensure the creation of a system of strategic management reporting.

Key words: management accounting, accounting and analytical information system, management decision, information systems and technologies, business process management.

Постановка проблеми. В ринкових умовах розвитку підприємства визначається стратегічними цілями та завданнями. Зміни, які відбуваються як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі підприємства для реалізації стратегії вимагають постійного коригування своєї поведінки на ринку та створення гнучкої, адаптивної системи управління. Це є одним із вирішальних факторів його економічної самостійності, стійкого фінансового стану на ринку, прибутковості та конкурентоспроможності.

На будь-якому підприємстві існують два види обліку (обов'язкові) — це бухгалтерський і податковий. Вони тісно взаємопов'язані, проте між ними є певні відмінності, які зумовлені застосуванням різної нормативно-правової бази. Кінцевим результатом бухгалтерського обліку є фінансова звітність, податкового — податкові декларації, інформація яких доступна для внутрішніх та зовнішніх користувачів інформації. Вочевидь, сьогодні традиційних методів бухгалтерського обліку вже недостатньо. Сучасні методи управління вимагають гнучкої, об'єктивної, оперативної інформації та потребують підвищення її аналітичності. Саме таку, повну та перевірену інформацію про фактичний стан та перспективи фінансово-господарської діяльності підприємства, зорієнтовану на потреби вищого керівництва та власників для вироблення ефективних управлінських рішень надає управлінський облік.

Проте, в практиці роботи більшості вітчизняних підприємств управлінський облік ще не сформувався як цілісна система збору, аналізу, інтерпретації та надання інформації менеджерам та прийняття на її основі ряду оперативних, тактичних та стратегічних рішень. Управлінський персонал підприємств не має чіткого розуміння даного виду обліку. Тому сьогодні особливої актуальності набуває розв'язання проблеми практичного використання управлінського обліку як інформаційної основи управління підприємствами і необхідного інструменту мобілізації усіх наявних резервів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У вітчизняному науковому середовищі активно обговорюються питання організації та методики управлінського обліку. Висвітленню місця управлінського обліку в обліково-аналітичній системі суб'єкта господарювання та його ролі як інструменту управління в інформаційному бізнес-середовищі присвятили праці А. М. Штангрет [1], В. С. Лень [2], В. Яценко [3], Ю. М. Мельник [4], Н. В. Бондарчук [5], В. В. Подунай [7], В. В. Ходзицька [10] та багато інших.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття місця та ролі управлінського обліку в системі інформаційного забезпечення управління суб'єкта господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, бізнес-середовище, в якому знаходиться суб'єкт господарювання, вимагає впровадження в управління прогресивних інформаційних технологій, а оперативна та якісна інформація набуває характеристик його стратегічного ресурсу і дозволяє приймати ефективні управлінські рішення.

Процес прийняття управлінських рішень на підприємстві забезпечується створенням єдиної інформаційної платформи — комплексної обліково-аналітичної інформаційної системи. Ця система може бути частково або повністю децентралізованою, а її підсистеми забезпечують збір, обробку й аналіз інформації (бухгалтерської, технічної, стратегічної, тактичної та іншої) для обґрунтування управлінських рішень на мікро- й макрорівні.

А. М. Штангрет стверджує, що «обліково-аналітична система — це система, що ґрунтується на даних оперативного, статистичного, фінансового й управлінського обліку, включаючи оперативні дані, і використовує для економічного аналізу статистичну, виробничу, довідкову та інші види інформації шляхом застосування аналітичних і економіко-математичних методів дослідження, що уможливорює формування інформаційної бази для прийняття адекватних до ситуації рішень» [1].

В. С. Лень визначає обліково-аналітичну систему як «впорядковану внутрішню структуру організації, яка накопичує дані господарського обліку та зовнішню позаоблікову інформацію для аналізу та формування звітності для внутрішніх і зовнішніх користувачів у необхідному для них розрізі» [2, с. 286].

В. Яценко вважає, що «обліково-аналітична система підприємства дозволяє пов'язувати стратегічні цілі й ключові показники підприємства з операційними планами окремих відділів і підрозділів, забезпечуючи загальну направленість й несуперечливість» [3, с. 35].

Ю. М. Мельник підходить до розгляду обліково-аналітичної системи з точки зору забезпечення фінансової стійкості і визначає її як «комплекс облікових, аналітичних та контрольних процедур виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про стан відповідних елементів системи управління підприємством» [4, с. 214].

Обліково-аналітична система — це інформаційна система, кожна з підсистем якої надає інформацію для оперативного, тактичного та стратегічного рівня управління підприємством. Аналіз у процесі обліку господарських операцій забезпечує оперативна система, аналіз безпосередньо після їх завершення — тактична. Ретроспективний та перспективний аналіз здійснює стратегічна система на основі звітних та розрахункових показників.

Визначальним принципом, що дає можливість обліково-аналітичній системі досягати визначеної мети, є безперервність взаємопов'язаного функціонування її складових компонентів. Складовими елементами системи є облікова та аналітична підсистеми, кожна з яких характеризується наявністю фінансової, управлінської та податкової складової. Основні елементи обліково-аналітичної інформаційної системи підприємства наведені на рисунку 1.

Обліково-аналітичну інформаційну систему можна представити як упорядковану відповідно до певних принципів сукупність взаємозалежних та співдіяльних елементів, яка забезпечує безперервний цілеспрямований збір інформації, її обробку, інтерпретацію, оцінювання, аналіз та підготовку для вироблення економічно обґрунтованих ефективних управлінських рішень.

Ефективне функціонування обліково-аналітичної системи залежить від сукупності інформаційних ресурсів та способів їхньої організації, які необхідні для реалізації комплексу аналітичних процедур.

Облікова інформація в межах системи має задовольняти конкретні потреби управління у залежності від рівня й характеру прийнятого рішення. У зв'язку

з тим, що інформація отримується з різних джерел, вона повинна відповідати вимогам:

- об'єктивності (об'єктивне відображення теперішнього та майбутнього стану суб'єкта господарської діяльності);
- своєчасності (оперативне отримання управлінським персоналом (ще у момент появи в реєстрах обліку));
- аналітичності (відповідність потребам і напрямам діяльності в деталізації, необхідній у досягненні намічених цілей);
- істотності або релевантності (достатність для прийняття рішень) та ін.

Економічна інформація, яка послідовно й повно показує фінансово-господарську діяльність підприємства і використовується у межах обліково-аналітичної системи за своїм змістом поділяється на внутрішню й зовнішню. У свою чергу, вона складається з планової, нормативно-довідкової й облікової. Призначення планової інформації — вибір дій на перспективу. Складові нормативно-довідкової інформації залежать від номенклатури випуску продукції, технології та організації виробництва, внутрішньовиробничого поділу праці, рівня внутрішніх господарських зв'язків. Інформація, яку надає бухгалтерський облік, підлягає первинному збору, реєстрації та групуванню, проведенню розрахунків, що використовуються у синтетичному й аналітичному обліку, зведенню, передачі для оперативного управління, на її основі складається звітність (внутрішня та зовнішня). Вона має спільні принципи, риси та об'єкти з плановою і нормативно-довідковою інформацією.

У межах видів обліку потоки облікової інформації поділяються на:

- інформацію фінансового обліку (призначену для зовнішнього використання);
- інформацію управлінського обліку (призначену для менеджерів);
- інформацію податкового обліку (необхідну як для ДПСУ, так і для керівництва підприємства з метою оптимізації оподаткування).

Отже, інформаційна облікова система на підприємстві представлена трьома видами облікових підсистем (фінансовою, управлінською й податковою), які мають різну мету, завдання, об'єкти та методи, а їх призначення — надання інформації різним користувачам. Взаємопроникнення інформації з однієї підсистеми до іншої зберігає цілісність бухгалтерського обліку та підтверджує дотримання принципів його функціонування.

Основне завдання облікової діяльності полягає у забезпеченні управлінського персоналу повною,

перевіреною та своєчасною інформацією для здійснення управлінського впливу. Цей підхід відповідає поняттю «Management accounting», який означає організацію обліку згідно з потребами управління.

Основою системи управління та внутрішньою інформаційною системою, що забезпечує інформацією всі ієрархічні рівні суб'єкта господарювання для прийняття оперативних, тактичних та стратегічних рішень є управлінський облік.

Як зазначає Н. В. Бондарчук: «управлінський облік — це інтегрована внутрішньогосподарська інформаційна система поточного спостереження й контролю як за окремими господарськими операціями в ході їх безпосереднього здійснення, так і за всією фінансово-господарською діяльністю підприємства, з метою інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень об-

ліковцями всіх рівнів для досягнення оперативних і стратегічних цілей підприємства» [5, с. 44].

Управлінський облік, на думку С. О. Ніколаєвої, це: «інформаційна система, яка забезпечує менеджерів компанії даними про об'єкти управління для прийняття управлінських рішень (сюди відносяться фактична, планова, прогнозна інформація, експертні оцінки та ін.)» [6, с. 28].

Основою системи управлінського обліку є такі його підсистеми:

- нормування (дозволяє визначити основні витратні параметри виробничого процесу та сприяє ефективності та раціональності бізнес-процесів);
- планування і бюджетування (на основі розробки планів визначаються очікувані показники певної сфери бізнесу та починається управління як процес досягнення визначеного результату);

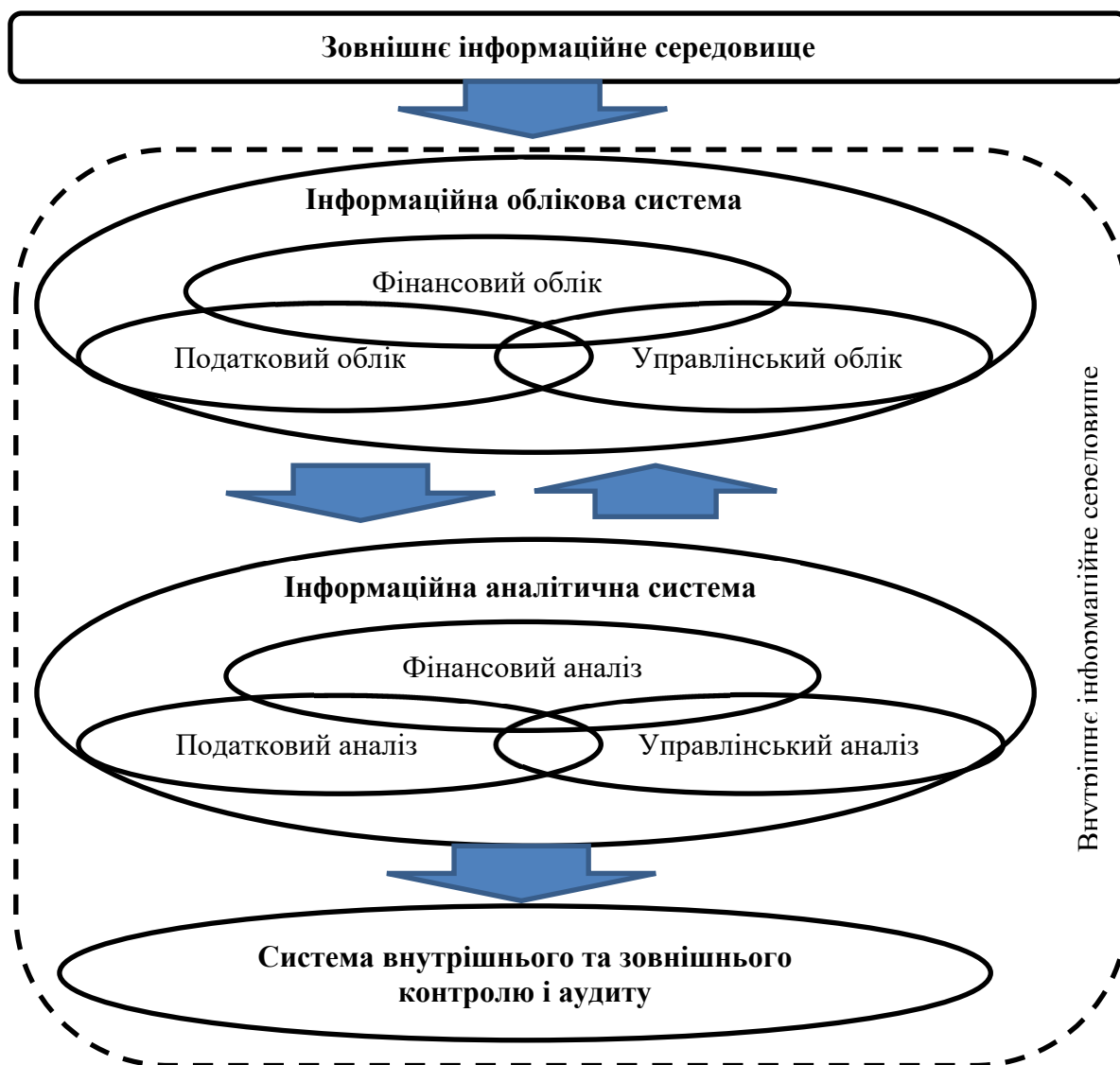

Рис. 1. Обліково-аналітична інформаційна система суб'єкта господарювання та її елементи

Джерело: сформовано авторами

- облік витрат і результатів (дозволяє на основі повної та своєчасної інформації визначити фактичний стан понесених витрат та, відповідно, досягнутих результатів);
- калькулювання собівартості (дозволяє визначити «вартість» бізнес-процесів та їх доцільність);
- управлінська звітність (дозволяє на основі постійного моніторингу ситуації контролювати планово-фактичний стан основних показників по процесах, ресурсах, структурних підрозділах, сегментах та здійснювати управлінський вплив).

Інформація управлінського обліку забезпечує вирішення таких завдань: планування і контроль економічної ефективності діяльності підприємства та його центрів відповідальності; обчислення фактичної собівартості продукції (робіт, послуг) та визначення відхилень від встановлених норм, стандартів, кошторисів; аналіз відхилень від запланованих результатів та виявлення причин відхилень; забезпечення контролю наявності та руху матеріальних, грошових і трудових ресурсів; формування інформаційної бази для прийняття рішень; виявлення резервів для підвищення ефективності діяльності [6, с. 30].

В. В. Подунай обґрунтовує й уточнює цілі застосування інформації управлінського обліку, а саме: «визначення стратегії та планування майбутніх операцій підприємства; контроль його поточної діяльності; оптимізація використання ресурсів; оцінка ефективності діяльності; зниження рівня суб'єктивності в процесі прийняття рішень» [7, с. 144], виконання яких сприятиме правильній організації управлінського обліку для досягнення ефективної стратегії підприємства.

Джерело інформації управлінського обліку — це дані про господарську діяльність підприємства, формування яких здійснюється на тій самій базі, що й для фінансового й податкового обліку.

Управлінський облік поєднує обліковий процес із процесом управління, акумулює інформацію про виробничо-фінансову діяльність підприємства і забезпечує нею процес прийняття управлінських рішень та контроль і регулювання стратегічних, тактичних і оперативних цілей підприємства. Тактика управлінського обліку — це комплекс заходів, пов'язаних з організацією, обліком, контролем, мотивацією, аналізом, а також регулюванням раніше прийнятих рішень і, крім того, понесенням відповідальності за їх виконання. У свою чергу, стратегія управлінського обліку — це сукупність процедур, пов'язаних із плануванням, аналізом, прогнозуванням, а також координацією управлінських рішень, які забезпечують перспективу ефективності розвитку підприємства.

Головною особливістю управлінського обліку є оперативність подання інформації та орієнтація її на конкретних користувачів. Інформаційні потреби обліковців зумовлені функціональною сферою, у якій вони є спеціалістами, та їх рівнем в управлінській структурі підприємства. Врахування цієї специфіки обумовлює будову системи управлінського обліку на конкретному підприємстві. Вимога щодо оперативності інформації управлінського обліку зумовлена тим, що дані для контролю і прийняття рішень є корисними тільки при своєчасному їх наданні користувачам.

Умови невизначеності та ризику, в яких працюють сьогодні суб'єкти господарювання, ускладнюють систему управлінського обліку, тому вимога оперативності зумовлює автоматизацію облікових робіт, які при ручній обробці інформації не дають можливість своєчасно одержати необхідні дані. Сучасні інформаційні технології дозволяють забезпечити бізнес інструментами для одержання оперативної і якісної обробки інформації, яка слугуватиме основою прийняття управлінських рішень. Автоматизація управлінського обліку може бути забезпечена у таких напрямках:

- 1) створення інтегрованої інформаційної бази з фінансовим та податковим обліком. Це найпростіший шлях, який забезпечує систему менеджменту інформацією про фінансово-господарські операції. Програмним інструментом, на базі якого здійснюється автоматизація управлінського обліку, є MS Excel. Її недолік — це дублювання інформації, яке пов'язане з тим, що бухгалтерський та податковий облік є регламентованими, а кінцевими користувачами інформації виступають державні органи. Крім цього, така інформація може бути доступною для конкурентів;
- 2) визначення менеджментом ключових показників, які характеризують ефективність бізнес-процесу в цілому та окремих бізнес-процесів та напрямків діяльності підприємства: обсяги та рентабельність продажів, ефективність цінової та товарної політики, оцінка ризиків, оцінка запасів, формування собівартості продукції, тривалість життєвого циклу продукту, тощо. Автоматизація управлінського обліку забезпечується такими програмними продуктами, як «1С: Бухгалтерія», «ABIS.BSC», «MATLAB», «FreshBooks», тощо, проте ці програми є складнішими і, відповідно, цей напрямок є більш трудомістким. Крім того, визначення комплексу доцільних метрик вимагає обізнаних спеціалістів;
- 3) побудова модульної системи обліку, яка включає підсистему управлінського обліку. Управління та облік у розрізі проектів, управління виробництвом, бюджетування і контроль, фінансовий

менеджмент, управління взаємовідносинами з клієнтами, бізнес-аналіз, тощо забезпечують такі успішні програмні продукти, як «Navision AXAPTA», «Oracle corporation», «SAP Business Object» та інші.

Вплив COVID-19 на сучасні бізнес-процеси підштовхне менеджмент на використання інформаційних потоків у режимі реального часу та застосування автоматизованих систем управління з такими характеристиками:

- великою кількістю варіацій і способів інтеграції з іншими модульними підсистемами для бачення бізнес-структури у комплексі;
- здатністю оперативного-тактичного прогнозування наслідків здійснення бізнес-операцій;
- розширенням можливостей на основі технологій Big Data, «які можуть бути корисними для прогнозування ринкової ситуації, маркетингу, оптимізації продажу, ефективної логістики, прийняття управлінських рішень» [8].

Сучасний підхід до автоматизації управлінського обліку з використанням програмних пакетів повинен бути скомпільований на основі вище перелічених аспектів, оскільки це мінімізує рутинні процеси та дозволяє максимально швидко обрати заходи, які слід вжити керівництву. Сьогодні буде ефективним поєднання основних принципів обліку та наступних інструментів управління бізнесом: системи інтеграції виробництва та операцій управління трудовими ресурсами, фінансового менеджменту й управління активами (ERP-системи); системи управління ланцюжками постачання (SCM-системи); системи управління виробництвом, призначеної для вирішення завдань синхронізації, координації, аналізу й оптимізації випуску продукції (системи MES); системи управління ефективністю продажу (SPM-системи); системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM-системи), тощо [9].

Сучасні інформаційні системи і технології дозволяють керівництву результативно застосовувати управлінські показники, за рахунок балансування яких можливо узгодити короткострокові цілі діяльності підприємства з його стратегією на довготривалу перспективу, забезпечують менеджмент детальною інформацією щодо видів і форм діяльності окремих

сегментів, бізнес-процесів, тому виникає потреба у моніторингу всіх операцій та їх аналізі. Інформаційні технології дозволяють консолідувати дані, перетворювати їх у зручний для аналізу формат, інтерпретувати велику кількість даних, загострюючи увагу лиш на ключових факторах, моделювати кінцевий результат різних варіантів дій, відслідковувати результати прийняття рішень і, відповідно, формувати управлінську звітність.

Замість поняття «управлінська звітність», як облікового інформаційного продукту, необхідного для прийняття різноманітних управлінських рішень, В.В. Ходзицька пропонує використовувати поняття «стратегічна звітність», оскільки для її формування надається як облікова, так і необлікова інформація, одержана з маркетингової, логістичної та інших інформаційних систем. Для відповідності облікової інформації запитам стратегічних менеджерів автор пропонує розширити її «шляхом включення об'єктів зовнішнього середовища, прогнозних стратегічних показників і зміни форми подання інформації з фінансової на сукупність фінансової та не фінансової інформації» [10, с. 174].

Вочевидь, у перспективі управлінський облік повинен стати надійною інформаційною базою та важливим джерелом надходження інформації, необхідної для підготовки звітності про сталий розвиток та інтегрованої звітності суб'єкта господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оптимальна інформаційна взаємодія постачальників та користувачів інформації забезпечується раціональним проектуванням системи збору інформації та ефективним управлінням її потоками, що ґрунтується на системному та попроцесному підходах, виборі найефективніших програмних продуктів і забезпечується створенням системи стратегічної управлінської звітності. Для задоволення інформаційних потреб користувачів та ефективного використання управлінських показників у загальній системі менеджменту підприємства управлінська звітність, як джерело інформації для прийняття стратегічних перспективних рішень, повинна стати основним елементом структури управління та основою підготовки звітності про сталий розвиток та інтегрованої звітності.

Література

1. Штангрет А. М. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства // Вісник асоціації докторів філософії України. 2015. № 1. URL: <http://aphd.ua/publication-31/> (дата звернення 10.04.2020)
2. Лень В. С. Обліково-аналітична система підприємства: обґрунтування визначення, модель // Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 1(5). С. 281–290. URL: http://journals.stu.cn.ua/problems_and_prospects_economics_management/article/view/79179/74937 (дата звернення 10.04.2020)

3. Яценко В. Обліково-аналітична система багатосегментного підприємства: теоретичне обґрунтування й практична реалізація // Бухгалтерський облік і аудит. 2014. № 11. С. 25–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_11_5 (дата звернення 15.05.2020)
4. Мельник Ю. М. Обліково-аналітична система в забезпеченні фінансової стійкості промислового підприємства в цілях прогнозування банкрутства // Економіка: реалії часу. 2015. № 3. С. 213–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_3_33 (дата звернення 15.05.2020)
5. Бондарчук Н. В. Управлінський облік, як основа для створення нових і ефективних систем управління підприємством // Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2011. № 8. С. 42–48. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/42.pdf> (дата звернення 13.04.2020)
6. Рассказова-Николаева С. А., Шебек С. В., Николаев Е. А. Управленческий учёт: Учебное пособие. СПб.: Питер, 2013. 496 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Wao5AgAAQBAJ&pg=PA109&hl=ru&source=gb_s_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false (дата звернення 14.04.2020)
7. Подунай В. В. Роль управлінського обліку та проблеми його впровадження на вітчизняних підприємствах // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2013. № 10(4). С. 141–146. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(4\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(4)_24) (дата звернення 12.04.2020)
8. Big Data // Технологии IT-Enterprise. 2018. [сайт]. URL: <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation/big-data-bolshie-dannye> (дата звернення 15.05.2020)
9. Технологии и Инновации // Технологии IT-Enterprise. 2018. [сайт]. URL: <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation> (дата звернення 15.05.2020)
10. Ходзицька В. В. Управління стратегіями виробничих підприємств: нові теорії управлінського обліку // Модернізація публічних фінансів: стан та виклики сьогодення: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13 берез. 2018 р.). Київ, 2018. С. 172–174. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27339/mpf_2018_H.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 16.05.2020)

References

1. Shtangret A. M. Accounting and analytical support of economic security management of the enterprise // Visnyk Asotsiatsii Doktoriv Filosofii Ukrainy Publ., 2015, № 1. URL: <http://aphd.ua/publication-31/> (appeal date 10.04.2020)
2. Len V. S. Accounting and analytical system of the enterprise: substantiation of definition, model // Problemi i perspektivi ekonomiki ta upravlinnya Publ., 2016. № 1(5). PP. 281–290. URL: http://journals.stu.cn.ua/problems_and_prospects_economics_management/article/view/79179/74937 (appeal date 10.04.2020)
3. Yacenko V. Accounting and analytical system of a multi-segment enterprise: theoretical substantiation and practical implementation. Buhgalterskij oblik i audit Publ., 2014. № 11. PP. 25–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2014_11_5 (appeal date 15.05.2020)
4. Melnik Yu. M. Accounting and analytical system in ensuring the financial stability of the industrial enterprise in order to predict bankruptcy. Ekonomika: realiyi chasu Publ., 2015. № 3. PP. 213–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_3_33 (appeal date 15.05.2020)
5. Bondarchuk N. V. Management accounting as a basis for creating new and effective enterprise management systems. Visnik Poltavskoyi derzhavnoyi agrarnoyi akademiyi Publ., 2011. № 8. PP. 42–48. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/v2i3/42.pdf> (appeal date 13.04.2020)
6. Rasskazova-Nikolaeva S. A., Shebek S. V., Nikolaev E. A. St. Petersburg, Management Accounting: A Textbook. 2013. P. 496. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Wao5AgAAQBAJ&pg=PA109&hl=ru&source=gb_s_selected_pages&cad=3#v=onepage&q&f=false (appeal date 14.04.2020)
7. Podunaj V. V. The role of management accounting and the problems of its implementation in domestic enterprises. Ekonomichni nauki: Oblik i finansi Publ., 2013. № 10(4). PP. 141–146. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(4\)_24](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(4)_24) (appeal date 12.04.2020)
8. Big Data. Tehnologii IT-Enterprise Publ. 2018. URL: <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation/big-data-bolshie-dannye> (appeal date 15.05.2020)
9. Technology and Innovation. Tehnologii IT-Enterprise Publ. 2018. URL: <https://www.it.ua/ru/knowledge-base/technology-innovation> (appeal date 15.05.2020)
10. Hodzicka V. V. Management of strategies of industrial enterprises: new theories of management accounting. Kiev, Modernizaciya publichnyh finansiv: stan ta vikliki sгодennya Publ. 2018. PP. 172–174. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27339/mpf_2018_H.pdf?sequence=1&isAllowed=y (appeal date 16.05.2020)

Мазіна Олександра Іванівна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Університет державної фіскальної служби України

Мазина Александра Ивановна

кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры бухгалтерского учёта
Университет государственной фискальной службы Украины

Mazina Oleksandra

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
The University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1191-3940

Олійник Вікторія Сергіївна

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку
Університет державної фіскальної служби України

Олейник Виктория Сергеевна

кандидат экономических наук,
старший преподаватель кафедры бухгалтерского учёта
Университет государственной фискальной службы Украины

Olinyk Viktoriia

Candidate of Economic Sciences
The University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3662-626X

Рогозний Сергій Анатолійович

аспірант факультету обліку та податкового менеджменту
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Рогозний Сергей Анатольевич

аспирант факультета учета и налогового менеджмента
Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Rohoznyi Serhii

Graduate Student of the Faculty of Accounting and Tax Management
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0000-0003-3606-0147

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6028

**ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ІНСТРУМЕНТ
РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ**

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК САМЫЙ ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ
РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ УЧЕТА И ОТЧЕТНОСТИ**

**DIGITALIZATION AS THE MOST IMPORTANT TOOL
FOR THE DEVELOPMENT OF THE ACCOUNTING
AND REPORTING SYSTEM**

Анотація. Цифрова економіка призводить до трансформації методології бухгалтерського обліку та її практичного застосування. Розвиток системи бухгалтерського обліку все більше спрямовується на креативне професійне судження фахівців за існування і допущення в самій системі поліваріантного підходу до вибору того чи іншого методу оцінки об'єктів обліку. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України з кожним роком зростає, зокрема зростає частка хмарних обчислень. Про важливу роль інформаційних технологій свідчить необхідність їх застосування в період пандемії COVID-19 з метою забезпечення функціонування організацій.

Метою дослідження є розкриття рушійного впливу цифровізації у розвитку методології та практики бухгалтерського обліку як основної інформаційної складової формування та реалізації стратегій підприємства.

У статті досліджено особливості трансформації концептуальної основи фінансової звітності в умовах застосування сучасних інформаційних технологій. Розкрито тенденції зростання індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій України у світовому рейтингу. Запропоновано інтелектуальний цикл формування і реалізації стратегії підприємства при залученні глобальних інформаційних ресурсів, які реалізуються шляхом використання сучасних інформаційних технологій, що мають потужний інтелектуальний потенціал. Акцентовано увагу на значенні цифрових технологій в умовах пандемії COVID-19. Розкрито перспективи впровадження технологій штучного інтелекту у сфері бухгалтерського обліку як однієї з ознак цифрової економіки.

Використання потужного потенціалу інформаційних технологій розширює методологічні і функціональні можливості формування прозорості і достовірної інформації у фінансовій звітності та призводить до трансформації її концептуальної основи, водночас, сприяючи реалізації оптимального варіанта стратегії підприємства.

Ключові слова: бухгалтерський облік, концептуальна основа фінансової звітності, цифрова економіка, інформаційні технології, стратегія підприємства, креативність, COVID-19.

Аннотация. Цифровая экономика приводит к изменению теории бухгалтерского учета и ее практического применения. Развитие системы бухгалтерского учета все больше направляется на креативное профессиональное суждение специалистов в условиях существования и допущения в самой системе поливариантного подхода к выбору того или иного метода оценки объектов учета. Использование информационно-коммуникационных технологий на предприятиях Украины с каждым годом растет, в частности облачных вычислений. О важной роли информационных технологий свидетельствует необходимость их применения в период пандемии COVID-19 с целью обеспечения функционирования организации.

Целью исследования является раскрытие движущего влияния цифровизации в развитии теории, методологии и практики бухгалтерского учета как основной информационной составляющей формирования и реализации стратегий предприятия.

В статье раскрыта роль современных информационных технологий в системе бухгалтерского учета, в частности акцентируется внимание к их значению в условиях пандемии COVID-19. Рассмотрены особенности трансформации концептуальной основы финансовой отчетности в условиях применения цифровых технологий. Исследовано место Украины в рейтинге по индексу развития информационно-коммуникационных технологий среди других стран мира. Предложен интеллектуальный цикл формирования и реализации стратегии предприятия при использовании современных глобальных информационных ресурсов, получаемых путем использования современных информационных технологий, имеющих мощный интеллектуальный потенциал. Представлена схема уровней информационных технологий по степени их использования. Акцентируется внимание на значении цифровых технологий в условиях пандемии COVID-19. Раскрыты перспективы внедрения технологий искусственного интеллекта в сфере бухгалтерского учета как одного из признаков цифровой экономики.

Дигитализация бухгалтерского учета меняет концептуальную основу финансовой отчетности, расширяя принципы и функции бухгалтерского учета, по данным которого происходит формирование и реализация наилучшего варианта стратегии предприятия.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, концептуальная основа финансовой отчетности, цифровая экономика, информационные технологии, стратегия предприятия, креативность, COVID-19.

Summary. The digital economy is changing the theory of accounting and its practical application. The development of the accounting system is increasingly directed at the creative professional judgment of experts under condition of the existence of and assumption on the polivariative approach to the choice of one or another method of assessment of accounting objects. Such an approach to the selection of accounting estimates is possible in case the highly intelligent tools are present, such as the modern information systems. The use of information and communication technologies in enterprises of Ukraine is increasing year by year, in particular of cloud computing. The important role of information technology is evidenced by the need to use them during the COVID-19 pandemic to ensure the functioning of the organization remotely.

The purpose of the research is to reveal the driving influence of the digitalization in the development of theory, methodology and practice of accounting as the main information component of the formation and implementation of enterprise strategies.

The article reveals the role of modern information technologies in the accounting system; features of transformation of the conceptual basis of financial reporting in conditions of their application are considered. The article suggests an intellectual cycle for the formation and implementation of enterprise strategy using modern global information resources, which are obtained from the use of modern information technologies with a strong intellectual potential. The scheme of levels of information technologies according to the degree of their use is presented. Emphasis is placed on the importance of digital technologies in the context of the COVID-19 pandemic. The prospects for the introduction of technologies of artificial intelligence, as one of the features of the digital economy, in accounting are revealed.

The digitalization of accounting changes the conceptual basis of financial reporting, expanding the principles and functions of accounting, according to which the best version of the company's strategy is formed and implemented.

Key words: accounting, conceptual basis of financial reporting, digital economy, information technologies, enterprise strategy, creativity, COVID-19.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку сучасних інформаційних технологій та їх використання в усіх сферах людської діяльності, у тому числі і у системі бухгалтерського обліку, кардинально змінюються підходи до вирішення завдань будь-яких суспільно-економічних процесів. З іншої сторони, вживати конкретні заходи за допомогою цифрових технологій з метою підтримки бізнесу змушує пандемія COVID-19. На перший план виходить їх інтелектуалізація. Ці та інші процеси призводять не тільки до зміни безпосередньо ролі і професійних навичок бухгалтера, але і до трансформації усієї системи, у тому числі і її концептуальної основи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики трансформації бухгалтерського обліку під впливом діджиталізації займаються багато науковців, серед яких слід назвати: Дж. Жучевич, яка визначила найбільш важливі сучасні тенденції змін у бухгалтерському обліку, Г. Ляхович — визначила основні тенденції розвитку організації бухгалтерського обліку з врахуванням розвитку технологій та інновацій, Фає Чуа — описала вплив технологічних тенденцій на бухгалтерську професію у світі [14; 4; 13]. Проте окремі питання залишаються невирішеними, зокрема вплив інформаційних систем та технологій бухгалтерського обліку нового покоління на основоположні концепції фінансової звітності та роль системної цифровізації у формуванні і реалізації стратегії підприємства. Крім цього, важливо підкреслити значення інформаційних технологій в умовах пандемії COVID-19. Дослідження даних питань і є завданням статті.

Виклад основного матеріалу. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах з кожним роком зростає, про що свідчать дані Державної служби статистики України. Послуги хмарних обчислень у 2017 році купували 10,5% підприємств, що на 1,1% більше, порівняно

з 2016 р. Серед послуг хмарних обчислень найбільшим попитом користувались фінансові або бухгалтерські прикладні програми, які купували 6,1% підприємств; послуги з розміщення електронної пошти — 5,5%; оренда офісного програмного забезпечення — 4,9%. У 2016 р. — відповідно: 5,6%, 4,9% та 4,3%. У 2018 році частка підприємств, що купували послуги хмарних обчислень становила 11%, що на 0,5% більше, порівняно з 2017 роком [8].

Зважаючи на дані Міжнародної спілки електрозв'язку (ITU), розвиток інформаційно-комунікаційних технологій оцінюється сумарним показником (IDI), який враховує показники за трьома групами [10]:

- 1) доступ до інформаційно-комунікаційних технологій,
- 2) використання інформаційно-комунікаційних технологій,
- 3) навички роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями.

Щодо позиції України: хоча індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій підвищився у 2015 році порівняно з 2010, проте місце у рейтингу серед 167 інших країн світу знизилось на 10 одиниць і становило 79 позицію, що свідчить про відставання досягнень у цій сфері.

За даними Міжнародної спілки електрозв'язку у світі зберігається загальна тенденція щодо розширення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та їх використання. Проте, згідно резолюції Порядку денного «З'єднаємо до 2030 року», мета якого — використання ІКТ для забезпечення сталого розвитку, необхідно пожвавлення показника росту доступу до рівня 70% до 2023 року та 75% — до 2025 року. Станом на кінець 2018 року цей показник має значення 51,2%. Зважаючи на зазначене, значення інформаційних технологій в сучасному суспільстві важко переоцінити, тим більше

у сфері бухгалтерського обліку [11]. Про важливу роль інформаційних технологій свідчить необхідність їх застосування в період пандемії COVID-19 з метою забезпечення функціонування організації в дистанційному режимі.

Як показує практика розвитку системи бухгалтерського обліку та звітності, що базується на міжнародних стандартах, зі зміною умов господарювання в результаті поглиблення глобалізаційних процесів та розвитку інформаційних технологій, необхідності забезпечення транспарентності системи та валідації показників фінансової звітності, змінюються і основоположні поняття Концептуальної основи та з'являються об'єкти, оцінку яких можливо здійснити тільки при наявності потужних інформаційних ресурсів [12; 6].

Розвиток системи бухгалтерського обліку все більше спрямовується на цифровізацію усіх процесів, включаючи представлення фінансової звітності в XBRL форматі. З іншої сторони, система бухгалтерського обліку вимагає професійного судження фахівців, оскільки допускає поліваріантний підхід до вибору того чи іншого методу оцінки та представлення інформації. Вибір оптимальних параметрів облікових оцінок можливий за наявності високоінтелектуального інструментарію, яким виступають сучасні інформаційні системи.

Отже, сама система для свого функціонування з метою надання транспарентної інформації зацікавленим користувачам для прийняття ними економічних рішень, крім визначених на концептуальному рівні принципів бухгалтерського обліку та звітності, передбачає існування поліваріантності оцінок і креативності у підходах до їх вибору і представлення.

На сучасному етапі через обмеження сировинних і енергетичних ресурсів, на міжнародному рівні актуалізується питання сталого розвитку світової економіки і місця у цьому процесі інформації, яка генерується системою бухгалтерського обліку як на рівні держави, так і на рівні кожного господарючого суб'єкта. Адже саме в системі бухгалтерського обліку генерується інформація про використання обмежених ресурсів, а також про ефективність прийнятих управлінських рішень по відношенню до них. Отже, діяльність суб'єкта господарювання в умовах цифрової економіки і обмежених ресурсів передбачає потребу в оптимізації системи управління та вдосконалення бухгалтерського обліку. Транспарентність, згенерованої системою бухгалтерського обліку, інформації і представлення її у фінансовій звітності в XBRL-форматі забезпечить усіх стейкхолдерів ключовими даними для прийняття будь-яких економічних рішень [5].

В умовах технологічних змін важливим напрямом впливу на бухгалтерський облік є безпосередньо його методологія. Наразі в Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» переглянуто відношення до такого елементу методу як документування та дозволено використовувати електронний документообіг, який можливий виключно при застосуванні комп'ютерних мереж [1].

Не менш важливим є вплив розвитку технологій на такий елемент методу як оцінка. У більшості випадків оцінку об'єктів бухгалтерського обліку для її відображення в обліку та звітності необхідно глибоко обґрунтовувати, використовуючи статистику і математичний апарат. Це завдання на належному рівні виконує інтелектуальна інформаційна технологія. Інформаційні технології наразі широко використовуються для оцінки стану земельних ресурсів, врожаю сільськогосподарської продукції, лісових насаджень і ін. Зокрема, актуальною і сучасною вважається GIS — програмно-технічний комплекс, який забезпечує автоматизований збір, обробку, зберігання, відображення і розповсюдження просторово-координованої інформації, інтеграцію баз даних та операцій над ними, з потужними засобами подання даних, результатів запитів, вибірок і аналітичних розрахунків у наглядній картографічній формі [2, с. 38–44].

На сьогоднішній день у сфері бухгалтерського обліку перспективним напрямом його розвитку виступає впровадження технологій штучного інтелекту, які з однієї сторони несуть ризики для суспільства, а з іншої — мають низку переваг при умові раціонального управління та планування. Системи штучного інтелекту вже використовують найбільші аудиторські та фінансові компанії шляхом програм і мобільних додатків для певних розрахунків та аналізу даних. Такі технології використовуються для вирішення вузького кола завдань, але спектр їхніх можливостей з кожним роком розширюється [7]. Штучний інтелект змінить систему бухгалтерського обліку та автоматизує облік господарських процесів, якими наразі займаються обліковці. Праця бухгалтерського персоналу зміститься з виконання рутинних облікових до більш творчих та креативних управлінських функцій.

Враховуючи зазначене, коректним було б формування нового принципу бухгалтерського обліку — креативність, сутність якого полягає в адаптації системи бухгалтерського обліку підприємства та персоналу до нових умов функціонування з врахуванням динамічних змін інформаційних технологій, глобалізаційних процесів та обмеження ресурсів.

Такий підхід зумовлений і тим, що враховує вимоги МСФЗ до обґрунтованого професійного судження

бухгалтера, яке повинно превалювати над інструкціями і рекомендаціями регуляторів різних рівнів.

Таким чином: з однієї сторони — у вітчизняній практиці правила бухгалтерського обліку жорстко регламентовані, а з іншої — імплементація міжнародного досвіду, глобалізаційні тенденції, динамічні зміни технологій різних галузей економіки та в усіх сферах діяльності людини, а також поява нових сфер знань вимагають гнучкості облікового процесу та безперервного вдосконалення професійних навичок фахівців з бухгалтерського обліку. Крім технічних навичок, критичного мислення та обробки інформації зростає потреба у володінні навичками соціальної взаємодії і створення контенту. Підвищення складності інформаційних систем і технологій бухгалтерського обліку та зростання обсягів даних вимагає якісного застосування цифрових навичок персоналом та креативного підходу у прийнятті управлінських рішень з метою ефективного функціонування бізнесу в умовах цифрової економіки. Враховуючи наявність значного дефіциту навичок, необхідних на всіх рівнях, що особливо проявилось під час карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, можна стверджувати, що слід рухатися саме в напрямку їх розвитку.

В умовах динамічних змін лідируючу позицію в бухгалтерській сфері займає швидкість обробки даних та надання повної, надійної та релевантної інформації її користувачам. Таким чином, швидкість реагування на технологічні зміни та впровадження передових інформаційних технологій в облікову практику вітчизняних підприємств і організацій — найбільша конкурентна перевага. Креативність, як здатність генерувати нові оригінальні ідеї, успішно вирішувати поставлені завдання нестандартним чином, а також здатність вирішувати проблеми, що виникають всередині статичних систем є тією цінністю, яка допомагає розвиватися і бути успішним у конкурентному середовищі.

З однієї сторони сучасні умови функціонування підприємств диктують необхідність та слугують передумовою для широкого використання інформаційних систем і технологій нового покоління, основна мета яких, зокрема хмарних та штучного інтелекту, формування актуальної інформації з найменшими витратами праці, потрібним рівнем деталізації, яка є об'єктивною, достовірною і своєчасною. З іншої сторони — їх використання створює передумови до перегляду концептуальних основ бухгалтерського обліку — принципів [3]. Між принципами і функціями бухгалтерського обліку існує тісний взаємозв'язок. За умов застосування інформаційних технологій нового покоління відбу-

вається посилення базових функцій. Враховуючи вплив глобалізаційних процесів, що стосується перспектив впровадження штучного інтелекту в процес бухгалтерського обліку, доречно до переліку функцій бухгалтерського обліку ввести нову — креативну функцію. Сутність креативної функції розкривається у застосуванні творчого підходу при запровадженні та використанні технологій штучного інтелекту в обліку та вирішенні окремих питань у прийнятті управлінських рішень шляхом гнучкого використання отриманої інформації.

Інформаційні системи та технології бухгалтерського обліку слугують сполучною ланкою між господарською діяльністю і керівниками усіх рівнів управління, що приймають рішення. Таким чином, функція креативності реалізується на всіх етапах облікового процесу: від етапу збору інформації до формування звітності, шляхом прояву її властивостей.

Вихідні дані облікового процесу слугують підґрунтям для формування стратегії підприємства. Принцип креативності працює на рівні управлінських систем та вважається одним із основоположних на сьогодні. Підтвердженням цього є визначення М. С. Пушкарем ролі креативного обліку як необхідного для подолання ентропії бізнесу, адже генерує оригінальний набір економічних показників про діяльність бізнесу, дає можливість знайти рішення, спрямовані на досягнення конкурентних переваг за рахунок діагностування сильних і слабких сторін своєї діяльності, поглибленого вивчення тих об'єктів, що не розглядаються у фінансовому та управлінському обліку.

Не менш важлива роль креативного обліку для суспільства, цінність якого полягає в розширенні арсеналу методів генерування інформаційних ресурсів про об'єкти, існування яких визнавалося, але аналіз не здійснювався ні в межах підприємства, ні галузі чи держави в цілому [9]. Відтак, креативність — це інтелектуалізація інформаційних систем бухгалтерського обліку. В умовах глобалізації для формування стратегії будь-якого підприємства та її ефективного реалізації беззаперечно необхідно використовувати сучасні глобальні інформаційні ресурси, які отримуються шляхом використання сучасних інформаційних технологій, що мають потужний інтелектуальний потенціал. Інтелектуальний цикл формування і реалізації стратегії підприємства ілюструє рис. 1.

До технологічних ресурсів глобального рівня належать найновіші науково-технічні досягнення, зокрема сукупність знань про впровадження або вдосконалення обладнання для виробництва,

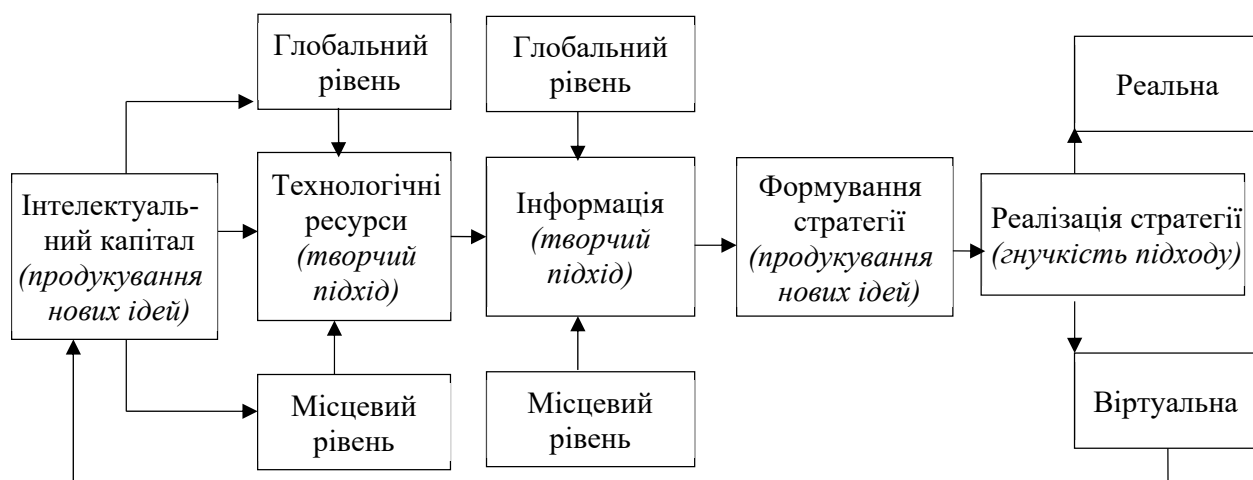

Рис. 1. Інтелектуальний цикл формування і реалізації стратегії підприємства

Джерело: розроблено авторами

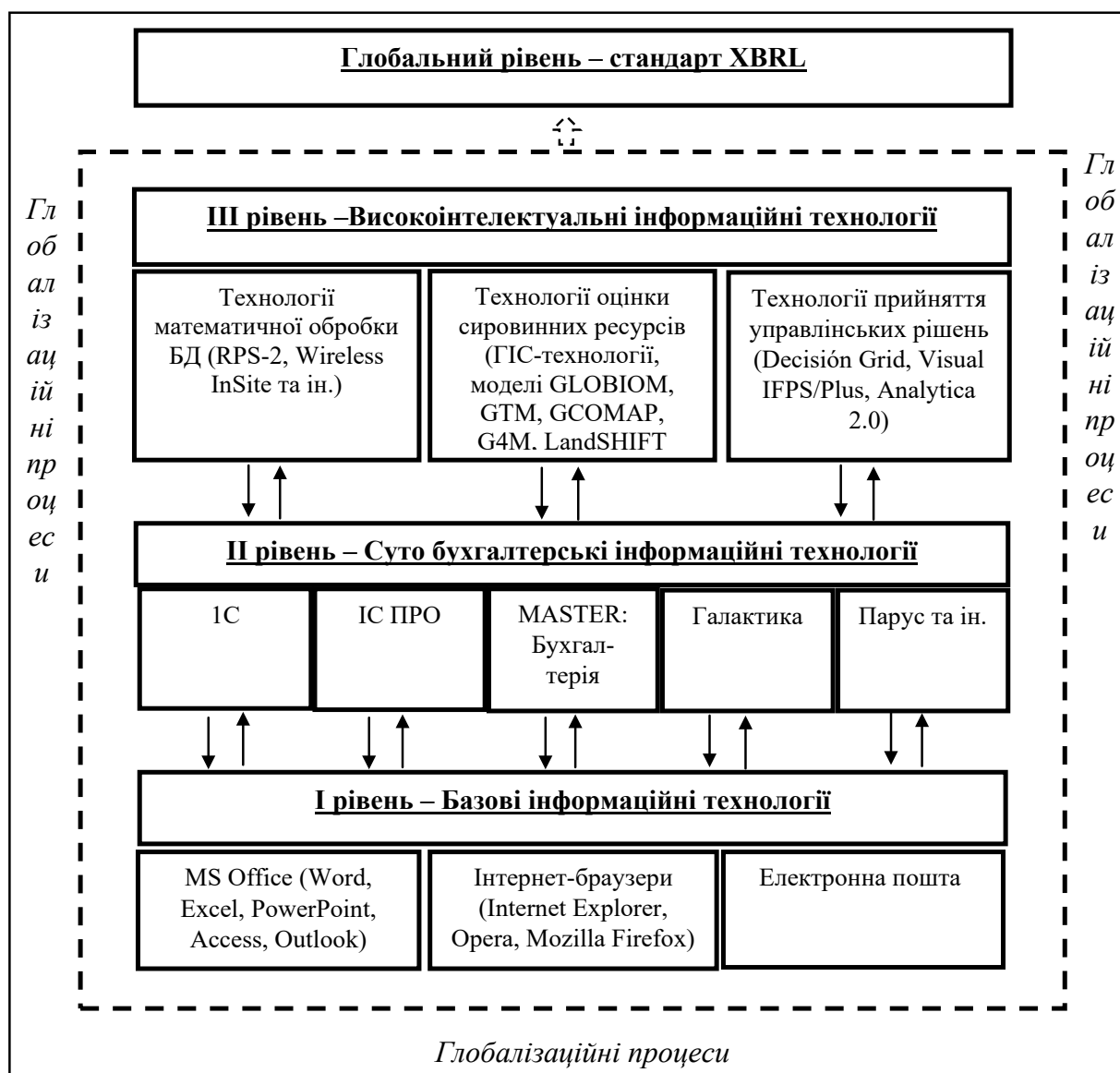

Рис. 2. Рівні інформаційних технологій за ступенем їхнього використання

Джерело: розроблено авторами

патенти, ліцензії, товарні знаки, технічні послуги у сфері методів управління і маркетингових «ноу-хау». Технологічними ресурсами місцевого рівня слід вважати можливості сучасних технологій підприємства, які можуть полегшити обмін інформацією в процесі роботи над проектами, забезпечити реалізацію загальної бізнес-стратегії, підвищити ефективність планування, налагодити взаємодію з цільовою аудиторією та посилити контроль над фінансовими витратами. Рівні інформаційних технологій за ступенем їхнього використання ілюструє рис. 2.

До глобальних інформаційних ресурсів належать засоби масової інформації, бібліотеки, інтернет. На місцевому рівні діють обмежуючі інформаційні ресурси, серед яких визначені законодавчо та на рівні управлінських систем принципи бухгалтерського обліку. На кожному із етапів цього циклу простежується дія функції креативності.

Інтелектуальний цикл формування стратегії задіює глобальні і внутрішні ресурси підприємства. Після вибору найкращої віртуально реалізованої стратегії наступним етапом є реальна її реалізація. Можливий варіант, коли реальна реалізація стратегії відбувається одразу.

Таким чином, використання потужного потенціалу інформаційних технологій розширює методологічні і функціональні можливості формування прозорості і достовірної інформації у фінансовій звітності та призводить до трансформації її концептуальної основи, водночас, сприяючи реалізації оптимального варіанта стратегії підприємства.

Висновки:

1. Глобалізаційні процеси, обмеженість ресурсів, постійні динамічні зміни, поява нових сфер знань, розвиток інформаційних систем і технологій бухгалтерського обліку вимагають трансформації основних концепцій системи обліку і звітності.

2. Враховуючи цифровізацію усіх сфер діяльності і бухгалтерського обліку зокрема, коректним було б формування принципу бухгалтерського обліку — креативність, сутність якого полягає в адаптації системи бухгалтерського обліку підприємства та персоналу до нових умов функціонування та глобалізаційних процесів. Іншими словами, це інтелектуалізація інформаційних систем бухгалтерського обліку.

3. Бухгалтерський облік в умовах цифрової економіки вимагає творчого підходу та гнучкості облікового персоналу при впровадженні та використанні інформаційних систем і технологій нового покоління з метою формування своєчасної і надійної інформації для прийняття управлінських рішень та підвищення вартості господарюючого суб'єкта.

4. У практичній діяльності підприємства вихідні дані облікового процесу слугують підґрунтям для його стратегії. У ході інтелектуального циклу формування і реалізації стратегії залучаються глобальні та внутрішні ресурси підприємства шляхом поєднання креативного підходу персоналу та сучасних інформаційних технологій з метою реалізації найкращого варіанта.

5. Рушійною силою розвитку будь-якої системи, зокрема системи бухгалтерського обліку, є креативність — концепція, яку неможливо ні відмінити, ні заперечити, оскільки вона є основною і необхідною умовою створення конкурентних переваг в умовах глобалізації та інтелектуалізації економічних процесів і соціальних явищ. Її роль, разом із значенням інформаційних систем і технологій бухгалтерського обліку, посилюється в умовах пандемії COVID-19.

Перспективи подальших досліджень. Майбутні наукові дослідження доцільно спрямувати на критичний перегляд основних концепцій системи обліку та звітності в умовах цифрової економіки та використання хмарних технологій і штучного інтелекту в сфері бухгалтерського обліку.

Література

1. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Зацерковний В. І., Бурачек В. Г., Железняк О. О., Терещенко А. О. Геоінформаційні системи і бази даних: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 492 с.
3. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009
4. Ляхович Г. І. Тенденції розвитку організації бухгалтерського обліку. Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2017. № 4 (82). С. 42–47. [https://doi.org/10.26642/jen-2017-4\(82\)-42-47](https://doi.org/10.26642/jen-2017-4(82)-42-47)
5. Мазіна О. І., Олійник В. С. Трансформація звітності в умовах глобалізації. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2019. № 3. С. 124–132.
6. Міжнародний стандарт фінансової звітності 16 «Оренда». URL: https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/ifrs16_179.pdf

7. Олійник В. С., Осмятченко В. О. Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в контексті зміни технологічних укладів. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2018. № 2. С. 131–138.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua
9. Пушкар М. С. Креативний облік — благо для бізнесу і суспільства. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16096/1/36-39.pdf>
10. Измерение информационного общества. Отчет 2015 год — Резюме. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-ES-R.pdf>
11. Измерение информационного общества. Отчет 2018 год — Краткий обзор. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/ind/D-IND-ICTOI-2018-SUM-PDF-R.pdf
12. Conceptual Framework for Financial Reporting. March 2018. URL: <https://www.ifrs.org/-/media/project/conceptual-framework/fact-sheet-project-summary-and-feedback-statement/conceptual-framework-project-summary.pdf>
13. Faye Chua Technology trends: their impact on the global accountancy profession. Faye Chua [Online]. URL: <http://www.accaglobal.com/my/en/technical-activities/technical-resources-search/2013/may/technologytrends.html>.
14. Zuchewicz J. Współczesne determinanty rozwoju rachunkowości. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. 2015. No. 388 «Teoria rachunkowości, sprawozdawczość i analiza finansowa». PP. 189–197.

References

1. Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-XIV «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini [Law of Ukraine dated 16.07.1999 No. 996-XIV «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine»]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. Zatserkovnyi V. I., Burachek V. H., Zhelezniak O. O., Tereshchenko A. O. (2014) Heoinformatsiini systemy i bazy danykh [Geographic information systems and databases]. Nizhyn: NSU named after Nikolai Gogol (in Ukrainian)
3. Kontseptualna osnova finansovoi zvitnosti [Conceptual basis of financial reporting]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009
4. Liakhovych H. I. (2017) Tendentsii rozvytku orhanizatsii bukhhalterskoho obliku [Trends in the development of accounting organization]. VISNYK ZhDTU. Serii: Ekonomichni nauky — Herald of ZhSTU. Series: Economic Sciences, 4 (82), 42–47. [https://doi.org/10.26642/jen-2017-4\(82\)-42-47](https://doi.org/10.26642/jen-2017-4(82)-42-47) (in Ukrainian)
5. Mazina, O. I., Oliynyk V. S. (2019). Transformatsiia zvitnosti v umovakh hlobalizatsii. [Transformation of reporting in globalization conditions]. Ekonomichniy visnyk. Serii: finansy, oblik, opodatkuvannia — Economic Herald. Series: Finance, Accounting, Taxation, 3, 2019, 124–132. (in Ukrainian).
6. Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti 16 «Orenda» [International Financial Reporting Standard 16 «Leases»]. URL: https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/ifrs16_179.pdf
7. Oliynyk V. S., Osmiatchenko V. O. (2018) Stan ta perspektivy rozvytku bukhhalterskoho obliku v konteksti zminy tekhnolohichnykh ukladiv [Status and prospects of accounting development in the context of the change of waves of innovation]. Ekonomichniy visnyk. Serii: finansy, oblik, opodatkuvannia — Economic Herald. Series: Finance, Accounting, Taxation, 2. PP. 131–138. (in Ukrainian)
8. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: www.ukrstat.gov.ua (in Ukrainian)
9. Pushkar M. S. Kreatyvnyi oblik — blaho dlia biznesu i suspilstva [Creative accounting is a benefit to business and society]. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16096/1/36-39.pdf> (in Ukrainian)
10. Yzmerenye ynformatsyonnoho obshchestva. Otchet 2015 hod — Reziiume [Measuring the Information Society. Report 2015 — Executive Summary]. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-ES-R.pdf> (in Russian)
11. Yzmerenye ynformatsyonnoho obshchestva. Otchet 2018 hod — Kratkyi obzor [Measuring the Information Society. Report 2018 — Short review]. URL: https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/ind/D-IND-ICTOI-2018-SUM-PDF-R.pdf (in Russian)
12. Conceptual Framework for Financial Reporting. March 2018. URL: <https://www.ifrs.org/-/media/project/conceptual-framework/fact-sheet-project-summary-and-feedback-statement/conceptual-framework-project-summary.pdf>
13. Faye Chua Technology trends: their impact on the global accountancy profession / Faye Chua [Online]. URL: <http://www.accaglobal.com/my/en/technical-activities/technical-resources-search/2013/may/technologytrends.html>.
14. Zuchewicz J. (2015) Współczesne determinanty rozwoju rachunkowości. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. 2015. No. 388 «Teoria rachunkowości, sprawozdawczość i analiza finansowa». PP. 189–197.

Tolpezhnikova Tetyana
*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Department of Management
of Foreign Economic and Innovation Activities
Donetsk State University of Management
ORCID: 0000-0001-7404-5912*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6030

FORMS OF INTERNATIONAL MARKET PENETRATION OF ENTERPRISES

Summary. The article considers marketing strategies, ways and forms of penetration of the enterprise into international markets. The main forms of enterprise participation in international markets are analyzed. The essence and significance of the marketing strategy of the company's penetration into foreign markets are determined. The process of formation of the marketing strategy of the company's entry into foreign markets is analyzed. The main groups of global strategies are considered: internationalization strategies, segmentation strategies and diversification strategies. The importance of segmentation as an effective tool for marketing activities and its features are studied. Alternative product strategies are considered, which provide for the formation of a strategy for existing and new products. Among them are the strategy of market penetration, the strategy of expansion (development) of the market, the strategy of new product development, the strategy of diversification. In the conditions of international competition in various areas, it is necessary to clearly define and classify management strategies in the implementation of foreign economic activity. Among them are franchising, export strategy and global strategy.

Key words: foreign economic activity, foreign trade, marketing strategy, management system.

Statement of the problem. Nowadays business conditions in our country are significantly different from those that existed years ago. The creation of a market economy in the state implies its openness and integration into the world economy. Thus, one of the most notable phenomena in the economic life of Ukraine in recent times is the rapid development of foreign economic activity. The strategic importance of foreign trade for Ukraine is due to the fact that modernization of the economy, attracting large-scale foreign investment, new technologies are possible only if the country forms a stable, open to the outside world economic system, organic inclusion of Ukraine in the global division of labor. Marketing strategy is the basis of the company's actions in specific market conditions, which determines the ways of applying marketing to expand target markets and achieve effective results. The main purpose of the marketing strategy is to mutually reconcile the marketing goals of the enterprise

with its capabilities, consumer requirements, to use the weak positions of competitors and their competitive advantages. Businesses that effectively use strategic marketing have the great benefits of successfully adapting to the market.

Analysis of recent researches and publications. The formation of marketing strategies in general, forms and ways to enter foreign markets are considered in the works of classical and modern authors and scientists [1–9].

Formulation purposes of article (problem). The purpose of the work is to explore in marketing strategies and forms of penetration into international markets of enterprises in modern conditions

The main material. In the theory and practice of international marketing, there are three groups of global strategies: internationalization strategies, segmentation strategies and diversification strategies. The strategy of internationalization is the development of

new, foreign markets, using not only the expansion of exports of goods, but also the export of capital, when foreign companies are created to produce goods in former importing countries, bypassing trade barriers and taking advantage of cheap labor and rich local raw materials [1, p. 308].

Any company that seeks to capture the market must realize that it is not able to satisfy all customers without exception. There are too many consumers, and their desires and needs are often diametrically opposed. It is not even necessary to try to conquer the whole market at once, it is wiser to allocate only that part of it which this company in this period of time and this place is able to effectively serve [2, p. 314].

Therefore, one of the first strategic decisions made by the firm should be to determine the target market in which it wants to compete. This choice of its base market involves dividing the market into parts consisting of consumers with similar needs and behavioral or motivational characteristics that create favorable marketing opportunities for the firm. A firm may prefer to address the entire market or focus on one or more specific segments within its base market. [3, p. 173].

Segmentation strategy is deepening the degree of saturation of goods and services offered to all groups of consumers, the choice of the maximum depth of market demand, the study of its smallest shades [4]. The importance of segmentation as an effective tool for marketing activities is explained by the following features:

- segmentation is a highly effective means of competition, as it focuses on identifying and meeting the specific needs of consumers;
- the orientation of the firm's activities to a certain market niche, found through successful segmentation, is especially effective for firms that are beginning their market activities;

- market segmentation helps to more reasonably determine the marketing direction of the firm;
- with the help of segmentation, it is possible to set realistic marketing goals;
- successful market segmentation affects the effectiveness of marketing in general, from market research and consumers to the formation of an appropriate system of sales and promotion.

Due to segmentation, the firm concentrates on a narrow field of activity, and achieves cost reductions, which contributes to the expansion of production and increases the cost of advertising and promotion activities. In addition, occupying a leading position in the selected segment, the company reduces the payback period. There is no single method of market segmentation.

Characteristics of alternative market penetration strategies are presented in the table 1.

Consider the features of each method and the conditions of their use. Export refers to the sale in foreign markets of goods and services that are produced or performed in their country. It is customary to distinguish between direct and indirect exports. Direct export is used provided that the manufacturer sells its goods and services.

Franchising yourself. It does not matter whether he sold the product to the final consumer or an intermediary. Indirect exports are used in cases where products and services are sold, for example, by foreign trade companies. This method of selling goods in foreign markets is appropriate in conditions where the manufacturer does not have sufficient information about the foreign market or experience in it, and therefore prefers to reduce its own risk by transferring the sales function to an intermediary company.

The concept of marketing involves the implementation of foreign trade operations in active and passive

Table 1

Comparative analysis of the main forms of enterprise participation in international markets

Basic forms	Key characteristics
1. Export	Sale through distributors or importers. Minimum requirements for investments and fixed costs. Often used in the early stages of international expansion.
2. Licensing and franchising	Can be used as a form of patent application or specialized examination. In some countries only as a way to enter the market. Limited obligations, but also limited control over licenses.
3. Joint ventures	Joint ownership of foreign production with a local partner. Required in several countries. May be accompanied by political risks. Often there are disputes among partners. Property (property) disclosures may be required
4. Strategic alliances	Agreement between companies on cooperation in the field of specific projects. Allows you to separate risk and cost. The purpose of the partners may vary. Property disclosure may be required.
5. Fully own branches	Maximum responsibility for market penetration. Maximum control over the origin of the company. Can be purchased or re-created.

Source: basis on [2] by author

forms. In the active form, the initiative in relation to foreign supplies comes from domestic institutions — the manufacturer or exporter. Instead, passive exports are used if the importer or some foreign institution (often government agencies of a foreign country) are looking for the products they need. In some cases, passive exports manifest themselves as irregular. This is the level of inclusion in world trade, when the firm from time to time exports its surpluses and sells goods to local wholesalers representing foreign firms. Exports, expanding the market of the enterprise, significantly complicates the implementation of all marketing functions. This is especially true of market processing, sales and distribution.

Currently, there are a large number of forms that provide activities in foreign markets without the export of capital, which are based on the use of contractual relations. They are characterized by the formation of international cooperation, in which the border is crossed by the products of creative activity, new knowledge, experimental technical projects and so on. These forms of cooperation are manifested in three main types: licensed production; management contracting and contract manufacturing. Licensed production is that a domestic offeror (licensor) transfers to a foreign manufacturer (licensee) the right to use the know-how of a product and manufacture this product on the condition of payment of a certain license fee or fee. The main advantage of licensed production is that apart from know-how, no material values are exported abroad. At the same time it gets rid of the need to show their own activity. That is why this area is quite common in small and medium enterprises.

Licensing is a fairly common and profitable phenomenon in highly fragmented low-tech industries, which are not characterized by globally dispersed production processes. An example of such an industry is the fast food industry. McDonald's uses a franchise strategy to spread its business around the world. Franchising is a special licensing option that is widely used in the service industry. As a rule, it provides for the conclusion of a long-term agreement for a period that far exceeds the term of the license agreements. Under a franchise agreement, a firm (franchisor) sells its trademark (brand) to a foreign firm (franchisee) in exchange for a portion of the franchisee's profits.

The franchise contract sets out the conditions that the franchisee must meet in order to obtain the right to use the franchisor's trademark. For example, McDonald's allows foreign companies to use their trademark only if they agree to operate their restaurants in exactly the same way as McDonald's restaurants around the world [5].

Another form of joint venture is contract management. It is widely used in developing countries with capital and skilled staff, but no know-how. Proposals for cooperation involving foreign capital in these countries are often rejected for fear of allowing an excessive foreign presence. The agreement on the implementation of a set of works in the field of management is limited in time, and eventually foreign specialists will be replaced by local ones. Thus, using contract management, the firm does not export goods, but management services. This is most often done in the form of consultations for foreign companies. This method is used by Hilton to organize the work of hotels in different parts of the world. In modern conditions, the use of Management Contracting opens up completely new opportunities that have not yet been widely used in world practice. It is a question of acquisition of know-how in the field of management by the operating enterprises, many of which are privatized.

The third form of joint venture — contract manufacturing is that a foreign company undertakes to manufacture at its own production facilities, the purchase of which is guaranteed by a domestic firm contract for a long period. Situations in which there is a need to resort to such a form can be to some extent typified. Its use makes sense when there is a shortage of own capacity and the presence of large barriers to export to the country or its high cost, as well as when production in a foreign country is cheaper due to low material costs and low wages [6, p. 228]. The general scheme of contract manufacturing in practice has various modifications. The production of the initial product became widespread. In cases where contract manufacturing aims to ensure the manufacture of products at the last stage, there is such a form of organization of the enterprise as harvesting. Varieties of management contracting include processing of toll raw materials. The technological scheme of their implementation is the supply of domestic materials, semi-finished products and components abroad, where they are processed, installed, etc. and then re-imported as finished products [7].

A special place among the ways the company enters the foreign market belongs to direct investment or capital transfer. Direct investments can be made by the enterprise independently or jointly with economic entities of the country into which the capital is imported. In the latter case, it is about creating a joint venture. At independent investment abroad, the firm accepts the enterprise under the full responsibility. Joint venture — an enterprise based on the joint capital of economic entities of Ukraine and foreign economic entities, on joint management and on the joint distribution of results and risks [8].

The organization of assembly production in foreign branches frees the company from market dependence in the domestic market. This is especially important when exchange rates change. At the same time, it is possible to process the market in the country of presence to move from export to the organization of the full cycle of production. Production of the product at own foreign branches is a generalizing concept that characterizes the forms of production activities in foreign markets, ensuring the manufacture of components of the product and their assembly into the final product.

There are four types of such production: production of the manufacture of parts, assembly, processing of toll raw materials, complete foreign production. Production of the manufacture of parts is the transfer to a foreign branch of one or more stages of production of the product or the manufacture of some parts and components of the final product. It is a subcontractor that can provide both the parent company and foreign companies in the country of presence and third countries. It is also possible to supply assembly companies of border countries [9, p. 121].

A positive decision on the organization of production of the initial product abroad is made subject to a reduction in production costs; availability of opportunities to use benefits for foreign capital and the transition to the organization of product production in general; approaching the location of companies-buyers of products, for which at the same time you can fulfill orders for the delivery of goods. When including the rest of the production phases and assembly in the system there is an additional to a greater or lesser extent the function of manipulation of the product, associated with the need to adapt it to the tastes of local consumers. This is especially true of the color scheme of the product, its shape, flavorings, processing and more. The operation of foreign branches with assembly functions is due to the relatively high role of the sales function. This necessitates a strong marketing service with a variety of features. Particular attention should be paid to customer relations, study and formation of demand for products and services [4].

Considering the problem of complete foreign production, it is necessary to take into account that when organizing own production abroad, all or at least the most important stages of product production in the country of presence will be performed. This does not preclude the supply of intermediate products by the parent company. In the foreign market, a kind of chain is created, which ends at the stage of output of finished products, which has a final character. The connection between separate factors on which it is possible to de-

fine a kind of foreign branch has already been noted above. Here it is important to isolate the connection that determines the strategic features and options. Thus, Japanese manufacturing firms have developed a strategy of their “behavior” in the foreign market, in which domestic related firms follow the main companies in their new market. To do this, the partners create a joint venture or finance the activities of a local supplier in the country of presence. The success of this approach to the organization of the enterprise in foreign markets is proved by Japanese manufacturers in the United States. The choice of form and method of presence in the foreign market determines the economic performance of the company and its competitive position.

Insights from this study and perspectives for further research in this direction. The theoretical foundations of marketing strategies for penetration of foreign markets were analyzed. As conclusion, marketing strategy is the formation and implementation of goals and objectives of the manufacturer and exporter in each market (market segment) and each product for a certain period of time for implementation of production and commercial activities in accordance with the market situation and the capabilities of the enterprise. It is developed on the basis of research and forecasting of the commodity market, the study of goods, buyers, competitors and is a rational logical construction, guided by which the organization expects to solve its marketing problems. The development of an effective marketing strategy of the enterprise in the foreign market directly depends on a clear and correct formulation of the goals and objectives of the enterprise in each of the individual target market segments. Within the strategic set of the enterprise there are two main strategies to increase profitability in the domestic and foreign markets — the strategy of differentiation and the strategy of reducing costs. From the standpoint of international marketing, it is also critical to choose a basic strategy that determines the nature of products that are promoted to the market of another country. Alternative product strategies involve the formation of a strategy for existing and new products intended for sale in existing and new markets. Among them are the strategy of market penetration, the strategy of expansion of the market, the strategy of new product development, the strategy of diversification. In the conditions of international competition in various areas, it is necessary to clearly define and classify management strategies in the implementation of foreign economic activity. Among them are franchising, export strategy and global strategy.

References

1. Kozak Ju. Gh. (2010), Upravlinnja mizhnarodnoju konkurentospromozhnistju pidpryjemstva [Management of international competitiveness of the enterprise], Centr uchbovoi literatury, Kiev, Ukraine. [in Ukrainian]
2. Philip Kotler. Marketing Management (16th Edition). 2016. 816 p.
3. Lamben Zhan-Zhak. Strateghycheskyj marketyngh. Evropejskaja perspektyva [Strategic marketing. European perspective]. URL: <https://www.twirpx.com/file/505203/> [in Russian] (Accessed 20 May 2020).
4. Joel D. Bigley. A Tactical Framework for Market Penetration with a Multidimensional Organization. URL: https://www.researchgate.net/scientific-contributions/2150769076_Joel_D_Bigley (Accessed 10 May 2020).
5. Spacey J. 3 examples of market penetration. URL: <https://simplicable.com/new/market-penetration> (Accessed 07 May 2020).
6. Jukhymenko P. I. (2011). Mizhnarodnyj menedzhment [International management], Centr uchbovoi literatury, Kiev, Ukraine. [in Ukrainian]
7. Tolpezhnikova, T. G. (2019), “International Experience of Innovation Management”, Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia, [Online], vol. 4 (21). URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/21_2019/08.pdf (Accessed 12 May 2020).
8. Law of Ukraine “On Foreign Economic Activities”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12> [in Ukrainian] (Accessed 15 May 2020).
9. Dakhno I. I. (2012). Zovnishnjoekonomichnyj menedzhment [Foreign economic management], Centr uchbovoi literatury, Kiev, Ukraine. [in Ukrainian]

Бабенко Крістіна Євгеніївна

*кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту*

Українська інженерно-педагогічна академія

Бабенко Кристина Евгеньевна

*кандидат физико-математических наук, доцент
заведующая кафедрой менеджмента*

Украинская инженерно-педагогическая академия

Babenko Kristina

PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor

Head of Management Department

Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

ORCID: 0000-0001-7227-886X

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6034

**ІНСТИТУЦІЙНЕ ПІДґРУНТЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБАЛАНСОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ**

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
СБАЛАНСИРОВАННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИЙ**

**INSTITUTIONAL BASIS FOR ENSURING
BALANCED ECONOMIC DEVELOPMENT
OF TERRITORIES**

Анотація. У статті обґрунтовано та систематизовано інституційне середовище збалансованого економічного розвитку територій. Визначено, що інститут є системою переконань, стійких норм, правил, традицій, обумовлених природно-історичними умовами і формалізованими документами, що задають вектор стратегії еволюції в рамках тих наявних цінностей поведінки і певних формальних норм. Доведено, що зміна інститутів провокує та сприяє початку еволюційної динаміки будь-соціально-економічної системи. Проведено детальний аналіз теоретичних підходів до систематизації та класифікації інститутів, який підтвердив їх достатню кількість та неоднозначність. Виявлено, що більшість вчених пропонує розподіляти інститути на державні та недержавні, формальні та неформальні, основні і другорядні, системоутворюючі та похідні, легітимні та нелегітимні (тіньові), економічні та політичні, соціальні та етнічні. Відповідно до трирівневого підходу виокремлено державні інститути (міністерства, служби, фонди), недержавні інститути та неформальні інституції, що забезпечують формування умов збалансованого економічного розвитку територій на макро-; мезо-; мікрорівні з урахуванням цілей всіх зацікавлених сторін. До державних інститутів як елементів інституційного середовища віднесено: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство фінансів України. Визначено, що на регіональному рівні діяльність зазначених міністерств підтримується відповідними департаментами обласних адміністрацій. Обґрунтовано, що до недержавних інститутів, які в своїй діяльності є більш адаптивними та гнучкими, віднесено різноманітні комерційні та неприбуткові установи, інноваційні фонди, громадські організації, технопарки, індустріальні парки, бізнес-інкубатори тощо. Доведено, що запропоноване інституційне підґрунття сприяє більш ґрунтовному розподіленню відповідальності інститутів в залежності від їх функціональних обов'язків та більш повному

визначенню компетенцій органів державної влади при реалізації заходів щодо економічного розвитку територій та забезпеченню його збалансованості.

Ключові слова: інститути, регіональний розвиток, економічний розвиток, збалансований розвиток, інституційне забезпечення.

Аннотация. В статье обоснована и систематизирована институциональная среда сбалансированного экономического развития территорий. Определено, что институт является системой убеждений, устойчивых норм, правил, традиций, обусловленных природно-историческими условиями и формализованными документами, задающие вектор стратегии эволюции в рамках тех имеющихся ценностей поведения и определенных формальных норм. Доказано, что изменение институтов провоцирует и способствует началу эволюционной динамики любой социально-экономической системы. Проведен детальный анализ теоретических подходов к систематизации и классификации институтов, который подтвердил их достаточное количество и неоднозначность. Выявлено, что большинство ученых предлагает классифицировать институты на государственные и негосударственные, формальные и неформальные, основные и второстепенные, системообразующие и производные, легитимные и нелегитимные (теневые), экономические и политические, социальные и этнические. Согласно трехуровневого подхода выделены государственные институты (министерства, службы, фонды), негосударственные институты и неформальные институты, обеспечивающие формирование условий сбалансированного экономического развития территорий на макро-; мезо; микроуровне с учетом целей всех заинтересованных сторон. К государственным институтам как элементам институциональной среды отнесены: Министерство развития экономики, торговли и сельского хозяйства Украины, Министерство развития громад и территорий Украины, Министерство образования и науки Украины, Министерство инфраструктуры Украины, Министерство финансов Украины. Определено, что на региональном уровне деятельность указанных министерств поддерживается соответствующими департаментами областных администраций. Обосновано, что к негосударственным институтам, которые в своей деятельности более адаптивные и гибкие, отнесены различные коммерческие и некоммерческие учреждения, инновационные фонды, общественные организации, технопарки, индустриальные парки, бизнес-инкубаторы и тому подобное. Доказано, что предложенное институциональное основание способствует более обоснованному распределению ответственности институтов в зависимости от их функциональных обязанностей и более корректному определению компетенций органов государственной власти при реализации мероприятий по экономическому развитию территорий и обеспечению его сбалансированности.

Ключевые слова: институты, региональное развитие, экономическое развитие, сбалансированное развитие, институциональное обеспечение.

Summary. The institutional environment of territories balanced economic development is substantiated and systematized. It is determined that the institute is a system of beliefs, stable norms, rules, traditions, due to natural and historical conditions and formalized documents that define the vector of evolution strategy within the existing values of behavior and certain formal norms. It is proved that the change of institutions provokes and promotes the beginning of the evolutionary dynamics of any socio-economic system. A detailed analysis of theoretical approaches to the systematization and classification of institutions is performed, which confirmed their sufficient number and ambiguity. It was found that most scientists propose to divide institutions into state and non-state, formal and informal, primary and secondary, system-forming and derivative, legitimate and illegitimate, economic and political, social and ethnic. In accordance with the three-level approach, state institutions (ministries, services, foundations), non-state institutions and informal institutions that provide the conditions for balanced economic development of territories in the macro-; meso-; micro-level are highlighted. State institutions as elements of the institutional environment include: the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Ministry of Infrastructure of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine. It is determined that at the regional level the activities of these ministries are supported by the relevant departments of regional administrations. It is substantiated that non-governmental institutions, which are more adaptable and flexible in their activities, include various commercial and non-profit institutions, innovation funds, public organizations, technology parks, industrial parks, business incubators, etc. It is proved that the proposed institutional basis contributes to a more thorough distribution of responsibilities of institutions depending on their functional responsibilities and a more complete definition of the competencies of public authorities in implementing measures for economic development of territories and ensuring its balance.

Key words: institutions, regional development, economic development, balanced development, institutional support.

Постановка проблеми. Розвиток регіону (певної території) як актора національної та світової економіки лежить в площині чіткої детермінації і відстоювання власних економічних інтересів. Водночас не менш важливим завданням ефективного функціонування регіональної соціально-економічної системи стає виявлення та максимальне збалансування економічних інтересів усіх суб'єктів економіки регіону, пошук їх спільних цілей і завдань, що можуть стати орієнтиром економічного поступу регіону загалом. Вагомим рушієм зазначених процесів стала розпочата децентралізація (в 2014 р.), спрямована на узгодження інтересів органів влади різних рівнів, органів місцевого самоврядування, активізації населення та підприємницького середовища на локальному рівні, які і виступають основними носіями економічних інтересів в регіоні. З огляду на зазначене, в сучасних умовах актуалізується потреба вироблення інституційного підґрунтя та практичних механізмів детермінації інтересів, нівелювання основних протиріч та збалансування інтересів усіх суб'єктів економіки регіону — органів влади та місцевого самоврядування, населення, бізнесу, інституцій громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження інституціональних процесів, що відбуваються за участю регіональної економічної системи, займалися такі вчені-науковці, як: А. Аузан, І. Валентюк, А. Васіна, Т. Желюк, А. Мельник, Д. Норт, Т. Попович, Н. Сич, В. Сухенко, Дж. Ходжсон [1–5]. При цьому вимагають уточнення характер і зміст процесів, що впливають на формування і функціонування інституціонального забезпечення та викликають зміну структури регіональної економічної системи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи важливість інституційного середовища в забезпеченні економічного розвитку регіонів, метою роботи є обґрунтування інституційного підґрунтя збалансованого економічного розвитку території.

Виклад основного матеріалу. З метою набуття економікою України характеру, завдяки якому економічному зростанню буде одночасно притаманний збалансований розвиток важливим завданням стає формування необхідного інституційного середовища на ліберально-демократичних засадах, коли обмежуватиметься та контролюватиметься свавілля влади та забезпечуватиметься функціонування якісного регуляторного середовища, в якому існує можливість реалізації регіональних ініціатив. При цьому ідеологія узгодження інтересів суб'єктів економіки регіону базується на засадах субсидіарності, парт-

нерства, співфінансування, ефекту синергії. Отже, найбільш вагомими у сфері узгодження економічних інтересів є можливості органів влади, які формують її інституційне середовище функціонування інших суб'єктів економіки та регіонів загалом, виробляють економічну політику у різних сферах, та, відповідно, задають певні «правила гри».

При цьому, слід розуміти, що зміна інститутів провокує та сприяє початку еволюційної динаміки будь-якої соціально-економічної системи. З одного боку, саме в інститутах проявляються якісні зміни соціально-економічної системи. З іншого — нові інститути, що виникають, фіксують з тим або іншим ступенем повноти стійкості та ефективності, що генерують нові ендегенні й екзогенні зміни. Однак економічна література, яка формується в рамках переважання напрямку в певній науковій галузі для певного відрізка часу, має суттєву прогалину щодо соціально-економічного розвитку, де інститутам належить, якщо і не першочергове, то вже, принаймні, вирішальне значення. Адже інститути регламентують поведінку господарюючих суб'єктів, індивідів, створюючи стимули або слугуючи певним антистимулом для економічної діяльності.

Отже, інститут, на думку більшості, це, перш за все, система переконань, стійких норм, правил, традицій, обумовлених природно-історичними умовами і формалізованими документами. Інститути задають вектор стратегії еволюції в рамках тих наявних цінностей поведінки і певних формальних норм.

Таким чином, інституціональний напрям сучасної економічної науки під впливом практичних обставин поступово долає порожній простір, що утворився в теорії розвитку, оскільки вказує на причину еволюції, напрямок, рушійні сили, конкретні господарські форми і порядки. Під впливом наукового освоєння реальних проблем, властивих для перехідних економік, де інституціональні зміни визначають радикальність і масштабність перетворень, розпочалося коригування проведеної економічної політики. Застосування раціонального підходу дозволило врахувати розумну виваженість у формуванні національної економічної політики, спрямованої на загальний результат.

Необхідно акцентувати увагу, що швидкість зміни різних інститутів є різною, також як ефект (позитивний або негативний) від «розпаду» старих і виникаючих нових інститутів. Це дозволяє дійти висновку, що в заміні одних інститутів на інші, більш прогресивні, можна визначити деякі закономірності. Так, досвід транзитивних економік підтверджує неефективність багатьох створених в Білорусі, Росії та інших молодих демократичних державах

формальних інститутів, запозичених з інших країн. Однак їх ефективне функціонування в інших країнах зовсім не забезпечило ефективності інститутів в країнах-імпортерах. Окрім цього, виявлено, що зміна базових інститутів системи має дискретний характер, а позитивна віддача від нових інститутів реалізує себе в міру їх еволюції і зрілості.

Детальний аналіз теоретичних підходів до систематизації та класифікації інститутів підтвердив їх достатню кількість та неоднозначність. Так, більшість вчених пропонує розподіляти інститути на державні та недержавні, формальні та неформальні, основні і другорядні, системоутворюючі та похідні, легітимні та нелегітимні (тіньові), економічні та політичні, соціальні та етнічні, кримінальні тощо. Сама класифікація інститутів дозволяє помітити динаміку їх змін, так само як і сили, які генерують і здійснюють ці зміни. Але розглядаючи питання збалансованого економічного розвитку територій, як складну категорію, яка відображає сукупність інтелектуальних, ресурсних та інституційних змін економічної системи, які створюють умови для накопичення кумулятивного потенціалу економічної системи та розширеного відтворення домінуючого укладу, в першу чергу нас цікавлять ті інститути, які представляють державні та недержавні важелі впливу.

Отже, державні інститути, які і повинні забезпечувати виконання сформованих правил у вигляді законодавчих та нормативно-правових актів, відіграють важливу роль в координації економічного розвитку територій в Україні. Саме цьому головним державним інститутом є Кабінет Міністрів України (КМУ). Враховуючи зазначену проблему дослідження доцільним є виокремлення таких елементів інституційного середовища як: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство фінансів України тощо. На регіональному рівні діяльність зазначених міністерств підтримується відповідними департаментами обласних адміністрацій так само, як на локальному рівні департаментами міських і районних адміністрацій.

Однак, необхідно зазначити, що попри значного впливу державних інститутів на управління економічним розвитком територій в Україні, їх діяльність характеризується повільною адаптивністю. Причиною значної інертності та низької реакції на зміни є складна розгалужена структура державних інститутів та пов'язана з цим повільність процесів прийняття рішень, узгодження дій та внесення змін

в законодавчі та нормативно-правові документи. У цьому контексті з метою нівелювання існуючих недоліків, одним з головних пріоритетів державної регіональної політики стало формування системи інституційної підтримки регіонального розвитку, де ключовим елементом було визначено агенції регіонального розвитку. Окрім цього, важливого значення в інституційному середовищі набувають недержавні інститути, які в своїй діяльності є більш адаптивними та гнучкими. До таких інститутів можна віднести різноманітні комерційні та неприбуткові установи, інноваційні фонди, громадські організації, технопарки, індустриальні парки, бізнес-інкубатори тощо.

Слід також зазначити, що саме інституційна спроможність суб'єктів стратегічного управління економічним розвитком територій відіграє важливу роль у визначенні реалістичності Стратегії розвитку регіону. Відповідно до цього документу, стає можливим врахування змін у системі адміністративно-територіального устрою та визначення провідної ролі об'єднаних територіальних громад у реалізації проектів з реалізації Стратегії.

Одночасно важливо наголосити на необхідності координації завдань на регіональному рівні, що може виконувати, наприклад, обласна державна адміністрація та її структурні підрозділи за повноваженнями. Важливо також зазначити, що у ході розробки стратегічних документів суттєве місце займають громадськість та бізнес — їх асоціації та об'єднання разом із агенціями регіонального розвитку можуть бути долучені до процесу моніторингу за реалізацією завдань, відображених у стратегічних документах.

Необхідно зазначити, що активізація діалогу із зовнішніми програмами та учасниками, зацікавленими в реалізації проектів регіонального розвитку, дозволить досягти задекларованих цілей і завдань стратегії розвитку. Ключову роль у таких взаємодіях повинні відіграти центри підтримки підприємництва, агенції регіонального розвитку, регіональні фонди підтримки бізнесу тощо.

Таким чином, ефективне управління збалансованим економічним розвитком територій неможливе без урахування середовища, в якому воно здійснюється, інститутів, які координують даний процес та здійснюють вплив на його якість.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у статті систематизовано інституційне середовище збалансованого економічного розвитку територій. Відповідно до трирівневого підходу виокремлено державні інститути (міністерства, служби, фонди), недержавні інститути та неформальні інституції, що забезпечують формування умов збалансованого

економічного розвитку територій на макро-; мезо-; мікрорівні з урахуванням цілей всіх зацікавлених сторін. Це сприяє більш ґрунтовному розподіленню відповідальності інститутів в залежності від їх функціональних обов'язків та більш повному визначенню компетенцій органів державної влади при реалізації заходів щодо економічного розвитку територій та забезпеченню його збалансованості.

Література

1. Аузан А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория. Москва: ИНФРА-М, 2006. 416 с.
2. Валентюк І., Сухенко В., Сич Н. Інституційне забезпечення розвитку територій України. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. Вип. 4. С. 119–130.
3. Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Желюк Т. Л., Попович Т. М. Національна економіка. Київ: Знання, 2011. 463 с.
4. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение. THESIS. 1993. Т. 1. Вып. 2. С. 69–91.
5. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. Москва: Дело, 2003. 23 с.

References

1. Auzan A. (2006) *Institutsionalnaya ekonomika: novaya institutsionalnaya ekonomicheskaya teoriya* [Institutional economics: a new institutional economic theory]. Moskva: INFRA-M, 416 p.
2. Valentjuk I., Sukhenko V., Sych N. (2009) *Instytutijne zabezpechennja rozvytku terytorij Ukrainy* [Institutional support for the development of the territories of Ukraine]. Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy. Vyp. 4. Pp. 119–130.
3. Meljnyk A. F., Vasina A. Ju., Zheljuk T. L., Popovych T. M. (2011) *Nacionaljna ekonomika* [National Economy]. Kyiv: Znannja, 463 p.
4. Nort D. (1993) *Instytuty i ekonomicheskij rost: istoricheskoe vvedenie* [Institutions and economic growth: a historical introduction]. THESIS. T. 1. Vyp. 2. PP. 69–91.
5. Khodzhson Dzh. (2003) *Ekonomicheskaya teoriya i instituty: Manifest sovremennoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii* [Economic theory and institutions: Manifesto of modern institutional economic theory]. Moskva: Delo, 23 p.

Вараксіна Олена Вікторівна
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Полтавська державна аграрна академія*
Вараксина Елена Викторовна
*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента
Полтавская государственная аграрная академия*
Varaksina Elena
*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
Poltava State Agrarian Academy*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6032

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВИЙ
ІНДИКАТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

**ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ВАЖНЫЙ
ИНДИКАТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ**

**FOOD SECURITY AS AN IMPORTANT
INDICATOR OF COMPETITIVENESS
OF NATIONAL ECONOMY**

Анотація. Розглянуто актуальність продовольчої безпеки в сучасному суспільстві. Наголошено на пріоритетності проблематики продовольчого забезпечення для уряду держави на всіх її рівнях. Наголошено на важливості оцінки продовольчої безпеки та зазначено, що кожна країна визначає свої оціночні показники згідно яких обираються оптимальні методи її забезпечення. Проаналізовано стан продовольчої безпеки країни за критерієм виробництва зерна на душу населення, як основної продовольчої культури, так як за рахунок зерна населення світу задовольняє понад п'ятдесят відсотків потреб у продовольстві. Визначено динаміку індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямками продажу, необхідність аналізу зумовлена тим, що ціна є одним з найважливіших інструментів регулювання економічних процесів у державі. Визначено динаміку калорійності добового раціону харчування в Україні. Відзначено, що становище, яке склалося сьогодні в нашій державі, та й на всій планеті, ще більш загострило проблематику недоступності окремих продуктів харчування для пересічного українця. Наголошено, що основною статтею витрат домогосподарства залишаються витрати на харчування, при 60-ти відсотковому граничному критерії цього показника середньостатистичний українець на харчі витрачає п'ятдесят сім відсотків своїх доходів. Проаналізовано рейтинг України за Глобальним індексом продовольчої безпеки та відзначено втрату позицій країни в рейтингу. Наголошено на необхідності встановлення прозорого механізму надання державних гарантій безпечності та якості харчових продуктів. Відмічено, що 2/3 усіх хвороб в Україні є наслідком неправильного харчування, що призводить не тільки до зниження продуктивності виробництва, а й до скорочення тривалості життя українців. Акцентовано на важливості аграрного сектора у вирішенні питання забезпечення якісним та безпечним продовольством населення країни. Відзначено вагомість ролі держави в підтримці аграрного сектора національної економіки. Визначено основну мету продовольчої безпеки в умовах сучасного динамічного середовища.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, калорійність раціону, Глобальний індекс продовольчої безпеки, аграрний сектор.

Аннотация. Рассмотрены актуальность продовольственной безопасности в современном обществе. Отмечено приоритетность проблематики продовольственного обеспечения для правительства государства на всех ее уровнях. Подчеркнута важность оценки продовольственной безопасности и указано, что каждая страна определяет свои оценочные показатели, согласно которым избираются оптимальные методы ее обеспечения. Проанализировано состояние продовольственной безопасности страны по критерию производства зерна на душу населения, как основной продовольственной культуры, так как за счет зерна население мира удовлетворяет более пятидесяти процентов потребностей в продовольствии. Определена динамика индексов цен реализации сельскохозяйственной продукции по всем направлениям продаж, необходимость анализа обусловлена тем, что цена является одним из важнейших инструментов регулирования экономических процессов в государстве. Определена динамика калорийности суточного рациона питания в Украине. Отмечено, что положение, которое сложилось сегодня в нашем государстве, и на всей планете, еще более обострило проблематику недоступности отдельных продуктов питания для рядового украинца. Отмечено, что основной статьей расходов домохозяйства остаются расходы на питание, при 60-ти процентном предельном критерии этого показателя среднестатистический украинец на еду тратит пятьдесят семь процентов своих доходов. Проанализированы рейтинг Украины по Глобальному индексу продовольственной безопасности и отмечено потерю позиций страны в рейтинге. Обозначено необходимость разработки прозрачного механизма предоставления государственных гарантий безопасности и качества продуктов питания. Отмечено, что 2/3 всех болезней в Украине является следствием неправильного питания, что приводит не только к снижению производительности производства, но и к сокращению продолжительности жизни населения страны. Акцентируется важность аграрного сектора в решении вопроса обеспечения качественным и безопасным продовольствием жителей государства. Отмечено значимость роли государства в поддержке аграрного сектора национальной экономики.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, индикаторы продовольственной безопасности, калорийность рациона, Глобальный индекс продовольственной безопасности, аграрный сектор.

Summary. The relevance of food security in modern society is reviewed. The priority was given to the problems for government food provision at all levels. The significance of assessing food security was highlighted and it was indicated that each country determines its own evaluation indicators, according to which the optimal methods for its provision are selected. Country's state of food security is examined according to the criterion of grain production per capita, as the main food crop, since grain meets more than fifty percent of food needs of the world's population. Price indexes dynamics for the realization of agricultural products in all areas of sales is determined, the need for analysis is due to the fact that price is one of the most important tools for regulating economic processes in the state. The dynamics of caloric content of the daily diet in Ukraine is determined. It is noted that the situation set today in our state, and overall planet, has further aggravated the problem of the inaccessibility of certain food products for an ordinary Ukrainian. Observed, that the main type of household spending remain food costs, with a 60 percent marginal criterion for this indicator, the average Ukrainian spends fifty-seven percent of his income on food. The rating of Ukraine by the Global Food Security Index is analyzed and the loss of the country's position in the rating is indicated. The need for developing a transparent mechanism for providing state guarantees of food safety and quality is outlined. It is noted that 2/3 of all diseases in Ukraine are a consequence of malnutrition, which leads not only to a decrease in production productivity, but also to a reduction in the life expectancy of the country's population. The importance of the agricultural sector in addressing the issue of providing high-quality and safe food to residents of the state is emphasized. The significance of the state role in supporting the agricultural sector of the national economy is noted.

Key words: food security, food security indicators, caloric content of the diet, Global Food Security Index, agricultural sector.

Постановка проблеми. Проблематика продовольчої безпеки завжди мала місце: в будь який час, в будь якій країні, при будь якому уряді. Забезпечення громадян країни продовольством та формування продовольчої безпеки і сьогодні є пріоритетним завдання планетарного масштабу. Стрімкий ріст населення, глобальне потепління та змінна клімату, забруднення навколишнього середовища, виснаження земель, зростання захворюваності населення окреслюють нові невирішені питання продовольчої безпеки. Винятково значимим питанням продовольчої безпеки є для України, де

виникли проблеми суверенітету держави, значного скорочення тривалості життя, інтенсивного відтоку працездатного населення за кордон, значній розораності землі та втраті родючості ґрунту, значного розшарування населення за рівнем доходів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження питання продовольчої безпеки внесли видатні вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Гойчук [1], Н. Басюркіна [2], П. Борщевський [3], Ю. Лузан [4], В. Месель-Веселяк [5], Т. Мостенська [6], О. Шпичак [7] та багатьох інших дослідників. Проте, в сучасних умовах, забезпечення продо-

вольчої безпеки набуває нового наповнення, що потребує подальшого її дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження сучасного стану продовольчої безпеки країни за допомогою індикаторів її оцінки.

Виклад основного матеріалу. Наша країна володіє потенціалом, який міг би дозволити їй суттєво підвищити свою позицію як виробника сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, за умов залучення інвестицій для підвищення конкурентоспроможності продукції, розвитку необхідної агропромислової інфраструктури, забезпечення стандартизації харчової продукції у відповідності до міжнародних норм а отже, стати одним з основних постачальників продуктів харчування у світі [8].

Створення умов для стабільної продовольчої безпеки населення є першочерговим завданням політики держави в умовах сучасності, незалежно від територіального рівня. Для кожної країни характерні свої міри оцінки продовольчої безпеки, згідно яких обираються оптимальні методи її забезпечення, в залежності від стану власного аграрного виробництва, ситуації у соціально-економічній сфері, характерних ознак національної економіки.

За методикою Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), критерієм продовольчої безпеки є виробництво зерна на душу населення, як основної продовольчої культури. Стан продовольчої безпеки держави оцінюється за двома індикаторами:

обсягом перехідних запасів зерна, що зберігається до наступного врожаю; рівнем світового виробництва зерна в середньому на душу населення. Величина перехідних запасів зерна розраховується у відсотках від річного світового споживання зерна, або в днях його загальносвітового споживання. Безпечним вважається 60-денний перехідний запас, тобто 17–20% усього зерна, яке споживається в країні. Цей індикатор характеризує стабільність продовольчої ситуації у світі, стійкість світового продовольчого ринку стосовно можливого впливу таких дестабілізуючих чинників, як неврожаї, стихійні лиха, фінансові кризи тощо [9].

Використовуючи методіку Світової продовольчої організації (ФАО), згідно з якою для оцінки стану продовольчої безпеки використовується обсяг виробництва зерна на душу населення, нами визначено динаміку продовольчої безпеки України. У 2010–2019 рр. спостерігалась стабільна ситуація щодо продовольчої безпеки України. Виробництво зерна зросло з 70056,5 тис. т у 2018 р. до 75143,2 у 2019 р. (або на 7,3%), відповідно коефіцієнт продовольчої безпеки зріс на 7,7%. Слід зазначити, що підвищення рівня продовольчої безпеки відбулося за рахунок двох факторів: першого (позитивного) — збільшення обсягів виробництва зерна; другого (негативного) — зменшення чисельності населення України.

На рис. 1 наочно зображена динаміка коефіцієнта продовольчої безпеки України.

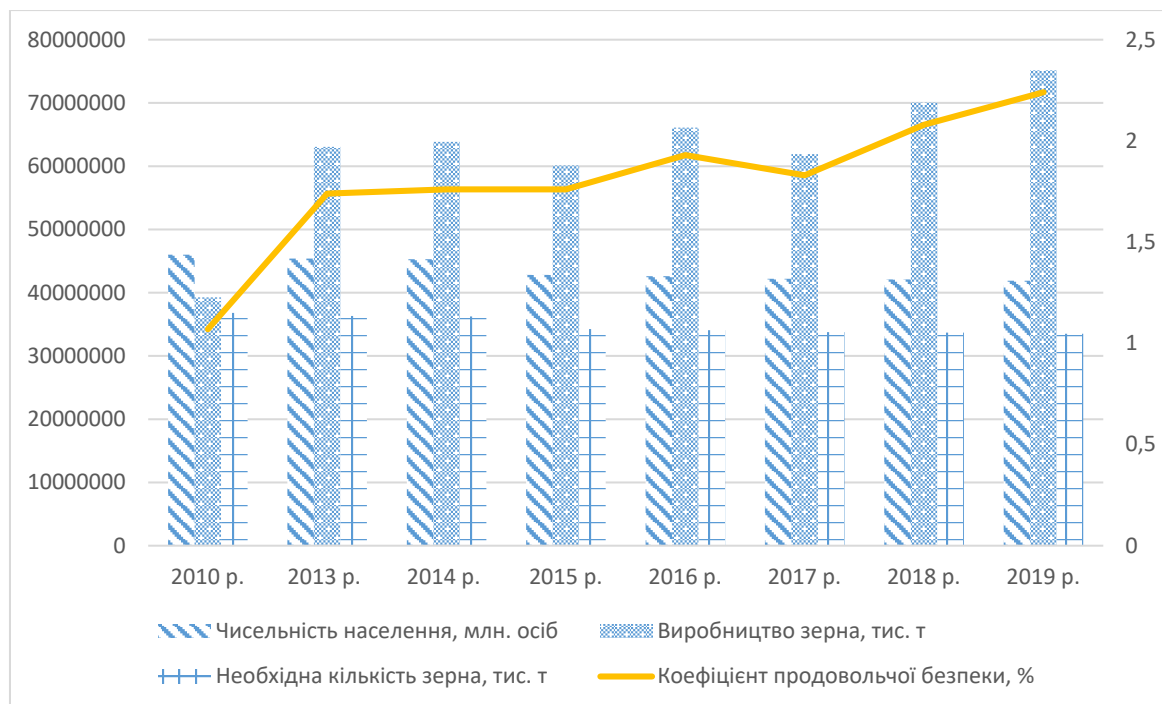

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта продовольчої безпеки України за 2010–2019 роки

Джерело: побудовано автором на основі [10–11]

Важливим показником є не тільки обсяг виробництва зерна чи сільськогосподарської продукції в цілому, а й ціни на продукти харчування.

Ціна є одним з найважливіших інструментів регулювання економічних процесів у державі. Зокрема, за допомогою цін виробництво підпорядковується суспільним потребам, вираженим у формі платоспроможного попиту, ціни стимулюють зниження витрат на виробництво і реалізацію товарів, запровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення якості товарів. Усі ці регулюючі функції ціна може виконувати найефективніше лише за умов вільного ціноутворення, тобто тоді, коли вона формується під впливом ринкових чинників. Однак, як показує досвід, ринок та вільна (ринкова) ціна не є універсальними засобами регулювання економіки. Втручання держави в процес ринкового ціноутворення покликане забезпечити досягнення певних соціальних та економічних цілей. Соціальна значущість такого регулювання проявляється через механізм державного регулювання цін на продовольчому ринку [12].

Середні споживчі ціни на харчових продуктів по Україні у 2018 році в порівнянні з 2017 роком

зросли, зокрема: на рис на 2,9%, хліб пшеничний з борошна вищого ґатунку на 20,2%, макаронні вироби на 20,9%, крупи ячні на 24,1%, свинина на 5,4%, птиця (тушки курячі) на 7,3%, ковбаси варені на 12,9%, капуста білокачанна на 103%, цибуля ріпчаста на 208,1%, морква на 77,8%.

Динаміка індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямками реалізації зображена на рис. 2.

Слід констатувати, що ціни в країні на всі види продовольчих товарів постійно зростають, внаслідок чого вони стають недоступними для все більшої кількості населення. Попит на м'ясо, молоко і яйця має відносно високий коефіцієнт еластичності за цінами і доходами на відміну від хліба, як більш дешевого і повсякденно незамінного продукту харчування.

Споживання основних продуктів харчування населенням країни коливається. В порівнянні з 2018 роком у 2017 роком збільшилося споживання: овочів та баштанних культур (на 4,2 кг), плодів та ягід (на 5кг), м'яса та м'ясних продуктів (на 1,1 кг). Майже незмінним залишається споживання олії та цукру. Суттєво зменшилося споживання картоплі на 4 кг на одну особу, молока та молочних продук-

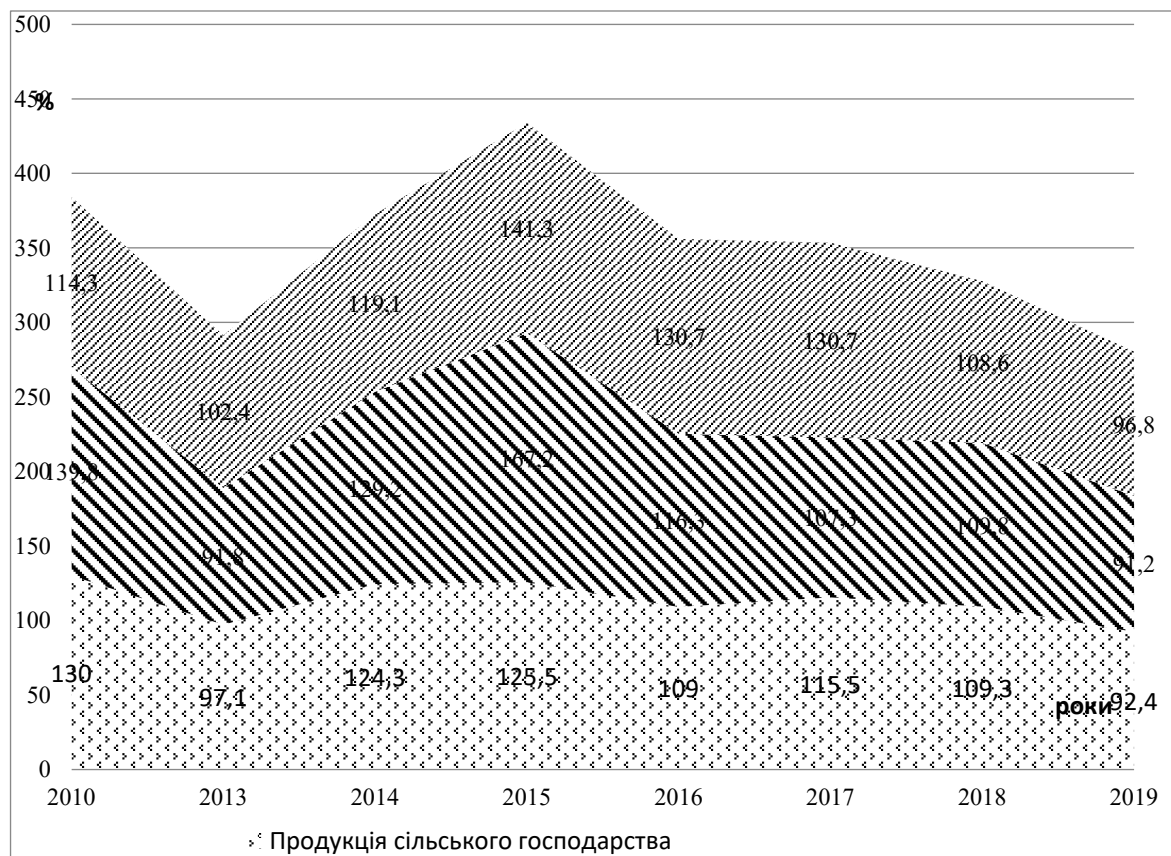

Рис. 2. Динаміка індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямками реалізації (у % до попереднього року)

Джерело: побудовано автором на основі [10–11]

тів на 2,3 кг. Таким чином, можемо стверджувати про позитивну тенденцію в харчовому раціоні населення — зменшення споживання картоплі, хліба та хлібобулочних продуктів та споживання більш енергетично цінних продуктів харчування тваринного походження (рис. 3).

Разом з тим, наведені дані вважаємо в певній мірі відносними. Збільшення в раціоні українців продуктів тваринного походження не є значним, калорійність по цій групі продовольства зросла лише на 6 ккал в 2018 році та становить 26% загально спожитих калорій. Крім того, загальна калорійність добового раціону харчування останні п'ять років поступово знижується, а в порівнянні з країнами Євросоюзу є нижчою на 726 ккал. Слід зазначити, що у середньому по ЄС-28 калорійність добового раціону становить 3432 ккал.

Ситуація, що склалася сьогодні в нашій державі, та й на всій планеті, ще більш загострила проблему недоступності окремих продуктів харчування для пересічного українця.

Рівень економічної доступності продовольства обумовлений як можливість придбання населенням продовольчих товарів при сформованому рівні цін і доходів в розмірах, закладених у мінімальному споживчому кошику. Номінальний грошовий дохід у 2018 році по країні в місяць склав 8865 грн, що

на 24,5% вище ніж в 2017 році. Проте, зростання середньої оплати праці в 2018 році на 1761 грн, не в повній мірі задовольняє потреби населення країни, так як приріст заробітної плати в порівнянні з 2017 роком знизився на 12,3%. Прожитковий мінімум на 1 працездатну особу по країні протягом останніх двох років зріс на 156 грн, з 1544 грн до 1700 грн (або на 10,1%).

Зазначимо, що ріст наявних доходів населення (заробітної плати, пенсії тощо) не забезпечило стабільного добробуту українців, так як нестабільна економіка, темпи інфляційних процесів, знецінення національної грошової одиниці нівелювали позитивну динаміку збільшення доходів та не сприяли формуванню стабільної купівельної спроможності населення.

Продовольча безпека забезпечується, при стані сільськогосподарського виробництва, на рівні, достатньому щоб задовольняти попит на продовольчі товари в обсязі не менше 80% потреб внутрішнього ринку з урахуванням якості і ціни порівняно з імпортними аналогами; по-друге — за рівнем соціально-економічного розвитку країни, який повинен забезпечувати більшості населення (95%) купівельну спроможність у розмірах, визначених органами виконавчої влади як прожитковий мінімум [13, с. 262]

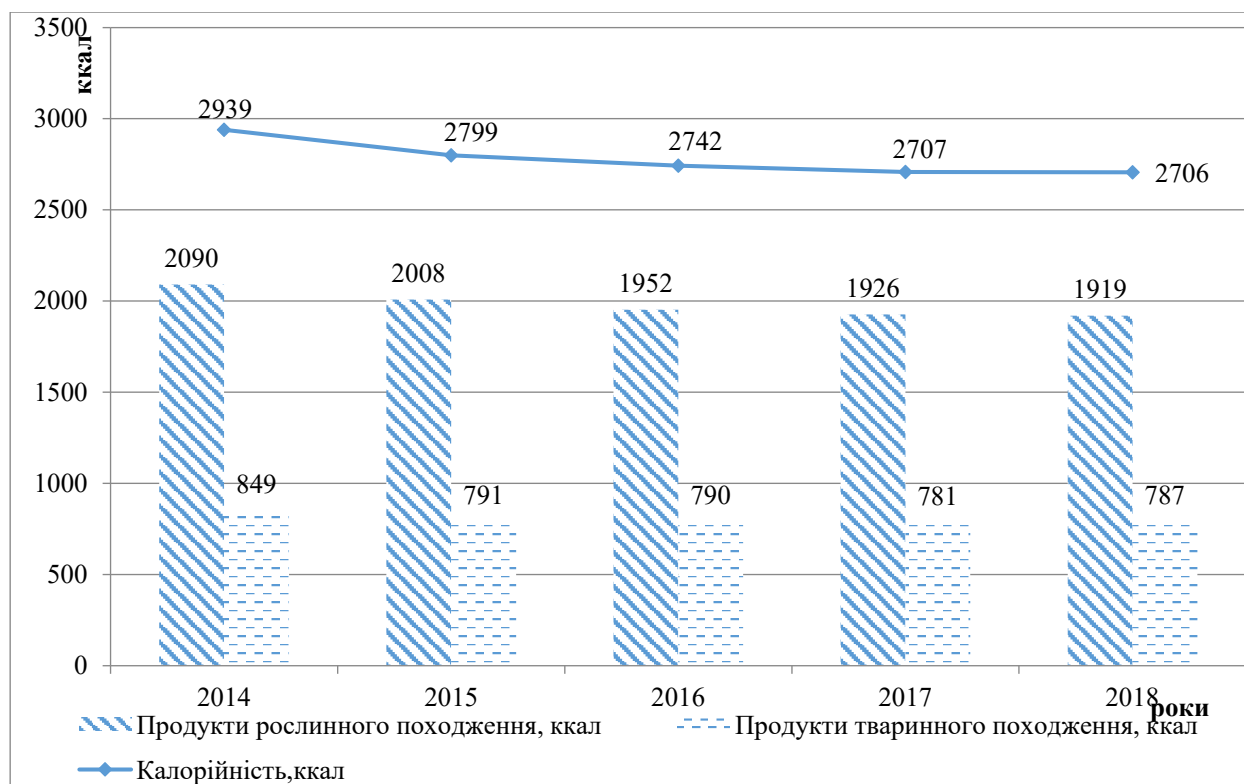

Рис. 3. Динаміка калорійності добового раціону харчування в Україні у 2014–2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [10–11]

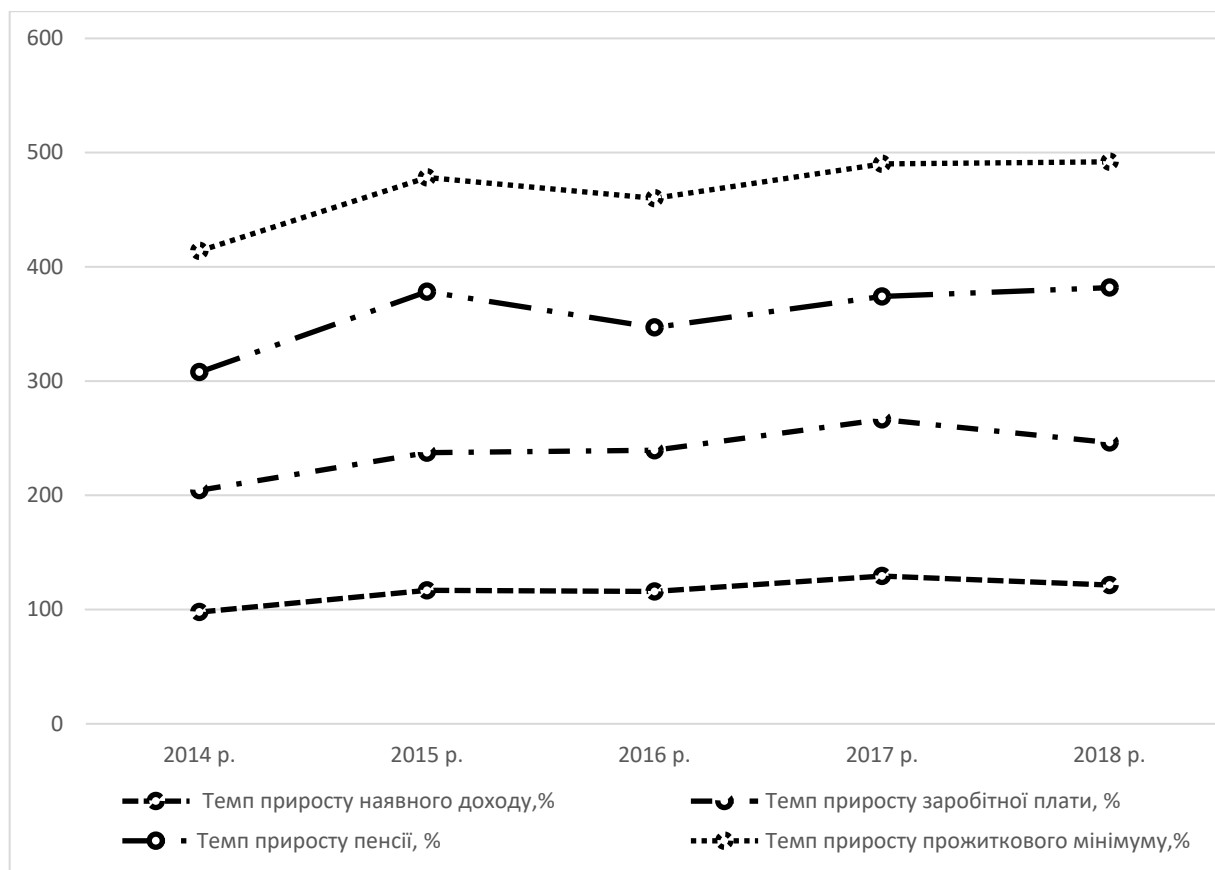

Рис. 4. Динаміка темпів приросту окремих видів доходів населення України за 2014–2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [10–11]

У 2018 році середньомісячні загальні сукупні споживчі витрати одного домогосподарства складали 7655 гривні на місяць. Із зазначеної суми щомісяця домогосподарством на харчування спрямовувалося в середньому 4107 гривні.

Тобто, основною статтею витрат домогосподарства залишаються витрати на харчування (з урахуванням харчування поза домом), частка яких у сукупних споживчих витратах становила 53,7% при 60-ти відсотковому граничному критерії цього показника. Порівняно з попереднім роком даний показник зріс на 0,3 відсоткових пункти.

Частка витрат на придбання продуктів харчування в Україні в 4,5 рази перевищує аналогічний показник в країнах ЄС-28, де вона в середньому становить 12,2%: від 8,2% у Великобританії до 27,8% у Румунії [14].

Проблема бідності в Україні, за даними Звіту Світового банку «Poverty and shared prosperity 2018», сьогодні постала дуже гостро — за межею бідності опинилося 25% населення і процес зубожіння продовжується навіть за умови надання субсидій та інших видів соціальної допомоги бідному населенню [15].

Для з'ясування, наскільки країна успішно вирішує внутрішні проблеми продовольчої безпеки, в тому числі порівняно з іншими країнами світу, доцільно скористатися Індексом глобальної продовольчої безпеки (Global Food Security Index, GFSI), який дозволяє відстежити основні проблеми економічної доступності, фізичної наявності та якості продовольства за 113 країнами світу [16]. Динаміка рейтингу України, що приведена в таблиці 1. Зниження оціночних показників якості та безпечності продовольства і фізичної доступності до нього свідчить про втрату державою своїх позицій в 2018 році в порівнянні з 2017 роком.

Для покращення позицій України в рейтингу глобальної продовольчої безпеки необхідно зосередити увагу на створенні ефективної системи державного регулювання ринку продовольства, яка б включала розробку та впровадження моніторингу харчування населення, встановлення прозорого механізму надання державних гарантій безпечності та якості харчових продуктів, а також імплементацію вітчизняного законодавства відповідно до європейської практики [17, с. 16–17].

Згідно з численними дослідженнями, проведеними в різних країнах, розподіл окремих чинників

Таблиця 1

Рейтинг України за Глобальних індексом продовольчої безпеки

Рік	Рейтинг	Інтегральний показник	Економічна доступність	Фізична доступність	Якість та безпека
2018	63	55,7	54,1	53,8	65,2
2017	63	54,1	55,7	50,2	61,0
2016	63	55,2	57,0	55,6	65,6
2015	59	56,1	58,7	53,6	66,7
2014	52	56,4	58,7	50,6	66,7

Джерело: побудовано автором на основі [16]

способу життя та деяких інших причин за ступенем впливу на захворюваність і тривалість життя населення є приблизно таким: харчування — 25%, куріння — 25%, рухова активність — 22%, надмірне вживання алкоголю — 10%, інфекційні захворювання — 7%, вплив токсичних речовин, необґрунтоване і надмірне вживання медикаментів — 6%, венеричні захворювання — 2,5%, дорожній травматизм — 1,5%, вогнепальна зброя — 1% [18, с. 3–5].

За статистичними даними, хвороби спричинені неправильним харчуванням (ожиріння, цукровий діабет, гіпертонія, атеросклероз, захворювання серця, рак) зумовлюють понад 2/3 загальної захворюваності та близько 86% смертей українських громадян, крім того, понад 50% українців нині мають надмірну вагу або ожиріння, а середня тривалість життя пересічного українця на 10 років нижча, ніж жителів європейських країн [19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, продовольча безпека займає центральне місце в структурі національної безпеки країни та гарантує її стабільний розвиток, зростання економіки, добробут населення та врешті решт і суверенітет держави. Вважаємо, що основною метою досягнення продовольчої безпеки є забезпечення державою всіх верств населення, залежно від їх індивідуальних потреб, якісним та безпечним продовольством в обсягах, що відповідають раціональним нормам споживання і забезпечують життєдіяльність як окремого індивіда так і в цілому нації та сприяють зміцненню їх фізичного та психологічного здоров'я. В реалізації мети провідну роль відіграє аграрний сектор, як головний виробник продовольства та високоякісної сировини для виробництва продуктів харчування. Важливим вектором державної політики має стати

всесвітня підтримка та сприяння розвитку аграрного сектора тому, що тільки конкурентоспроможний аграрний сектор забезпечить необхідну кількість продовольства за рахунок власного виробництва. Відновлення престижності аграрної галузі сприятиме розбудові села, утворенню нових робочих місць з гідною оплатою праці, поверненню молодих спеціалістів до сільськогосподарського виробництва, а відтак сприятиме зменшенню відтоку працездатного населення за кордон. Важливим завданням держави є прийняття нормативних документів, що регламентуватимуть продовольчу безпеку на різних рівнях та матимуть низку індикаторів та критеріїв для її оцінки.

Актуальним питанням залишається перегляд вартості та складових споживчого кошика. Офіційно повний список складових кошика розраховується згідно Постанови КМУ від 11 жовтня 2016 № 780 (раніше Постанови Кабінету міністрів України № 656 від 14 квітня 2000) «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» [20; 21]. На наше переконання ситуація коли перегляд зазначеного нормативного документа здійснюється через шістнадцять років після затвердження попереднього є вкрай сумнівною та тривожною для вирішення питання продовольчої безпеки країни, перегляд та формування споживчого кошика має відбуватися систематично, хоча б раз на три — чотири роки. Отже, вирішення зазначених завдань сприятиме не тільки формуванню стабільної продовольчої безпеки країни, але й зміцнить імідж держави на зовнішніх ринках як сильного, надійного та конкурентоспроможного партнера.

Література

1. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.
2. Басюркіна Н.Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки // Економіка харчової промисловості. 2011. № 2 (10). С. 5–10.
3. Борщевский П.П., Заинчковский А.А., Кучук В.С. Совершенствование хозяйственного механизма в пищевой промышленности. Киев: Техника, 1984. 157 с.
4. Лузан Ю.П. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект // Економіка АПК. 2011. № 2. С. 3–12.
5. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України // Економіка АПК. 2007. № 12. С. 8–14.
6. Мостенська Т.Л. Формування ринку продовольства для забезпечення економічної безпеки України // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Вип. 26. Київ: ВПЦ «Київський університет», Інститут міжнародних відносин, 2001. С. 435–438.
7. Шпичак О.М. Якість і ціна сільськогосподарської продукції // Науковий Вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2010. Вип. 154. Частина 1.
8. Крупін В.Є. Аспекти формування продовольчої безпеки країни. Економічні інновації. 2012. Вип. 47. С. 70–80.
9. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Дейнеко Л.В., Коваленко А.О., Коренюк П.І., Шелудько Е.І.; за ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. Київ: Наук. Думка, 2007. 276 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.05.2020).
11. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 23.05.2020).
12. Сидор І. Державне регулювання цін на продовольчі товари: вітчизняна практика та необхідність її удосконалення // Галицький економічний вісник. Економіка та управління національним господарством. 2012. № 1(34). С. 25–30.
13. Экономическая безопасность: учебник для вузов / за ред. Л.П. Гончаренко. 2-е изд., пер. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 340 с.
14. Продовольча безпека в Україні у 2018 році. Огляд основних індикаторів. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv> (дата звернення: 23.05.2020).
15. Poverty and shared prosperity 2018. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf>. (дата звернення: 24.05.2020).
16. Global Food Security Index 2018. The Economist Intelligence Unit. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>. (дата звернення: 24.05.2020).
17. Сичевський М.П. Глобальна продовольча безпека та місце України в її досягненні // Економіка АПК. 2019. № 1. С. 6–17.
18. Платонов В.Н. Сохранение и укрепление здоровья здоровых людей — приоритетное направление современного здравоохранения // Спортивна медицина. 2006. № 2. С. 3–14.
19. 2/3 усіх хвороб в Україні є наслідком неправильного харчування. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/23-usih-hvorob-v-ukraini-e-naslidkom-nepravilnogo-harchuvannja> (дата звернення: 24.05.2020).
20. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. Постанова Кабінету міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/big/postanova656.html> (дата звернення: 24.05.2020).
21. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. Постанова Кабінету міністрів України від 11 жовтня 2016 р. №780. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/rizni/spozhivkoshik/postanova-780.html> (дата звернення: 24.05.2020).

References

1. Ghojchuk O.I. (2004) Prodovoljcha bezpeka: monoghrafija [Food security: a monograph]. Zhytomyr: Polissya. (in Ukrainian)
2. Basjurkina N. J. (2011) Prodovoljcha bezpeka jak systemna kharakterystyka funkcionuvannja aghropromyslovogho sektoru ekonomiky [Food security as a systemic characteristic of the functioning of the agro-industrial sector of the economy] // Economics of the food industry, no. 2 (10). PP. 5–10.

3. Borschevskiy P. P., Zainchkovskiy A. A., Kuchuk V. S. (1984) Sovershenstvovanie hozyaystvennogo mehanizma v pishchevoy promyshlennosti [Improving the economic mechanism in the food industry]. Kyiv: Technology. (in Russian)
4. Luzan Yu. P. (2011) Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm zabezpechennia rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Organizational and economic mechanism for ensuring the development of agro-industrial production of Ukraine: theoretical and methodological aspect] // Economics of agro-industrial complex, No. 2. PP. 3–12.
5. Mesel-Veseliak V. Ya. (2007) Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Improving the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine's economy] // Economics of agro-industrial complex, no.12, pp. 8–14.
6. Mostenska T. L. (2001) Formuvannia rynku prodovolstva dlia zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Formation of the food market to ensure the economic security of Ukraine] // Current issues of international relations: a collection of scientific papers. Kyiv: Ukrainian Orthodox Church «Kyiv University», Institute of International Relations, Vol. 26. PP. 435–438.
7. Shpychak O. M. (2010) Yakist i tsina silskohospodarskoi produktsii [Quality and price of agricultural products] // Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Vol. 154, Part 1.
8. Krupin V. J. (2012) Aspekty formuvannja prodovoljchoji bezpeky krajiny [Aspects of food security of the country] // Economic innovations. Vol. 47. PP. 70–80.
9. Dejneko L. V., Kovalenko A. O., Korenjuk P. I., Sheludjko E. I. (2007) Prodovoljchij kompleks Ukrajiny: stan i perspektyvy rozvytku [Food complex of Ukraine: state and prospects of development]. Kyiv: Nauk. Opinion. (in Ukrainian).
10. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 23.05.2020).
11. Official site of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (accessed 23.05.2020).
12. Sydor I. (2012) Derzhavne rehuljuvannja cin na prodovoljchi tovary: vitchyznjana praktyka ta neobkhidnistji jiji udoskonalennja [State regulation of food prices: domestic practice and the need to improve it] // Galician Economic Bulletin. Economics and management of the national economy, No. 1(34). PP. 25–30.
13. Ghoncharenko L. P. (2018) Ekonomycheskaja bezopasnostj: uchebnyk dlja vuzov [Economic security: a textbook for universities]. Moscow: Publishing House Yurait. (in Russian).
14. Food security in Ukraine in 2018. Overview of key indicators. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2018-roci-oglyad-osnovnyh-indykatoriv> (accessed 23.05.2020).
15. Poverty and shared prosperity 2018. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30418/9781464813306.pdf>. (accessed 24.05.2020).
16. Global Food Security Index 2018. The Economist Intelligence Unit. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>. (accessed (24.05.2020).
17. Sychevskij M. P. (2019) Ghlobaljna prodovoljcha bezpeka ta misce Ukrajiny v jiji dosjaghnenni [Global food security and Ukraine's place in achieving it] // Economics of agro-industrial comple, No. 1. PP. 6–17.
18. Platonov V. N. (2006) Sohranenie i ukreplenie zdorovya zdorovyh lyudej — prioritetnoe napravlenie sovremen-nogo zdravoohraneniya [Maintaining and improving the health of healthy people is a priority in modern healthcare] // Sports medicine, No. 2. PP. 3–14.
19. 2/3 of all diseases in Ukraine are the result of poor nutrition. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/23-usih-hvorob-v-ukraini-e-naslidkom-nepravilnogo-harchuvannja> (accessed 24.05.2020).
20. On approval of food sets, sets of non-food goods and sets of services for major social and demographic groups people. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 14, 2000 N656. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/big/postanova656.html> (accessed 24.05.2020).
21. On approval of food sets, sets of non-food goods and sets of services for major social and demographic groups people. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 11, 2016 N780. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/rizni/spozhivkoshik/postanova-780.html> (accessed 24.05.2020).

Дмитрієва Оксана Іллівна

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Дмитриева Оксана Ильинична

кандидат экономических наук, доцент,

доцент кафедры менеджмента

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Dmytriieva Oksana

PhD in Economics, Associate Professor

Kharkiv National Automobile and Highway University

ORCID: 0000-0001-9314-350X

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5996

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

МУЛЬТИМОДАЛЬНЫЕ ПЕРЕВОЗКИ КАК КЛЮЧЕВОЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА УКРАИНЫ

MULTIMODAL TRANSPORTATION AS A KEY ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT POTENTIAL OF UKRAINE

Анотація. У статті висвітлено перспективи розвитку мультимодальних перевезень в Україні як важливого аспекту для реалізації транспортного потенціалу країни. На сучасному етапі в умовах глобалізації світового економічного простору розвиток транспортної системи відіграє важливе значення для створення єдиної загальносвітової транспортної системи, здатної задовольняти потреби в перевезенні вантажів і пасажирів з будь-якої точки земної кулі без істотного впливу на цей процес національних кордонів. Досліджено та проаналізовано основну термінологію в галузі мультимодальних перевезень, що пропонується різними авторами та у законодавстві. Висвітлено та систематизовано основні напрямки розвитку мультимодальних перевезень в Україні. Визначено фактори, що носять стримуючий та стимулюючий характер на розвиток у сфері мультимодальних перевезень. На основі зарубіжного досвіду встановлено, що при розвитку мультимодальних перевезень важливе місце займає створення та розвиток мережі Міжнародних транспортних коридорів які є одним з основних елементів процесу глобалізації транспортних ринків і повинна розглядатися з позицій відповідності організації вантажопотоків процесам глобалізації світової торгівлі. На основі світових тенденцій і глобалізаційних процесів, визначено основні напрями розвитку мультимодальних перевезень в Україні: нормативно-правовий; інвестиційний; інтеграційний; організаційно-економічний; інноваційний; технологічний; інформаційний; кадровий; екологічний. Для реалізації транспортного потенціалу України та участі у міжнародних транспортних логістичних проєктах необхідним є запровадження наступних стратегічних напрямів: провести системну реорганізацію митної справи; організувати відповідну міжнародну логістичну організацію та відповідну транспортну інфраструктуру: мультимодальні та інтермодальні логістичні центри, інспекційні доглядові комплекси, промислові полігони для організації митних перевірок без зупинок руху поїздів. Зроблено висновок, що досягнення зазначених напрямів розвитку необхідні інвестиції та пільгові кредити, але для цього Україна має розробити належну логістичну програму, якісні сервіси, запропонувати держгарантії та надійний механізм захисту іноземних інвесторів.

Ключові слова: мультимодальні перевезення, транспортна система, транспортний потенціал, міжнародні транспортні коридори.

Аннотация. В статье освещены перспективы развития мультимодальных перевозок в Украине как важного аспекта для реализации транспортного потенциала страны. На современном этапе в условиях глобализации мирового экономического пространства развитие транспортной системы играет важное значение для создания единой общемировой транспортной системы, способной удовлетворять потребности в перевозке грузов и пассажиров из любой точки земного шара без существенного влияния на этот процесс национальных границ. Исследована и проанализирована основная терминология в области мультимодальных перевозок, которая предлагается различными авторами и в законодательстве. Освещены и систематизированы основные направления развития мультимодальных перевозок в Украине. Определены факторы, носящие сдерживающий и стимулирующий характер на развитие в сфере мультимодальных перевозок. На основе зарубежного опыта установлено, что при развитии мультимодальных перевозок важное место занимает создание и развитие сети международных транспортных коридоров, которые являются одним из основных элементов процесса глобализации транспортных рынков и должны рассматриваться с позиций соответствия организации грузопотоков процессам глобализации мировой торговли. На основе мировых тенденций и глобализационных процессов, определены основные направления развития мультимодальных перевозок в Украине: нормативно-правовое; инвестиционное; интеграционное; организационно-экономическое; инновационное; технологическое; информационное; кадровое; экологическое. Для реализации транспортного потенциала Украины и участия в международных транспортных логистических проектах необходимо введение следующих стратегических направлений: провести системную реорганизацию таможенного дела; организовать соответствующую международную логистическую организацию и соответствующую транспортную инфраструктуру: мультимодальные и интермодальные логистические центры, инспекционные досмотровые комплексы, промышленные полигоны для организации таможенных проверок без остановок поездов. Сделан вывод, что достижение указанных направлений развития необходимы инвестиции и льготные кредиты, но для этого Украина должна разработать належащую логистическую программу, качественные сервисы, предложить госгарантии и надежный механизм защиты иностранных инвесторов.

Ключевые слова: мультимодальные перевозки, транспортная система, транспортный потенциал, международные транспортные коридоры.

Summary. The article deals with the prospects of developing multimodal transportation in Ukraine as an important aspect for realization of the country's transport potential. At the present stage, in the context of globalization of the world economic space, the development of the transport system is essential for creating a unified global transport system that can meet the needs for transportation of goods and passengers from any place in the world with national borders having no significant impact on this process. The basic terminology in the field of multimodal transport, proposed by various authors and used in the legislation, has been studied and analyzed. The main directions in the development of multimodal transportation in Ukraine have been addressed and systematized. The factors, that have a restraining and stimulating nature for development in the field of multimodal transportation, have been identified. It has been proved, based on foreign experience, that development of multimodal transport gives an important place to creation and establishment of a network of international transport corridors that are one of the main elements of the globalization of transport markets, and should be considered in terms of correspondence of the cargo flows organization to the globalization of world trade. Based on the global trends and globalization processes, the main directions for the development of multimodal transport in Ukraine have been determined, which are regulatory; investment; integration; organizational and economic; innovative; technological; informational; HR; ecological. To realize the transport potential of Ukraine and to participate in international transport logistics projects, the following strategic directions should be introduced: systematic reorganization of customs; establishment of the appropriate international logistics organization and the corresponding transport infrastructure: multimodal and intermodal logistics centers, inspection complexes, industrial landfills for the organization of customs inspections without train stops. The conclusion has been made that following these directions of development requires investment and soft loans, but to achieve this Ukraine must develop an appropriate logistics program and quality services, offer state guarantees and a reliable mechanism for protecting foreign investors.

Key words: multimodal transportation, transport system, transport potential, international transport corridors.

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку міжнародних відносин характерні глибокі зміни. Їх визначальною рисою є глобалізація, яка представлена інтеграційними процесами в різних сферах діяльності як на міжнародному, так і на державному та регіональному рівнях. Глобалізація здійснює вагомий вплив на діяльність національних економік,

що входять до світової економіки, і це знаходить своє вираження в зростанні масштабів світової торгівлі товарами та послугами, в русі капіталу та робочої сили, організацій і виробничих ланцюжків, в тому, що економічні кордони держав стають все більш прозорими.

В умовах глобалізації світового економічного простору розвиток транспорту знаходиться в прямій

тісній залежності від основних глобальних індикаторів загальноекономічного розвитку. Державне регулювання транспортною сферою в країнах із розвиненою економікою, вдосконалення транспортної інфраструктури та зменшення витрат на перевезення дозволяють активізувати торговельно-економічну співпрацю між географічно віддаленими регіонами, нівелювати загострення економічних і соціальних суперечностей, а також надати прогресивного характеру розвитку галузі. А тому глобалізація ринку транспортних послуг — це створення єдиної загальносвітової транспортної системи, здатної задовольняти потреби в перевезенні вантажів і пасажирів з будь-якої точки земної кулі без істотного впливу на цей процес національних кордонів.

В якості одного з напрямків розвитку інтеграційних процесів на транспорті відзначається розвиток мультимодальних перевезень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження розвитку мультимодальних перевезень і міжнародних транспортних коридорів присвячено роботи таких науковців як О. Соколова [1], П. Підлісний, Н. Паткевич, Ю. Цветов [2], Е. Bardi, J. Coyle [3], О. Сапронов [4], Р. Вернигора [5] та ін.

Відповідно до дослідження [3], перевезення стає «мультимодальним», якщо особа, яка організовує перевезення, несе за нього відповідальність на всьому шляху проходження, незалежно від кількості видів транспорту, що бере участь у перевезенні, при оформленні єдиного перевізного документу.

Разом с поняттям мультимодальні перевезення часто зустрічається визначення «інтермодальне перевезення», яке представляє собою переміщення, транспортування контейнерів із вантажем із послідовним використанням кількох видів транспорту. При цьому перевантаження з одного виду транспорту на інший відбувається без участі власника вантажу, контейнер із вантажем послідовно перевозиться залізничним, морським, повітряним та автомобільним транспортом, і фізичні маніпуляції відбуваються саме з контейнером, а не з вантажем [4].

Основна термінологія в галузі мультимодальних перевезень визначена в документі «Термінологія комбінованих перевезень», який розроблений Європейською економічною комісією ООН та затверджений у 2001 році [6]. У вищезгаданому документі зазначаються наступні терміни:

- мультимодальні перевезення — перевезення вантажів двома і більше видами транспорту;
- інтермодальні перевезення — послідовне перевезення вантажів двома і більше видами транспорту в одній і тій же вантажній одиниці чи вантажному автотранспортному засобі в рамках комплексного

автотранспортного ланцюга (від дверей до дверей) без вантажно-розвантажувальних робіт;

- комбіновані перевезення — інтермодальні перевезення, в рамках яких більша частина європейського маршруту приходить на залізничний, внутрішній водний чи морський транспорт, і будь-який початковий чи кінцевий відрізок маршруту, на якому використовується автомобільний транспорт, являється максимально коротким;
- автомобільно-залізничні перевезення (у вітчизняній літературі відомі як «контрейлерні перевезення») — комбіновані перевезення залізничним та автомобільним транспортом.

Більш розширені визначені терміни запропоновані автором у роботі [2], а саме:

- мультимодальне перевезення — вантажне перевезення двома або більше видами транспорту за одним контрактом (із наскрізною тарифною ставкою), за одним документом (наскрізним коносаментом) та однією відповідальною стороною — оператором мультимодальних перевезень;
- сегментоване змішане перевезення — перевезення, при якому вантаж приймають декілька операторів, або на кожен вид транспорту діє своя тарифна ставка, тобто ставка не є наскрізною;
- інтермодальне перевезення — це перевезення вантажів двома або більше видами транспорту в одній вантажній одиниці (наприклад, контейнері) або автотранспортному засобу без перевантаження самого вантажу під час зміни виду транспорту. При цьому інтермодальне перевезення може бути як мультимодальним, так і сегментованим;
- комбіноване перевезення — це інтермодальне перевезення, під час якого більшу частину маршруту вантаж прямує залізницею, річкою або по морю, а початковий та/чи кінцевий відрізок маршруту здійснюється автотранспортом та є найкоротшим.

З огляду на зазначені визначення можна зробити висновок, що термін «мультимодальні перевезення» є більш ширшим та охоплює правовий суб'єкт — оператора перевезень. Інтермодальні перевезення — це вид мультимодальних перевезень, який враховує особливості перевезення вантажу (а саме — без перевантаження). А комбіновані перевезення є частиною інтермодальних перевезень, яка враховує специфіку використання видів транспорту.

На сучасному етапі в зв'язку з Євроінтеграцією все більше уваги приділяється розвитку цього питання у законопроектах України [7; 8].

Так, Проект Закону України «Про мультимодальні перевезення» визначає мультимодальні перевезення як перевезення вантажів двома або більше видами транспорту, яке організовується

під відповідальністю оператора мультимодальних перевезень на основі єдиного договору про мультимодальне перевезення [7].

Незважаючи на наявний інтерес з боку влади та науковців до розвитку мультимодальних перевезень, окремі питання в цій сфері потребують подальшого обговорення. Зокрема, поки що немає однозначного підходу до розвитку цих видів перевезень. Хоча це є дуже важливим для наукових досліджень у цій сфері та ефективного функціонування механізмів державного регулювання транспортною галуззю.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення напрямів розвитку сфери мультимодальних перевезень як важливого аспекту розвитку транспортного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Національною транспортною стратегією України на період до 2030 року, програма розвитку мультимодальних перевезень і логістичних технологій передбачає:

- удосконалення нормативно-правової бази розвитку інтермодальних, мультимодальних перевезень, транспортної логістики;
- забезпечення розвитку мультимодальних транспортних технологій та інфраструктурних комплексів для забезпечення взаємодії різних видів транспорту;
- створення мережі маршрутів регулярних контейнерних/ мультимодальних вантажних поїздів, синхронізованих із маршрутами поїздів держав — членів ЄС;
- створення мережі мультимодальних транспортно-логістичних кластерів і базових логістичних центрів, «сухих портів», терміналів, спеціалізованих перевантажувальних комплексів тощо;
- збільшення частки контейнерних перевезень і стимулювання розвитку контейнерних перевезень;
- часткову переорієнтацію вантажних перевезень на залізничний і внутрішній водний транспорт;
- гармонізацію розвитку припортової інфраструктури (залізничних підходів, автомобільних доріг) та пропускної спроможності портів;
- зменшення часу обробки вантажів і формальностей шляхом спрощення адміністративних процедур під час міжнародних перевезень;
- забезпечення єдиної технологічної сумісності на основних напрямках перевезень і стиках між видами транспорту [8].

При розвитку мультимодальних перевезень важливе місце займає створення та розвиток мережі Міжнародних транспортних коридорів (МТК) на території країни. Організація МТК є одним з основних елементів процесу глобалізації транспортних ринків і повинна розглядатися з позицій відповідності

організації вантажопотоків процесам глобалізації світової торгівлі. МТК призначені для забезпечення ефективного вантажообміну між регіональними транспортними просторами та виступають в якості його матеріальної основи. Крім цього, МТК володіють високим інтеграційним і глобалізаційним потенціалом. Це сукупність встановлених угодами зацікавлених держав магістральних транспортних маршрутів в певних напрямках. МТК повинні мати відповідні дорожньо-технічні облаштування та споруди, що забезпечують пропуск транспортних засобів і безпечні перевезення пасажирів і вантажів, в тому числі змішаними сполученнями по територіях держав (на суші, на воді і в повітряному просторі), призначених для міжнародного користування відповідно до міжнародно визнаних правових норм.

МТК дозволяють розв'язувати транспортні проблеми, які виникають у зв'язку з несумісністю технічних параметрів і технології перевезень, у відповідності до міжнародних техніко-технологічних вимог модернізувати вітчизняну інфраструктуру, інтегрувати національну транспортну систему до світової транспортної мережі, розширювати міждержавні транспортно-економічні, культурні зв'язки.

На даний час роль України як транзитного транспортного мосту, який з'єднує країни Європи і Азії, змінилася. Проходження через територію України, існуючих МТК дозволяє країні виконувати провідну транскордонну поєднуючу роль: Пан'європейських № 3, 5, 7, 9; Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T); Організації співробітництва залізниць (ОСЗ) № 3, 4, 5, 7, 8, 10; коридору Європа — Кавказ — Азія (ТРАСЕКА).

Відповідно до Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року [8] головним недоліком транспортної системи країни є недостатній розвиток інфраструктури мультимодальних перевезень, їх низька технологічна озброєність. Низький рівень розвитку інфраструктури мультимодальних перевезень підтверджується наступними фактами: такі види перевезення вантажів як мультимодальні й інтермодальні мають низький рівень — всього 0,5% транспортного ринку; за показниками оброблених контейнерів в Україні не функціонують морські порти світового рейтингу топ-100. Відставання України за цими показниками від членів ЄС та розвинених країн світу сягає 20–30-тикратного розміру. Також спостерігається відставання України за показниками інтероперабельності від TEN-T та показниками питомої ваги транспортних витрат у собівартості національних товарів (до 40%). Затримування рішення цих проблем завдає втрат конкурентоспроможності щодо перспектив швидкого та дешевого

виходу на зовнішні ринки. Ще одним із показників глобального розвитку транспортної інфраструктури є показник експлуатаційної довжини залізничних колій загального користування. Україна за цим показником займає 4-е місце в світі, де перше займає США, друге — РФ, третє — Канада.

Ще одним із перспективних напрямів розвитку міжнародного співробітництва є участь України у програмі ТРАСЕКА (Transport Corridor Europe — Caucasus-Asia). Ця програма представляє собою організацію мультимодального комплексу транспортної системи у векторі «Європа — Кавказ — Азія». Основним інноваційним інструментом щодо підвищення торговельно-транспортного співробітництва за програмою ТРАСЕКА є використання єдиного транспортного документу для всіх видів транспорту для перевезення багажу.

Для участі України у такого роду широкомасштабних міжнародних транспортних логістичних проєктах необхідно провести системну реорганізацію митної справи, організувати відповідну міжнародну логістичну організацію та відповідну транспортну інфраструктуру: мультимодальні та інтермодальні логістичні центри; інспекційні доглядові комплекси; промислові полігони для організації митних перевірок без зупинок руху поїздів.

Схвалений Урядом законопроект «Про мультимодальні перевезення» спрямований на приєднання країни до Угоди про розвиток мультимодальних перевезень TRACECA. У законопроекті закріплюється право учасників мультимодальних перевезень здійснювати перевезення вантажу на підставі укладання єдиного договору щодо всіх етапів перевезення, незалежно від зміни видів транспорту, та здійснювати перевезення вантажу за одним перевізним документом, до якого сторони дійшли згоди. Під час надання послуг з мультимодального перевезення вантажів відповідальність оператора мультимодального перевезення за вантаж перед замовником послуги охоплює період з моменту прийняття ним вантажу до моменту видачі вантажу. Це дає змогу зменшити обсяги використання автомобільного транспорту та використовувати більш екологічні способи перевезення.

Мультимодальні перевезення та створення міжнародних транспортних коридорів дозволять Україні реалізувати свій транзитний потенціал. Через реалізацію транспортного потенціалу країна може стати транспортним хабом, який об'єднає Європу з Азією.

Розвиток у сфері мультимодальних перевезень потребує посиленої допомоги та системних рішень з урахуванням національних і міжнародних факторів, які носять або стримуючий, або стимулюючий характер.

До факторів, які стимулюють розвиток мультимодальних перевезень, можна віднести наступні:

- використання переваг транзитного потенціалу завдяки вигідному географічному положенню;
- наявність власної виробничої бази забезпечення певних видів транспортування рухомим складом власного виробництва;
- великий вагонний парк;
- достатньо розвинена мережа автомобільних доріг загального користування;
- достатньо розвинена мережа залізних доріг;
- участь України у роботі МТК.

З іншого боку, до факторів, які стримують розвиток мультимодальних перевезень, належать:

- перевищення рівня техногенного навантаження на навколишнє середовище;
- відставання темпів та якості розвитку мережі автомобільних доріг від темпів автомобілізації держави;
- високий рівень фізичного та морального зношення рухомого складу та об'єктів інфраструктури;
- відсутність і недостатність складських площ класу «А» і «В», низький рівень сервісу 3PL і 4PL-провайдерів;
- слабка взаємодія всіх органів виконавчої влади з транспортною адміністрацією;
- адміністративні бар'єри на шляху МТК у регіонах;
- технологічна несумісність залізничних колій Європи та України.

Створення необхідних умов для розвитку мультимодальних перевезень передбачає подолання перешкод на шляху інноваційного розвитку транспортної інфраструктури та поліпшення співпраці між Україною та міжнародними організаціями. З урахуванням міжнародного досвіду та світових тенденцій, автором запропоновано основні напрями розвитку мультимодальних перевезень в Україні (рис. 1).

Нормативно-правовий розвиток передбачає вдосконалення нормативно-правового врегулювання питань мультимодальних перевезень, невизначеності стратегічних засад їх розвитку. Питання розвитку мультимодальних перевезень висвітлено у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року. Розроблено проєкт Закону України «Про мультимодальні перевезення», який визначає правові та організаційні засади мультимодальних перевезень в Україні і спрямований на створення умов для їх розвитку та вдосконалення. Це є позитивною динамікою у розвитку мультимодальних перевезень в Україні. Також потребує вдосконалення та спрощення процес митних і технологічних процедур при перетині вантажами кордонів, оскільки одним з основних бар'єрів у логістичних центрах є прикордонні переходи.

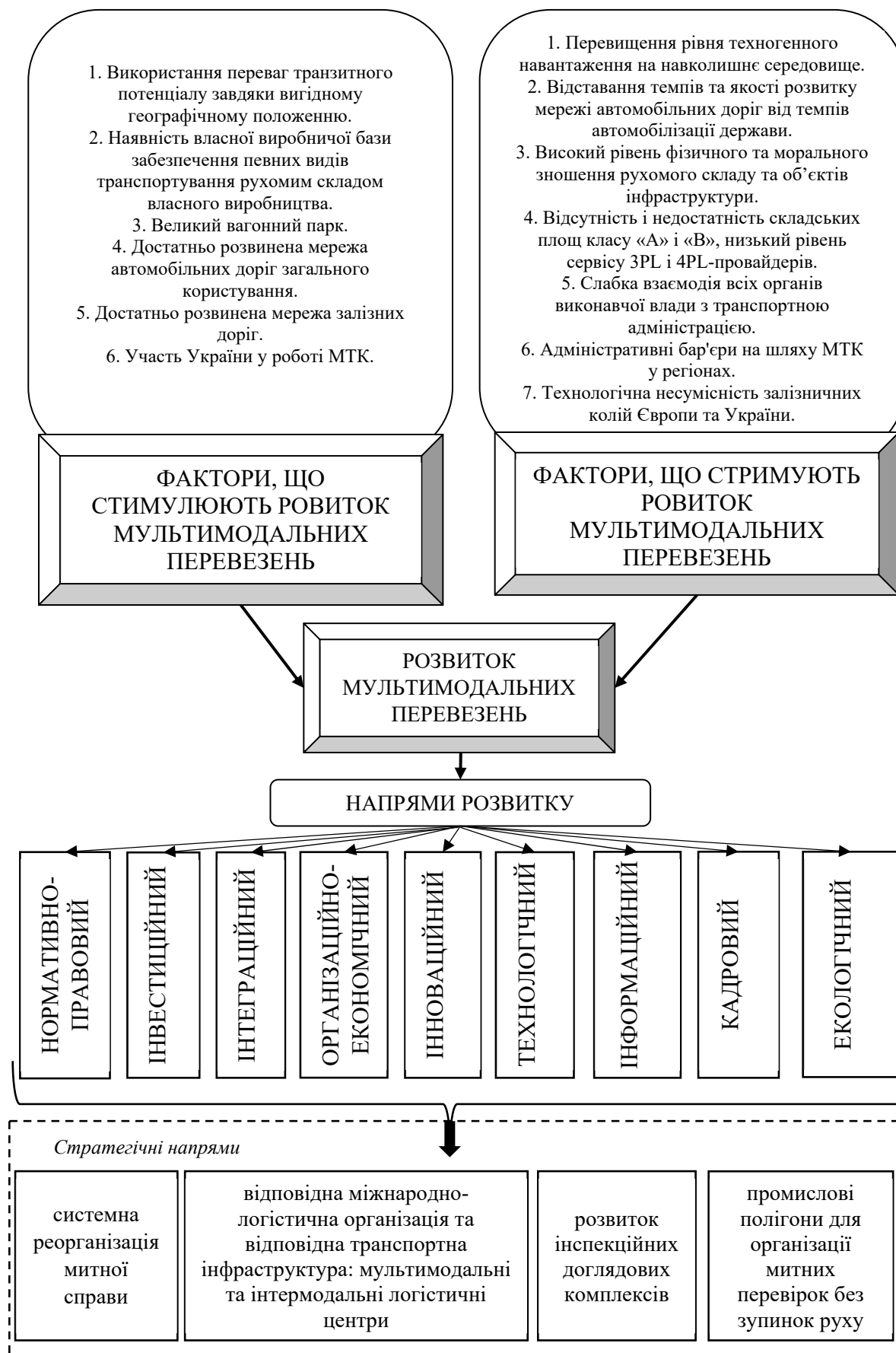

Рис. 1. Напрями розвитку мультимодальних перевезень в Україні

Джерело: запропоновано автором

Інвестиційний розвиток передбачає створення інноваційно привабливого ринку транспортних послуг, сприятливих економіко-правових та організаційних умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для розвитку транспортної інфраструктури.

Інтеграційний розвиток окреслює умови та можливості інтеграції мультимодальних перевезень у світовий транспортний простір, залучення нових технологій і забезпечення розвитку транспортної інфраструктури та національної економіки.

Організаційно-економічний розвиток мультимодальних перевезень, у першу чергу, передбачає ліцензування певних видів транспортної діяльності. У статті 8 Закону України «Про транспорт» прописано мету ліцензування певних видів діяльності в галузі транспорту, яка полягає у забезпеченні надійної та безпечної роботи транспорту, обмеженні монополізму та підтримці оптимального рівня конкуренції, сприянні створенню рівних умов для функціонування підприємств і господарюючих суб'єктів транспортної галузі [9].

Інноваційний розвиток забезпечує державну систему підтримки реалізації фундаментальних розробок у формуванні транспортної інфраструктури та мультимодальних перевезень у відповідності до міжнародних стандартів.

Технологічний розвиток направлено на: здійснення політики модернізації та технічного переобладнання діючих підприємств, що забезпечують мультимодальні перевезення; технологічне переоснащення енергетичних потужностей; задоволення зростаючого платоспроможного попиту на засоби технічного та технологічного оновлення транспортної системи згідно вимог здійснення мультимодальних перевезень.

До інформаційного розвитку мультимодальних перевезень варто віднести систему інформаційного забезпечення, підготовку до видання матеріалів нормативних актів, науково-дослідницьку роботу, статистичний облік і діловодство. Збір та обробка інформації щодо діяльності транспортної інфраструктури та досвіду мультимодальних перевезень стають основою для державного реформування та формування програмних засад їх розвитку. В діяльності сучасних підприємств, при використанні інформаційних технологій, інформаційні ресурси виступають як суттєвий засіб спілкування та прийняття рішень.

Кадровий розвиток передбачає підвищення професійності та досвідченості фахівців в області мультимодальних перевезень. Зазначені фахівці мають відповідати наступним вимогам: достатній рівень володіння іноземними мовами; знання національного та міжнародного права; практичний досвід

використання особливостей ведення переговорного процесу щодо укладання та реалізації договорів; володіння сучасними відомостями стосовно стану ринку транспортних послуг у країнах-партнерах та актуальної тарифної політики представників партнерської мережі, ефективними методами контролю за пересуванням товарів на значні відстані з використанням двох і більше видів транспорту в режимі реального часу (он-лайн); досвід у процедурних питаннях розгляду судових справ і міжнародного арбітражного правочину тощо [10].

Екологічний розвиток передбачає зменшення екологічного навантаження на довкілля за рахунок переведення частини автомобільних потоків на більш екологічні види транспорту — залізничний або водний.

Для реалізації транспортного потенціалу України та участі у широкомасштабних міжнародних транспортних логістичних проєктах необхідним є запровадження наступних стратегічних напрямів: провести системну реорганізацію митної справи; організувати відповідну міжнародну логістичну організацію та відповідну транспортну інфраструктуру: мультимодальні та інтермодальні логістичні центри, інспекційні доглядові комплекси, промислові полігони для організації митних перевірок без зупинок руху поїздів. Для досягнення зазначених напрямів розвитку необхідні інвестиції та пільгові кредити, але для цього Україна має розробити належну логістичну програму, якісні сервіси, запропонувати держгарантії та надійний механізм захисту іноземних інвесторів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, для розвитку мультимодальних перевезень необхідною умовою є широкомасштабні заходи, що формують ефективну транспортну інфраструктуру з метою забезпечення інтеграції транспортної системи України до міжнародного ринку транспортних послуг. За допомогою розвитку мультимодальних перевезень Україна має можливість стати частиною світової транспортної мережі та реалізувати свій транспортний потенціал. При форсуванні моделі розвитку мультимодальних перевезень враховані фактори, що стимулюють та стримують їх розвиток, визначено основні напрями розвитку та їх зміст. Визначені напрями відображують світові тенденції розвитку транспортної галузі, що дають перспективу інтеграції транспортної системи України в світову транспортну мережу. Системна реалізація всіх запропонованих заходів має враховувати зміни, які відбуваються в сферах міжнародної торгівлі, інформаційних комунікацій, інноваційних технологій, що дозволить удосконалити політику держави в сфері розвитку транспортної інфраструктури.

Література

1. Соколова О. Є. Концептуальні засади формування мультимодальної системи перевезення пасажирів // Наукоємні технології. 2014. № 1 (21). С. 114–118.
2. Підлісний П. І., Паткевич Н. О., Цветов Ю. В. Роль контейнеризації змішаних вантажних перевезень у розвитку світової торгівлі // Економічний форум. 2016. № 3. С. 67–81.
3. Bardi E., Coyle J. Management of Transportation. Thomson South-Western. 2006. 528 p.
4. Сапронов О. Визначення основних понять галузі міжнародного транзиту — передумова ефективного державного регулювання в цій сфері // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. Вип. 2. С. 106–112.
5. Вернигора Р. В., Окороків А. М., Цупров П. С., Павленко О. І. Мультимодальні перевезення як базовий сегмент транзитного потенціалу України // Збірник наукових праць ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна. 2017. Вип. 14. С. 20–29.
6. Terminology on combined transport / Prepared by the UN/ECE, the European Conference of Ministers of Transport (ECMT) and the European Commission (EC) — New York and Geneva: United Nations. 2001. 71 p.
7. Про мультимодальні перевезення: Проект закону України від 27.12.2019 № 2685. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67796
8. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018%D1%80>.
9. Про транспорт: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 51. С. 446.
10. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. URL: <http://www.niss.gov.ua>.

References

1. Sokolova O. Ye. Konceptualni zasady formuvannya multimodalnoyi sistemi perevezennya pasazhiriv // Naukoyemni tehnologiyi. 2014. № 1 (21). S. 114–118.
2. Pidlisnij P. I., Patkevich N. O., Cvyetov Yu. V. Rol kontejnerizaciyi zmishanih vantazhnih perevezen u rozvitku svitovoyi torgivli // Ekonomichnij forum. 2016. № 3. S. 67–81.
3. Bardi E., Coyle J. Management of Transportation. Thomson South-Western. 2006. 528 p.
4. Sapronov O. Vyznachennya osnovnih ponyat galuzi mizhnarodnogo tranzitu — peredumova effektivnogo derzhavnogo reguluyuvannya v cij sferi // Visnik Nacionalnoyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya pri Prezidentovi Ukrayini. 2010. Vip. 2. S. 106–112.
5. Vernigora R. V., Okorokov A. M., Cuprov P. S., Pavlenko O. I. Multimodalni perevezennya yak bazovij segment tranzitnogo potencialu Ukrayini // Zbirnik naukovih prac DNUZT im. akad. V. Lazaryana. 2017. Vip. 14. S. 20–29.
6. Terminology on combined transport / Prepared by the UN/ECE, the European Conference of Ministers of Transport (ECMT) and the European Commission (EC) — New York and Geneva: United Nations. 2001. 71 p.
7. Pro multimodalni perevezennya: Proyeht zakonu Ukrayini vid 27.12.2019 № 2685. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67796
8. Pro shvalennya Nacionalnoyi transportnoyi strategiyi Ukrayini na period do 2030 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 30.05.2018 r. № 430-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018%D1%80>.
9. Pro transport: Zakon Ukrayini // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 1994. № 51. S. 446.
10. Oficijnij sajт Nacionalnogo institutu strategichnih doslidzhen pri Prezidenti Ukrayini. URL: <http://www.niss.gov.ua>.

Салямон-Міхєєва Катерина Дмитрівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту та економічного аналізу
Університет державної фіскальної служби України

Салямон-Міхєєва Екатерина Дмитриевна
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры аудита и экономического анализа
Университет государственной фискальной службы Украины

Saliamon-Mikheieva Kateryna
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Audit and Economic Analysis
University of the State Fiscal Service of Ukraine
ORCID: 0000-0001-8001-0468

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6022

ВЗАЄМОДІЯ НЕЗАЛЕЖНОГО ТА ДЕРЖАВНОГО АУДИТУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ ОСОБЛИВОСТІ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НЕЗАВИСИМОГО И ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

INTERACTION OF INDEPENDENT AND STATE AUDIT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DOMESTIC FEATURES

Анотація. Нестабільність зовнішнього середовища та відсутність державної підтримки вимагає від суб'єктів господарювання та державних органів миттєвої реакції на його зміни, лише за такої умови можна вистояти та успішно функціонувати в ринкових відносинах. Саме аудит допомагає приймати обґрунтовані рішення та швидко реагувати на економічні зміни. У статті розглянуто особливості аудиту, як однієї з форм контролю, визначено в яких умовах зростає значення аудиту, як ефективного інструменту забезпечення достовірності фінансової інформації суб'єктів державного та приватного сектору. Досліджено практичні аспекти існування аудиту в Україні, як процесу перевірки, що існує на різних організаційних рівнях. Визначено усі суб'єкти аудиторської практики, які функціонують у державному секторі та бізнесі. Розглянуто особливості та відмінні риси аудиту у державному та приватному секторі. Вивчено нормативно-законодавчу базу та правові засади здійснення державного та незалежного аудиту, окреслено точки їх взаємодії для створення системи ефективного фінансового контролю. Для порівняння співпраці усіх форм аудиту розглянуто світовий досвід провідних країни світу використання методів аудиту у різних сферах економіки та його впровадження в державний сектор. Окреслено перспективи розвитку подальшої співпраці державного та незалежного аудиту на основі міжнародної практики. Визначено, що останні економічні зміни в Україні та світова глобалізація, призводять до змін функціонального призначення контролю і виводять його на рівень інструменту підвищення ефективності взаємодії між різними суб'єктами. Це зменшує рівень інформаційної асиметрії та забезпечує реалізацію головної мети загальної системи державного контролю – економічного, результативного та прозорого управління державними ресурсами. Зроблено висновки, що проводячи реформи в державному секторі, влада потребуватиме все більше незалежної професійної об'єктивної думки не тільки виконання бюджетних програм та місцевих бюджетів а й діяльності, не пов'язаної напряму з коштами або майном.

Ключові слова: аудит, форми державного контролю, незалежний аудит, державний аудит.

Аннотация. Нестабильность внешней среды и отсутствие государственной поддержки требует от субъектов хозяйствования и государственных органов мгновенной реакции на его изменения, только при таком условии можно выстоять и успешно функционировать в рыночных отношениях. Именно аудит помогает принимать обоснованные решения и быстро реагировать на экономические изменения. В статье рассмотрены особенности аудита, как одной из форм контроля, определены в каких условиях возрастает значение аудита, как эффективного инструмента обеспечения достоверности финансовой информации субъектов государственного и частного сектора. Исследованы практические аспекты существования аудита в Украине, как процесса проверки, который существует на разных организационных уровнях. Определены все субъекты аудиторской практики, которые функционируют в государственном секторе и бизнесе. Рассмотрены особенности и отличительные черты аудита в государственном и частном секторе. Изучено нормативно-законодательную базу и правовые основы осуществления государственного и независимого аудита, определены точки их взаимодействия для создания системы эффективного финансового контроля. Для сравнения сотрудничества всех форм аудита рассмотрен мировой опыт ведущих стран мира использования методов аудита в различных сферах экономики и его внедрение в государственный сектор. Определены перспективы развития дальнейшего сотрудничества государственного и независимого аудит на основе международной практики. Определено, что последние экономические изменения в Украине и мировая глобализация, приводят к изменениям функционального назначения контроля и выводят его на уровень инструмента повышения эффективности взаимодействия между различными субъектами. Это уменьшает уровень информационной асимметрии и обеспечивает реализацию главной цели общей системы государственного контроля – экономного, результативного и прозрачного управления государственными ресурсами. Сделаны выводы, что проводя реформы в государственном секторе, власть потребует все больше независимого профессионального объективного мнения не только выполнения бюджетных программ и местных бюджетов, а и деятельности, не связанной напрямую с денежными средствами или имуществом.

Ключевые слова: аудит, формы государственного контроля, независимый аудит, государственный аудит.

Summary. The instability of the external environment and the lack of state support require economic entities and government agencies to react immediately to its changes, only under this condition can we survive and function successfully in market relations. It is the audit that helps to make informed decisions and react quickly to economic changes. The article considers the features of audit as one of the forms of control, identifies the conditions under which the importance of audit, as an effective tool for ensuring the reliability of financial information of public and private sectors. The practical aspects of the existence of audit in Ukraine as a verification process that exists at different organizational levels are studied. All auditing entities operating in the public sector and business have been identified. Features and distinctive features of audit in the public and private sectors are considered. The normative-legislative base and legal bases of state and independent audit are studied, the points of their interaction for creation of the system of effective financial control are outlined. To compare the cooperation of all forms of audit, the world experience of the world's leading countries in the use of audit methods in various sectors of the economy and its implementation in the public sector is considered. Prospects for the development of further cooperation between state and independent audit based on international practice are outlined. It is determined that the latest economic changes in Ukraine and globalization, lead to changes in the functional purpose of control and bring it to the level of a tool to improve the effectiveness of interaction between different actors. This reduces the level of information asymmetry and ensures the implementation of the main goal of the general system of state control – economical, efficient and transparent management of public resources. It is concluded that in carrying out reforms in the public sector, the government will increasingly need independent professional objective opinion not only on the implementation of budget programs and local budgets, but also on activities not directly related to funds or property.

Key words: audit, forms of state control, independent audit, state audit.

Постановка проблеми. Економічні реалії вітчизняного розвитку України характеризуються інтеграційними процесами в міжнародний економічний простір. Влада усіма силами намагаються залучити іноземні інвестиції та кредитні кошти, як у бізнес, так і у державний сектор. Все це вимагає достовірної інформації про фінансово-майновий стан, перспективу розвитку та економічну стабільність. Але «бізнес-піраміди», корупція і бюрократія в державних органах не сприяють інвестиційній прива-

бливості економіки. В таких умовах зростає значення аудиту, як ефективного інструменту забезпечення якості та достовірності фінансової інформації, яка міститься у звітах підприємств та установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення теорії, організації та методології аудиту, як форми незалежного фінансового контролю, зробили такі українські вчені, як: Білуха М. Т. [3], Бутинець Ф. Ф. [5], Давидов Г. М. [8], Дорош Н. І. [9], Редько О. Ю. [12], Фесенко В. В. [13], тощо. Фор-

ми державного фінансового контролю, в тому числі і державний аудит, суб'єктів господарювання різних форм власності досліджували в своїх працях: Брадул О. М. [4], Бариніна М. В. [1], Виговська, Н. Г. [7], Івашова, Л. М. [10] та інші.

Формування цілей статті. Основними цілями дослідження є: вивчення особливостей проведення аудиту, як однієї з форм контролю; розглянути умови взаємодії незалежного і державного аудиту в сучасних умовах розвитку економіки; порівняти вітчизняні особливості та зарубіжний досвід використання аудиту в різних сферах; визначити перспективи взаємної співпраці державного та приватного аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації та розширення участі підприємств України в міжнародному бізнесі усе більше суб'єктів фінансово-господарської діяльності користуються послугами незалежного аудиту, що дає змогу керівникам залучати додаткові фінансові ресурси для розширення економічної діяльності та підвищення прибутковості власного капіталу. Окрім цього, актуалізується й поняття державного аудиту, особливо у частині контролю результатів зовнішньоекономічної діяльності [13].

Дослідження практичних аспектів існування аудиту в Україні як процесу перевірки надає докази того, що аудит існує на різних організаційних рівнях:

- на рівні контролю використання державних коштів — Держаудитслужба України;
- на рівні державного податкового контролю суб'єктів господарювання — відділи аудиторів у Державній фіскальній службі України;
- на рівні державного митного контролю — митні аудитори;
- на рівні незалежного професійного фінансового контролю суб'єктів господарювання — незалежні аудиторські фірми та окремі практикуючі аудитори;
- на рівні окремих підприємств — внутрішні аудитори [13].

Вище вказані суб'єкти займаються одною справою — аудитом, різниця полягає у цільовому спрямуванні їх діяльності. Для гармонізації системи контролю в Україні важливо створити сприятливі умови для налагодження взаємодії інститутів незалежного аудиту та органів державного контролю з метою узгодження своїх функцій та формування цілісної національної системи фінансового контролю. Для досягнення поставлених цілей важливо оцінити кожен з видів аудиту і визначити напрями співпраці.

Незалежний аудит є саме тим процесом, в якому відбувається інформаційна взаємодія чималої кількості осіб — облікові працівники, аудитори,

власники підприємств, потенційні акціонери, кредитори, представники державних органів, інвестиційні компанії, міжнародні грантові організації та ін. Тому роль незалежного аудиту, в першу чергу, полягає у наданні ретроспективної інформації про досягнуті економічні результати, прогнозуванні майбутньої діяльності, розрахунків очікуваних ризиків. Тобто незалежний аудит надає відповідні гарантії потенційним інвесторам та іншим користувачам, що реалізується через інформаційну взаємодію між керівниками підприємств та власниками капіталів.

Діяльність аудиторських компаній є однією з видів підприємницької діяльності, що включає організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг. Відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» аудитом вважається аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам. Аудит фінансової звітності здійснюється суб'єктами аудиторської діяльності, зареєстрованими у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності.

Важливо зазначити, що аудит проводиться на комерційній основі на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) та замовником. Також Законом дозволено виконувати інші аудиторські послуги, які можуть надаватися як на підставі договору, так і за письмовим або усним зверненням замовника до аудитора (аудиторської фірми). Такими послугами є: складання податкової звітності; розрахунок обов'язкових зборів і платежів; консультування з питань управління, розробки і супроводження управлінських рішень; ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності; розробка та впровадження процедур внутрішнього контролю; управління ризиками; впровадження інформаційних технологій у фінансовій сфері; надання правової допомоги у формі ведення переговорів від імені юридичних осіб, представництво інтересів у суді; кадрове забезпечення юридичних осіб у сфері бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів; послуги з оцінки майна; послуги, пов'язані із залученням фінансування, розподілом прибутку, розробкою інвестиційної стратегії [11].

Незалежний аудит виконує відразу кілька важливих функцій таких, як: експертиза, аналіз, управління, консультування, надання рекомендацій. Завдяки яким аудит допомагає не тільки поліпшувати фінансовий стан будь-якого підприємства, а й дозволяє уникати економічних ризиків із-за спотворення бухгалтерської документації. Тому незалежний контроль є обов'язковою складовою цивілізованого функціонування ринкової економіки кожної країни. Його роль настільки суттєва, що без аудиту практично неможливо прийняти правильні рішення, які дозволять в майбутньому ефективно вести бізнес. Одним словом вчасно проведена аудиторська перевірка дозволить об'єктивно оцінити діяльність підприємства та розробити необхідний план дій для його подальшого успішного розвитку. Також незалежний аудит є одним із інструментів, який допомагає розвивати міжнародні відносини, оскільки забезпечує довіру до підтвердженої фінансової інформації для користувачів різних рівнів (міжнародного, державного, підприємницького).

Такий вид діяльності, як аудит є невід'ємною частиною ринкової економіки будь-якої держави, тому саме аудиторська діяльність відіграє важливу роль в системі фінансового контролю. Але, як вже зазначалось, корпоративний аудит і державний аудит мають різні мету і цілі, виконують відмінні завдання. Корпоративний аудит зосереджений на врахуванні інтересів інвесторів, власників, кредиторів щодо надійності даних про фінансовий стан і результати господарської діяльності суб'єктів господарювання. Тоді як аудит з боку державних органів спрямований на перевірку правильності нарахування та сплати податків. Різні вектори зазначених вище перевірок зумовлені полярними цілями користувачів, що зумовлює ризик виникнення інформаційної асиметрії в процесі ухвалення економічних рішень на основі результатів таких аудитів.

Поняття аудиту в державному секторі з'явилося не так давно. У Бюджетному кодексі України вперше було застосовано термін «аудит», хоча визначення його даний кодекс не розкривав. Бюджетним кодексом встановлено, що:

- на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів;
- розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за організацію і стан внутрішнього фінансового контролю та аудиту як у своїх закладах, так і в підвідомчих бюджетних установах;
- зовнішній контроль і аудит фінансової та господарської діяльності бюджетних установ здійснюється, зокрема, і Головним контрольно-ревізійним управ-

лінням України відповідно до його повноважень, визначених законом [6].

Послідовним кроком у запровадженні державного аудиту став прийнятий парламентом 1 листопада 2005 року Закон України «Про управління об'єктами державної власності». Цим Законом було встановлено, що органи державної контрольно-ревізійної служби здійснюють державний аудит суб'єктів господарювання державного сектора економіки, спрямований на запобігання фінансовим порушенням, забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, державного майна. Таким чином, держава перейшла від жорсткого контролю у формі ревізій та перевірок до нефіскальних форм контролю, метою яких є не стільки встановлення порушень, скільки запобігання їм та підвищення ефективності господарювання в державному секторі економіки [2]. В Законі України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» дано визначення терміну «державний фінансовий аудит» як різновиду державного фінансового контролю і полягає у здійсненні перевірки та аналізу фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Відповідно до законодавства державний фінансовий аудит здійснюється Рахунковою палатою та органами державного фінансового контролю [11].

Для порівняння взаємодії незалежного і державного аудиту розглянемо світовий досвід впровадження аудиту в державний сектор. У більшості країнах Європейського Союзу під аудитом розуміють лише вид діяльності, який здійснюється з аналогічною метою і за одними регламентами (стандартами) як приватними аудиторськими фірмами (приватними аудиторами), так і державними органами.

У деяких країнах незалежний аудит взагалі не розглядають у системі державного фінансового контролю. Наприклад, у Китаї створено спеціальні державні аудиторські фірми, яким доручається фінансовий аудит суб'єктів господарювання державного сектора економіки, приватні ж аудитори до «державної ніші» не допускаються. Законодавством інших країн (зокрема Франції та України) для певного кола суб'єктів господарювання державного сектору економіки встановлено обов'язковість підтвердження фінансової звітності незалежними аудиторами (аудиторськими фірмами). З огляду на це, їх діяльність можна розглядати як один із сегментів так званого «новітнього державного врядування». Цілком зрозуміло, що система держав-

ного фінансового контролю залежить від самого державного устрою. Командно-адміністративна система потребує жорсткого контролю, а діяльність держави з ринковою економікою полягає в наданні послуг і вимагає партнерських стосунків із суб'єктами господарювання [1].

Сутність новітніх підходів полягає в тому, що їх «серцевиною» є не контроль як такий, а управління. Наприклад, в Нідерландах обов'язковий щорічний фінансовий аудит навчальних закладів проводиться на платній основі сертифікованими приватними аудиторами. Так само у Франції фінансовий аудит суб'єктів господарювання державного сектора економіки (суб'єктів підприємництва) щороку здійснюється визнаними у всьому світі приватними аудиторськими фірмами «за гроші». Водночас низка державних органів Нідерландів та Франції від імені держави здійснюють аудит у державному секторі економіки. А у Литві вищий орган фінансового контролю (National Audit Office of Lithuania) здійснює фінансовий аудит та аудит ефективності [2].

Аудит у Швеції, як і в інших країнах, розпочинався з фінансового аудиту окремих операцій (перевірки трансакцій), поступово розширюючи коло об'єктів та вдосконалюючи методи. Зміни у використанні аудиту адміністративної діяльності в різні часи пояснювались різноманітними потребами суспільства, браком ресурсів, політичними міркуваннями та вдосконаленням управління. Сьогодні за допомогою аудиту адміністративної діяльності оцінюються результати урядових реформ [1].

Міжнародна практика свідчить, що аудит адміністративної діяльності можна проводити в будь-якому сегменті державного сектора — від одного конкретного виду діяльності окремого центрального органу виконавчої влади (послуги, програми, зобов'язання, завдання тощо) до загальних системних досліджень. Аудит адміністративної діяльності вільний у виборі предмета і методів дослідження. З огляду на складнощі державного сектора і різноманітність питань, які стосуються певного виду діяльності, такий аудит за своєю природою є всеохопним [1].

Економічні зміни в Україні та світові процеси глобалізації, призводять до трансформації функціонального призначення контролю і виводять його

на рівень інструменту підвищення ефективності інформаційної взаємодії між різними суб'єктами. Реалізуючи реформи в державному секторі, Уряд потребуватиме все більше незалежної професійної об'єктивної оцінки не тільки виконання бюджетних програм та місцевих бюджетів (їх ефективності, економічності та результативності), а й діяльності, не пов'язаної напряму з коштами або майном.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, сучасний аудит є інтегрованим поняттям, що передбачає його застосування у різних сферах державного та недержавного контролю. Основна його особливість у контексті сучасних економіко-соціальних змін є спрямованість на зменшення інформаційної асиметрії між суб'єктами інформаційної взаємодії і спрямованість його на підвищення довіри суспільства до суб'єктів господарювання. Тобто аудит стає специфічною формою інформаційної взаємодії принципалів економічної інформації (держава, власники, суспільство, інвестори, кредитори) й агентів аудиторської діяльності (податкові аудитори, незалежні професійні аудитори, внутрішні корпоративні аудитори) у двох концептуальних напрямках: як елемент податкової політики у сфері державного фінансового контролю та як елемент незалежного фінансового контролю для принципалів економічної інформації у формі зовнішнього та внутрішнього аудиту [13].

Проаналізувавши взаємодію незалежного і державного аудиту та розглянувши іноземний досвід можна стверджувати, що застосування різних форм співпраці суб'єктів аудиту державного та корпоративного секторів, в першу чергу, дозволить зменшити рівень інформаційної асиметрії за рахунок взаємодії представників різних видів аудиту. Наприклад, такий спільний інтегрований аудит можна здійснювати на основі інформаційної взаємодії між незалежними аудитором і аудитором органів державного контролю за рахунок обміну аудиторськими доказами, що дасть змогу підвищити ефективність аудиторських перевірок. Налагодження такої співпраці вітчизняних державних органів і представників незалежного аудиту дозволить досягнути головну мету загальної системи державного контролю — економічного, результативного та прозорого управління державними ресурсами.

Література

1. Бариніна М. В. Уроки шведської, або тривалий шлях від «елементів аудиту» до повноцінного аудиту державних фінансів за міжнародними стандартами / Бариніна М. В. // Фінансовий контроль. 2008. № 4.
2. Бариніна-Закірова М. В. Питання запровадження державного аудиту в практику роботи органів ДКРС / М. В. Бариніна-Закірова // Фінансовий контроль. 2005. № 6.(29). С. 9–13.

3. Білуха М. Т. Аудит: підручник. [Текст] / М. Т. Білуха. Київ: Знання, 2000. 769 с.
4. Брадул О. М. Державний фінансовий аудит в Україні / О. М. Брадул, М. О. Юнацький // Вісник Криворізького національного університету. 2012. Вип. 32. С. 286–290.
5. Бутинець Ф. Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні: монографія. / Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко. Житомир: ЖДТУ, 2004. 564 с.
6. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
7. Виговська Н. Г. Місце зовнішнього державного фінансового контролю у національній контрольній системі України / Н. Г. Виговська, А. Ю. Славіцька // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія Економічні науки. 2016. № 4. С. 219–228.
8. Давидов, Г. М. Аудит: теорія і практика: монографія. [Текст] / Г. М. Давидов. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. 324 с.
9. Дорош, Н. І. Методологічні та організаційні аспекти аудиту: автореф. дис. д-ра економ. наук: спец. 08.06.04. [Текст] / Н. І. Дорош. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». К., 2004. 38 с.
10. Івашова, Л. М. Досвід державного фінансового контролю в країнах ЄС та напрями його імплементації до України / Л. М. Івашова, М. Ф. Івашов // Вісник АМСУ. 2014. № 2 (11). С. 12–23.
11. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII // Відомості Верховної Ради. 2018. № 9. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
12. Редько О. Ю. Перспективи розвитку системно-орієнтованого аудиту в Україні. [Текст] / О. Ю. Редько // Бухгалтерській облік та аудит. 2011. № 9. С. 50–54.
13. Фесенко В. В. Теоретичні аспекти розвитку аудиту як форми інформаційної взаємодії принципалів та агентів аудиторських послуг / В. В. Фесенко // Галицький економічний вісник. 2017. № 2. С. 130–137.
14. Velte, P. What do we know about empirical joint audit research? A literature review [Text] / P. Velte // Accounting and Financial Control. 2017. Vol. 1, Is. 1. PP. 4–14.

References

1. Barinina M. V. Uroki shvedskoyi, abo trivalij shlyah vid «elementiv auditu» do povnocinnogo auditu derzhavnih finansiv za mizhnarodnimi standartami / Barinina M. V. // Finansovij kontrol. 2008. № 4.
2. Barinina-Zakirova M. V. Pitannya zaprovadzhennya derzhavnogo auditu v praktiku roboti organiv DKRS / M. V. Barinina-Zakirova // Finansovij kontrol. 2005. № 6.(29). S. 9–13.
3. Biluha M. T. Audit: pidruchnik. [Tekst] / M. T. Biluha. Kiyiv: Znannya, 2000. 769 s.
4. Bradul O. M. Derzhavnij finansovij audit v Ukraini / O. M. Bradul, M. O. Yunackij // Visnik Krivorizkogo nacionalnogo universitetu. 2012. Vip. 32. S. 286–290.
5. Butinec F. F. Audit: stan i tendenciya rozvitku v Ukraini: monografiya. / F. F. Butinec, N. M. Malyuga, N. I. Petrenko. Zhitomir: ZhDTU, 2004. 564 s.
6. Byudzhetniy kodeks Ukraini № 2456-VI vid 08.07.2010 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
7. Vigovska N. G. Misce zovnishnogo derzhavnogo finansovogo ontrolyu u nacionalnij kontrolnij sistemi Ukraini / N. G. Vigovska, A. Yu. Slavicka // Visnik Zhitomirskogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu. Seriya Ekonomichni nauki. 2016. № 4. S. 219–228.
8. Davidov, G. M. Audit: teoriya i praktika: monografiya. [Tekst] / G. M. Davidov. Kirovograd: TOV «Imeks-LTD», 2006. 324 s.
9. Dorosh, N. I. Metodologichni ta organizacijni aspekti auditu: avtoref. dis. d-ra ekonom. nauk: spec. 08.06.04. [Tekst] / N. I. Dorosh. Nacionalnij naukovij centr «Institut agrarnoyi ekonomiki». K., 2004. 38 s.
10. Ivashova, L. M. Dosvid derzhavnogo finansovogo kontrolyu v krayinah YeS ta napryami jogo implementaciyi do Ukraini / L. M. Ivashova, M. F. Ivashov // Visnik AMSU. 2014. № 2 (11). S. 12–23.
11. Pro audit finansovoyi zvitnosti ta auditorsku diyalnist: Zakon Ukraini vid 21.12.2017 № 2258-VIII // Vidomosti Verhovnoyi Radi. 2018. № 9. St. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
12. Redko O. Yu. Perspektivi rozvitku sistemno-oriyentovanogo auditu v Ukraini. [Tekst] / O. Yu. Redko // Buhgalterskij oblik ta audit. 2011. № 9. S. 50–54.
13. Fesenko V. V. Teoretichni aspekti rozvitku auditu yak formi informacijnoyi vzayemodiyi principaliv ta agentiv auditorskih poslug / V. V. Fesenko // Galickij ekonomichnij visnik. 2017. № 2. S. 130–137.
14. Velte, P. What do we know about empirical joint audit research? A literature review [Text] / P. Velte // Accounting and Financial Control. 2017. Vol. 1, Is. 1. PP. 4–14.

Tymchyshyn Juliya*PhD in Economics, Doctoral Student of the
Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine;
Associate Professor of Accounting and Finance
Lviv Institute of Economics and Tourism***Atamanchuk Zoryna***PhD in Economics, Doctoral Student,
Associate Professor of International Economic Relations Department
Vasyl' Stus Donetsk National University*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5933

FEATURES OF REGIONS' ECONOMIC SECURITY IN TOURISM FIELD

Summary. The article examines the main trends that have a significant impact on ensuring regional economic security of Ukraine; problems of ensuring regional economic security in the field of tourism and problems of the current regional development model. The main purpose of ensuring regional economic security, a generalized model of regions economic security is outlined; principles of ensuring the sustainability of regional development, which serve as a guide, methodological framework for building a model of regional economic security of Ukraine. The economic security system objects in the region are characterized; criteria for the achieved level of regional economic security and the economic effects of managing the competitiveness of regions in the tourism sector. Positive multiplication effects from the impact on innovation and investment activity in the region are highlighted, as well as the negative effects related to the possibility of suboptimal distribution of innovation and investment tourism resources while overcoming the threats of regional economic security. The concept of tourism safety as a state of functioning of tourism sphere of a certain region (state) in a certain period of time, characterized by the absence of threats and such a combination of tourist resources and infrastructure, which allows to ensure stable development of a particular territorial recreational system in the future; its three main components, as well as the classification of tourism safety in content. Measures to ensure the economic security of the regions are justified. In order to increase the competitiveness of tourism enterprises in the region and ensure regional security, it is necessary to use the system of monitoring regional economic security.

Key words: economic security of regions, tourism, competitiveness, threats, monitoring.

Problem formulation. Tourism in the aspect of regional economic security is an important issue, since tourism has both a positive and a negative impact on people, the economy and the environment. Tourism in today's context is an extremely dynamic sector of the economy and an integral part of most regional social systems. At the same time, along with the intensive development and territorial expansion of tourism activity, the problems of tourism safety — socio-economic, political-legal, environmental, socio-cultural, and others — are becoming more urgent. Particularly clear contradictions in the development of modern tourism are revealed at the regional level, especially in large tourist centers and border areas.

It becomes evident that the intensive development of the tourist business without taking into account the regional features of socio-economic development can also have destructive consequences for the economy and social sphere of the region.

Currently, regional economic security is seen as a preventative system for early warning of the crisis in the region. At the same time, a new system of views on this concept is being developed. It takes the form of security related, *firstly*, to the progressive trends in the sustainable development of the regional economy and to the ever-growing needs of the population and, *secondly*, to the widespread use of information systems in risk assessments and competitive advantages [6].

In Ukraine, regional aspects of sustainable development and economic security are concentrated in areas and metropolitan areas that are characterized by innovation and investment potentials, investment needs, production (service) conditions and specialization, ecology and a number of other specific features.

Recent research and publications analysis. The problems of region's economic security are devoted in the works of such domestic and foreign scientists as: S. Ghavryljuk [1], N. Ghalla [2], A. Gholod [3], N. Ghuk [4], R. Kozhukhivska [5; 6], N. Korzh [7], I. Kovari [8], V. Muntian [9], S. Michurin [10], V. Ponomarenko [11], V. Tkachenko [12], V. Shurshin [13] and others.

The problems of economic security of the regions as an independent object of the tourism sector remain underdeveloped and need further research.

Formulating the goals of the article. The purpose is to consider ensuring regional economic security, its generalized model, principles, criteria and economic effects of managing the competitiveness of regions in tourism; to cover the concept of tourism safety, its components, as well as the classification of tourism safety in content; justify the system of monitoring of regional economic security.

Presenting main material. The main tendencies that have a significant impact on ensuring the regional economic security of Ukraine are globalization and regionalization. The first is related to the openness of the national economy to information, financial and other flows in force in the world economic system. The main factors of globalization that affect the economic security of the regions are: uneven economic development; foreign economic debt; cyclical interconnection of national economic systems; interdependence of financial markets. The second is to protect the territory from the negative impact of the world community by exploiting the economic advantages of the regions, enhancing economic independence, security and sustainable development of the regions [5, p. 125].

External threats to regional economic security in the tourism sector have always existed, but today they have reached a peak due to: the effects of the financial and economic crisis, which have exacerbated the financial aspects of the economic security of the regions (in particular in the tourism industry) [1, p. 44]; the need for modernization and structural restructuring in the real sector; a break in economic ties and a single investment space, changes in the specialization of regions, the imbalance of tourism enterprises; dependence of business and life on the environment [4]; different degree of readiness of regions for functioning in conditions of rigid market economy, their potential for development [12, p. 53].

The problems of the current regional development model include: the disproportion between regions, districts and cities in the level and pace of socio-economic development; lack of instruments of coordinated use of regional resources in the public administration system; inconsistency with the problems of economic security of the developed concepts and forecasts of regional development; insufficient development of interregional cooperation; insufficient manifestation of a comprehensive approach in the implementation of state regulation of regional development; lack of definition of legally defined terms and concepts of the regional economy, which makes it impossible to improve the legal and methodological base of regional development.

The main objective of ensuring regional economic security is a comprehensive solution to the problem of transition to sustainable functioning and development of the regional economy, which ensures stable economic growth on the basis of increasing the competitiveness of the region, effective satisfaction of public needs, high quality of management, ability to realize national interests in the region, ensuring decent conditions of life of the population, elimination of emerging threats and protection of economic interests of business entities and societies Society as a whole [6, p. 103; 9, p. 47].

The generalized model of economic security of the regions, in accordance with the Ukrainian model of socio-economic development, provides for: increasing the competitiveness of the region and increasing innovation and investment potential (strategic security); formation and development of risk management system, prevention of threats, creation of conditions for investment activity (financial security); ensuring the innovative orientation of investments (technical and technological security).

The most important principles for ensuring the sustainability of regional development, which serve as guidelines, methodological framework for building a model of regional economic security of Ukraine are:

- a comprehensive approach;
- taking into account the interests of economic entities;
- delimitation of spheres of influence of regional and local levels of government;
- ensuring efficient use of the region's innovation potential while creating a socially guaranteed level of the standard of tourist services in all settlements and minimizing the costs of regional innovation infrastructure development;
- creation of favorable conditions for ensuring a high standard of living of the population;
- stimulation of innovative orientation of investments;

- regulation of the system of competitive relations for the development of financial instruments and mechanisms;
- preservation and strengthening of the regulatory and stimulating role of the state for activation of the innovative orientation of investment activity, as well as for the formation of sectoral structure of regions and major economic complexes (clusters, “growth points”, etc.) [6, p. 104].

Ukrainian scientist Gholod A. P. considers tourism security to be a state of functioning of the tourism sphere of a certain region (state) for a certain period of time, characterized by the absence of threats and such a combination of tourist resources and infrastructure, which allows to ensure the stable development of a specific territorial recreational system in the future.

Based on the approaches available in domestic and foreign science [3; 7; 8; 10], we propose to distinguish three components of tourism security:

- security of the tourism business (economic security of tourism);
- security of tourist sites (geotories, destinations);
- security in tourism (security of tourists).

The first component is most often considered in economic research at the level of industry or specific tourism enterprises. The second component is focused on ecology and geography, with a predominantly destructive anthropogenic impact on natural tourist resources and sites. The third component is central to research on the methodology of travel arrangements for various types of active tourism, and may also have implications for travel insurance.

It should be noted that a comprehensive classification of tourism safety has not yet been developed for many key features. In particular, S. B. Michurin proposes to differentiate the safety of tourism into economic, social and environmental [10, p.10]. I. Kovari and K. Zimani in the structure of tourism security distinguish political security, social security, security of health and life of tourists, security of personal data, legal security of tourists, consumer security, security of security, environmental security, security of security, etc. [8, p. 60]. N. Ghalla among the areas to be followed in implementing the policy of guaranteeing the security of the tourist enterprise is the separation of office security and access control; technical security; fire safety; information security; personnel security; safety of tourists during travel [2, p.11].

Considering the available approaches, it is advisable to consider a number of types of tourism security in terms of content along with the allocation of the three components of tourism security. The classification of tourism safety in content is divided into: 1) Political

security of tourism (geopolitical security, military-political security, political-legal security); 2) Social security of tourism (cultural security, demographic security, criminal security,); 3) Financial security of tourism (market security, currency security); 4) Ecological security of tourism (security of ecosystems in tourism, security of life in tourism, safety in emergencies); 5) Information security of tourism (security of personal data, security of information environment); 6) Medical security of tourism (health of tourists, safety of medical services,); 7) Security of tourist services (security of transport services, security of food services, security of accommodation services safety of recreational activities); 8) Security of tourist structures and equipment (technological safety, engineering security) [3, p. 193].

Most modern tourism security studies focus their attention on the global level. At the same time, the problems of the security of tourist activity are practically not considered within individual states and regions. It is clear that the urgent task of developing modern global tourism is to develop an appropriate strategy that could have practical implementation through the activities of specialized international organizations. However, the identification of individual tourism security issues at the lower territorial levels is still very differentiated and it is not possible to take them fully into account in the global strategy. Moreover, identifying patterns at the regional level of tourism security concerns can be the basis for appropriate strategic developments in the field of tourism security at the global level. In view of the above, the problem of tourism security in the region is a subject of study that can have sufficient prospects and significant scientific and practical value.

It should be emphasized that in our opinion regional economic studies of tourism safety cannot be limited by a descriptive and analytical approach. Of course, each region, taking into account the specific set of factors and prerequisites for the formation of tourism security in it, is unique and requires a special approach when organizing tourist trips and for the functioning of the tourism business in general. However, given the regional differences in tourism security, even in the individual state, in our opinion, we can identify certain patterns and features that may be the basis for developing models, scenarios and organizational and economic mechanisms to guarantee tourism security, which with certain refinements are also applicable in other countries and globally [3, p. 193].

Provision of economic security of regions, on the basis of tourist sphere, can be carried out by creation of the complex system providing estimation of efficiency

of realization of the agreed economic interests on criteria of the achieved level of regional economic security, to which should include: level of development of economy of region; conditions of the investment environment of the tourist territory; the level of development of innovative and information infrastructure, enterprises of the tourism industry; the level of development of competitive advantages of tourism infrastructure enterprises; creation of favorable international tourist conditions for improving the life of the region.

The objects of economic security in the region are:

- stable economic status of budget-forming enterprises and other business entities located in the region;
- highly developed communication and banking infrastructure;
- level of innovation, human and intellectual capital, investment activity, material and financial resources;
- information constituting official, industrial and commercial secrecy, as well as other confidential information [6, p. 102].

There are economic effects from managing the competitiveness of regions in the tourism sector. We can distinguish positive multiplier effects from the impact on innovation and investment activities in the region, which ensure the achievement of regional economic security:

- optimization of human potential development (reduction of unemployment, increase of population incomes);
- increasing the level of current and potential competitiveness of the region, reducing the number of unprofitable tourism enterprises;
- development of innovative potential of a specific territory, improvement of conditions for innovative tourism activity in the region.

The negative effects are related to the possibility of suboptimal distribution of innovation and investment tourism resources in overcoming the threats of regional economic security.

Regional economic security is largely shaped by a purposeful, active regional tourism policy and its implementation on the basis of a management model that aims to create an appropriate information and communication environment that creates a favorable climate for the emergence, diffusion and use of innovation. In this case, tourism innovations can become a key mechanism for bringing the region to one of the potential sustainable development trajectories [5, p. 126].

One of the effective mechanisms is the process of directing investment innovations to places of tourist space (cities, clusters), in which Ukrainian society is interested in the preservation of tourism centers.

Another mechanism may be the process of generating financial flows within similar territories of a favorable innovation climate by maneuvering placement factors and available resources [13].

The development and implementation of regional tourism policy requires an objective diagnosis of the level of competitiveness of the region, which reflects the competitiveness rating (system of innovation and investment rating). Rating based on a comprehensive assessment of the competitiveness of the regions should be used in the development of innovation and investment strategy for a particular region, which allows to take into account the specific requirements and objectives of ensuring regional economic security and assess the attractiveness of the regions. Assessment of competitiveness and sustainability of socio-economic development of the region allows to identify weaknesses of development and to characterize opportunities and options for strategic development of innovation and investment potential of the regions.

For the planning and forecasting, a matrix of trends in transformational change in the competitiveness of regions should be used, which includes variants of change and measures aimed at implementing regional tourism policy. This will allow:

- to achieve a balance between the parameters of regions' sustainable development with the existing needs of increasing competitiveness, the necessary resources to solve this task and ensuring the highest possible improvement of the population living standard;
- to ensure technical and economic independence, structural modernization and innovative orientation of the economy in accordance with the requirements of increasing the competitiveness of the tourist region;
- to improve the management quality of tourism industry competitiveness in the region;
- Ensure a balance between the development of a tourism industries complex on the basis of stable and full use of available tourism resources and creation of conditions to stimulate demand that meets the conditions of stable development of the region [5, p. 127].

In order to increase the competitiveness of the region tourist enterprises and ensure regional security, it is necessary to use the system of monitoring regional economic security, which is currently conducted only for the country as a whole [11, p. 75]. It is a system of continuous observation, scientific analysis and evaluation of the most important indicators of economic security of the regions. It is necessary to monitor the conditions of regions' sustainable development (districts, cities), to provide state bodies, legal entities and

citizens with complete, reliable and timely information necessary for management and control in the area of regions enhancing competitiveness and ensuring regional economic security.

For monitoring and diagnostics, a system of interrelated factors is needed, as statistical information and indicators of the state and development of regional economies, respectively. In order to make cross-regional comparisons, comparisons by types and groups of settlements, it is necessary to develop a method of accounting and incorporate into the practice of statistical accounting a general indicator of regions' competitiveness level, cities and other settlements.

It is advisable to set up agencies for regional tourism competitiveness monitoring in the form of non-profit organizations for monitoring and diagnostics of tourism. Along with generally accepted areas of regional monitoring, these agencies should address the following tasks related to enhancing the competitiveness of the region and ensuring regional economic security:

- generating ideas on ensuring regional economic security and identifying favorable factors that stimulate the development of the region in the tourism sector;
- preparing proposals for improving the investment climate for the tourism industry;
- participation in the analysis and evaluation of tourism business projects, programs of tourist development of the territory, including cities and districts;
- participation in activities that enhance the investment attractiveness of the tourist region;
- monitoring the improvement of the investment attractiveness of the tourist region in the economic environment of Ukraine and abroad;
- evaluation of the effectiveness of the competitiveness strategy and the measures that ensure its implementation.

Conclusions. Tourism safety is a universal category that has both economic and social as well as environmental content, combining the interests of both producers and consumers of tourist services, as well as the objects targeted by tourist activity. The regional dimension must play a significant role in modern concepts of tourism security, as it is precisely at the regional level that tourism security problems take on particularly clear forms and, at the same time, are most susceptible to measures of state regulation and the influence of socio-economic regulators.

In order to increase the competitiveness of tourism industry enterprises and ensure the economic security of the regions, it is necessary to: form a model of economic security of the regions; to identify, on the basis of the model of regional economic security, the system of the most important regional economic goals, objectives and priorities; to develop long-, medium- and short-term economic programs to realize regional tourism interests and achieve the goal of sustainable development of the region; to identify and evaluate external and internal threats, using the system of indicators of competitiveness of tourism enterprises, which create a danger for sustainable regional development; to develop and implement a set of state measures based on economic, institutional, organizational, legal, administrative and other measures to increase the competitiveness of regions, as well as to neutralize and overcome external threats; carry out further improvement of the existing regulatory framework on economic security of the regions and the mechanism of its implementation; to develop inter-regional comparisons to develop a methodology for accounting and incorporate into the practice of statistical accounting a generic indicator of the level of competitiveness of tourist regions, cities, etc.

References

1. Ghavryljuk S. P. Konkurentospromozhnistj pidpryjemstv na rynku turystychnykh poslugh: Dys. kand. ekon. nauk: 08.06.02 / S. P. Ghavryljuk. KNTEU. K., 2002. 285 s.
2. Ghalla N. M. Osnovni naprjamky ta pryncypy zabezpechennja ekonomichnoji bezpeky turystychnogho pidpryjemstva / N. M. Ghalla // Industrija ghostynnosti v krajinakh Jevropy: tezy III mizhnar. nauk.-prakt. konferenciji (m. Simferopolj, 4–6 ghrudnja 2009 r.). Simferopolj: ViTroPrynt, 2009. S. 10–13.
3. Gholod A. P. Bezpeka turyzmu jak ob'jekt rehionaljnykh doslidzhenj / A. P. Gholod // Mizhnarodnyj naukovovyrobnychyj zhurnal. Naukovo-vyrobnychyj zhurnal. Innovacijna ekonomika. 2013. Vyp. 4 (21). S. 102–107. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sre_2013_4_24.pdf
4. Ghuk N. A. Teoretychni pidkhody do upravlinnja ekonomichnoju bezpekoju rehioniv / N. A. Ghuk. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltn/19_4/278_Guk_19_4.pdf
5. Kozhukhivsjka R. B. Infologichna modelj ekononichnoji bezpeky pidpryjemstv turystychnoji industriji na rehionaljnomu rivni / R. B. Kozhukhivsjka // Skhidna Jevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnja. 2017. Vyp. 6 (11).

S. 124–128. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2272/Kozhukhivska.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

6. Kozhukhivska R. B. Menedzhment ekonomichnoji bezpeky ta konkurentospromozhnosti pidpryjemstv turystychnoji industriji u rehghionakh Ukrainy / R. B. Kozhukhivska // Mizhnarodnyj naukovy-vyrobnychyj zhurnal. Stalyj rozvytok ekonomiky. 2013. Vyp. 4 (21). S. 102–107. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sre_2013_4_24.pdf

7. Korzh N. V. Formuvannja systemy ekonomichnoji bezpeky industriji turyzmu jak skladovoi stijkogho rozvytku turyzmu v Ukraini / N. V. Korzh, O. V. Zanosko // Ekonomika. Upravlinnja. Innovaciji. Elektronne naukovе fakhove vydannja. 2011. # 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11knvtvy.pdf

8. Kovari I. Safety and Security in the Age of Global Tourism // I. Kovari, K. Zimanyi // Applied Studies in Agribusiness and Commerce. Budapest, 2011. #3–4. Vol. 5. P. 59–61.

9. Muntijan V. I. Ekonomichna bezpeka Ukrainy / V. I. Muntijan. K.: Vyd-vo KVIC, 2009. 464 s. ISBN966-7192-16-4.

10. Mychuryn S. B. Bezopasnostj v turyzme: metodologicheskij y prostranstvennyj aspekty: avtoref. dyss. ... kand. gheoghr. nauk / Mychuryn S. B.; Perm. ghos. nac. yssled. un-t. Perm, 2012. 22 s.

11. Ponomarenko V. S. Ekonomicheskaja bezopasnostj rehghyona: analiz, ocenka, proghnozyrovanye / V. S. Ponomarenko, T. S. Klebanova, N. L. Chernova. Khar'kov: YD "YNZhEK", 2011. 144 s.

12. Tkachenko V. Gh. Ekonomicheskaja bezopasnostj Ukrainy v uslovijakh rynochnykh transformacyonnykh processov: Monoghrafija / pod red. V. Gh. Tkachenko, V. Y. Boghacheva. Rovenjky-Lughansk: "Nauka", 2011. 330 s.

13. Shurshyn V. O. Systema ekonomichnoji bezpeky rehghionu: analiz ta perspektivy: dys. kand. ekon. nauk: spec: 08.00.05 / V. O. Shurshyn. 2009. 190 s.

Література

1. Гаврилюк С. П. Конкурентоспроможність підприємств на ринку туристичних послуг: Дис. канд. екон. наук: 08.06.02 / С. П. Гаврилюк. КНТЕУ. К., 2002. 285 с.

2. Галла Н. М. Основні напрямки та принципи забезпечення економічної безпеки туристичного підприємства / Н. М. Галла // Індустрія гостинності в країнах Європи: тези III міжнар. наук.-практ. конференції (м. Сімферополь, 4–6 грудня 2009 р.). Сімферополь: ВіТроПринт, 2009. С. 10–13.

3. Голод А. П. Безпека туризму як об'єкт регіональних досліджень / А. П. Голод // Міжнародний науково-виробничий журнал. Науково-виробничий журнал. Інноваційна економіка. 2013. Вип. 4 (21). С. 102–107. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sre_2013_4_24.pdf

4. Гук Н. А. Теоретичні підходи до управління економічною безпекою регіонів / Н. А. Гук. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/19_4/278_Guk_19_4.pdf

5. Кожухівська Р. Б. Інфологічна модель економічної безпеки підприємств туристичної індустрії на регіональному рівні / Р. Б. Кожухівська // Східна Європа: Економіка, бізнес та управління. 2017. Вип. 6 (11). С. 124–128. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2272/Kozhukhivska.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

6. Кожухівська Р. Б. Менеджмент економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємств туристичної індустрії у регіонах України / Р. Б. Кожухівська // Міжнародний науково-виробничий журнал. Сталый розвиток економіки. 2013. Вип. 4 (21). С. 102–107. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/sre_2013_4_24.pdf

7. Корж Н. В. Формування системи економічної безпеки індустрії туризму як складової стійкого розвитку туризму в Україні / Н. В. Корж, О. В. Заноско // Економіка. Управління. Інновації. Електронне наукове фахове видання. 2011. № 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11knvtvy.pdf

8. Kovari I. Safety and Security in the Age of Global Tourism // I. Kovari, K. Zimanyi // Applied Studies in Agribusiness and Commerce. Budapest, 2011. № 3–4. Vol. 5. PP. 59–61.

9. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. К.: Вид-во КВІЦ, 2009. 464 с. ISBN966-7192-16-4.

10. Мичурин С. Б. Безопасность в туризме: методологический и пространственный аспекты: автореф. дисс. ... канд. геогр. наук / Мичурин С. Б.; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2012. 22 с.

11. Пономаренко В. С. Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2011. 144 с.

12. Ткаченко В. Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов: Монография / под ред. В. Г. Ткаченко, В. И. Богачева. Ровеньки-Луганск: «Наука», 2011. 330 с.

13. Шуршин В. О. Система економічної безпеки регіону: аналіз та перспективи: дис. канд. екон. наук: спец: 08.00.05 / В. О. Шуршин. 2009. 190 с.

Моїсеєнко Тетяна Євгенівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Моисеенко Татьяна Евгеньевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры международной экономики
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

Moiseienko Tetiana

*PhD, Associate Professor, Associate Professor of the
International Economic Department
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
ORCID: 0000-0002-2074-8062*

Бринчак Михайло Миколайович

*студент кафедри міжнародної економіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Брынчак Михаил Николаевич

*студент кафедры международной экономики
Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

Brynychak Mykhailo

*Student of the International Economic Department
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6024

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АВТОМОБІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ПІД ВПЛИВОМ ІНДУСТРІЇ 4.0

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АВТОМОБИЛЬНОЙ ОТРАСЛИ ПОД ВЛИЯНИЕМ ИНДУСТРИИ 4.0

DIRECTIONS OF THE AUTOMOTIVE INDUSTRY DEVELOPMENT UNDER THE INDUSTRY4.0 INFLUENCE

Анотація. Проведене дослідження розкриває сутність автомобільного ринку, як визначального у формуванні технічних і технологічних інновацій. Ринок автомобілів є показовим щодо платоспроможності та рівня життя населення досліджуваних регіонів та характеризується постійно діючою жорсткою конкуренцією, що підштовхує учасників ринку до постійного вдосконалення та пошуку нових можливостей розвитку. Авторами наведено аналітичні дані, що описують такі показники, як обсяг виробництва (у натуральних одиницях) та обсяг виробництва автомобілів у деяких країнах світу та у світі. Встановлено, що за обома показниками прослідковується помірне зростання, що підтверджує стійкі позиції галузі.

Проілюстровано дані, що відображають структуру виробництва автомобілів по регіонах світу. На основі опрацьованих даних відмічено, що за досліджуваний період часу тенденції цього ринку почали зміщуватись, центри виробництв автомобілів перемістились із розвинутих країн у країни, що розвиваються.

Зауважено, що темпи розвитку і впровадження технологій у автомобільній галузі є динамічними та проілюстровано це на прикладах. Загалом, впроваджувані технології та інновації тісно пов'язані із елементами Індустрії 4.0., такими, як «Великі дані», штучний інтелект та «Інтернет речей». Як провідний компонент для дослідження виокремлено «Інтернет речей». Розглянуто вплив IoT на автомобільну галузь через встановлення переліку характерних йому переваг та особливостей і ілюстрацію їх впливу на удосконалення продукції і послуг галузі.

Так, у статті авторами розглянуто сутність взаємодії автомобільної галузі із компонентами Індустрії 4.0. Встановлено, що зазначена взаємодія формується під впливом технологій та інновацій, рівень яких відповідає вимогам Четвертої промислової революції. Також виокремлено напрями розвитку досліджуваної галузі, що вже сформувались і продовжують розвиватись під впливом Індустрії 4.0. Зауважено, що обравши вказаний орієнтир, компанії галузі зможуть забезпечити стрімкий інноваційний розвиток, за рахунок організації швидкого, гнучкого автоматизованого перебігу процесів виробництва та обслуговування, що в свою чергу, забезпечить лояльність споживачів та конкурентні переваги, сотворить нові можливості.

Ключові слова: автомобільна галузь, інновації, інтернет речей, Індустрія 4.0, технології.

Аннотация. Проведенное исследование раскрывает сущность автомобильного рынка, как определяющего в формировании технических и технологических инноваций. Рынок автомобилей является показательным относительно платежеспособности и уровня жизни населения исследуемых регионов и характеризуется постоянно действующей жесткой конкуренцией, подталкивает участников рынка к постоянному совершенствованию и поиску новых возможностей развития. Авторами приведены аналитические данные, описывающие такие показатели, как объем производства (в натуральных единицах) и объем производства автомобилей в некоторых странах мира и в мире в целом. Установлено, что по обоим показателям прослеживается умеренный рост, что подтверждает устойчивые позиции отрасли. Проиллюстрировано данные, отражающие структуру производства автомобилей по регионам мира. На основе обработанных данных отмечено, что за исследуемый период времени тенденции этого рынка начали смещаться, центры производства автомобилей переместились из развитых стран в развивающиеся страны.

Замечено, что темпы развития и внедрения технологий в автомобильной отрасли являются динамическими и проиллюстрировано это на примерах. В общем, внедряемые технологии и инновации тесно связаны с элементами Индустрии 4.0., такими, как «Большие данные», искусственный интеллект и «Интернет вещей». Как ведущий компонент для исследования выделены «Интернет вещей». Рассмотрено влияние IoT на автомобильную отрасль путем установления перечня характерных ему преимуществ и особенностей и иллюстрации их влияния на совершенствование продукции и услуг отрасли.

Так, в статье авторами рассмотрены сущность взаимодействия автомобильной отрасли с компонентами Индустрии 4.0. Установлено, что указанное взаимодействие формируется под влиянием технологий и инноваций уровень которых соответствует требованиям Четвертой промышленной революции. Также выделены направления развития исследуемой отрасли, что уже сформировались и продолжают развиваться под влиянием Индустрии 4.0. Замечено, что выбрав указанный ориентир, компании отрасли смогут обеспечить стремительное инновационное развитие, за счет организации быстрого, гибкого автоматизированного течения процессов производства и обслуживания, что в свою очередь, обеспечит лояльность потребителей и конкурентные преимущества, создаст новые возможности.

Ключевые слова: автомобильная отрасль, инновации, интернет вещей, Индустрия 4.0, технологии.

Summary. The study reveals the essence of the automotive market as a determinant in the technical and technological innovations formation. The car market is indicative of the solvency and living standards of the studied regions population and is characterized by constant fierce competition, which pushes market participants to continuous improvement and search for new opportunities for development. The authors provide analytical data describing such indicators as the volume of production (in physical units) and the volume of car production in some countries and around the world. It is established that both indicators show moderate growth, which confirms the stable position of the industry. The data reflecting the structure of car production by regions of the world are illustrated. Based on the processed data, it is noted that over the period under study, the trends of this market began to shift, the centers of car production moved from developed countries to developing countries.

It is noted that the pace of development and implementation of technologies in the automotive industry is dynamic and is illustrated by examples. In general, the technologies and innovations being implemented are closely linked to elements of Industry 4.0, such as Big Data, Artificial Intelligence and the Internet of Things. The Internet of Things has been singled out as a leading component for research. The impact of IoT on the automotive industry is considered by establishing a list of its characteristic advantages and features and illustrating their impact on the improvement of products and services in the industry.

Thus, in the article the authors consider the essence of the interaction of the automotive industry with the components of Industry 4.0. It is established that this interaction is formed under the influence of technologies and innovations, the level of which meets the requirements of the Fourth Industrial Revolution. The directions of development of the researched branch, which are already formed and continue to develop under the influence of Industry 4.0, are also singled out. It is noted that by choosing this benchmark, companies in the industry will be able to ensure rapid innovative development by organizing a fast, flexible automated flow of production and service processes, which in turn will ensure customer loyalty and competitive advantage, create new opportunities.

Key words: automotive industry, innovation, Internet of Things, Industry 4.0, technology.

Постановка проблеми. Індустрія 4.0 є новим викликом та технологічним орієнтиром для багатьох країн світу. Вплив Четвертої промислової революції відчувається у різних сферах і галузях при організації перебігу їх виробничо-комерційних і господарських процесів, впровадженні інновацій, розвитку технологій. Високий рівень сприйняття і усвідомлення сутності Індустрії 4.0 характерний розвиненим країнам та відображає здатність підприємств, галузі, країни до інноваційного розвитку, конкурентної боротьби і, загалом, віднайдення нових можливостей. Актуально постають ці питання для автомобільної галузі, яка здійснює безпосередній вплив на загальний рівень технічного прогресу у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Положення Індустрії 4.0 викладені у роботах К. Шваба [1], Ф. Штедена та Р. Кірхнера, А. Росса, Г. Т. Карчевої [3, 4]. Питання Четвертої промислової революції, в контексті розвитку промисловості, відображено у роботах К. Пірази, К. Накомото, М. Лоренц, П. Герберт, В. І. Скитсько та інших фахівців галузі [2, 5, 6, 7, 8]. Розгляд питань Індустрії 4.0. має місце у публікаціях міжнародних консалтингових компаній «Великої Четвірки» (McKinsey, Boston Consulting Group, Pricewaterhouse Coopers та Deloitte) [9, 10, 11]. Проблематика переходу до вимог Індустрії 4.0 є актуальною та обговорюваною темою, проте, дослідження її впливу на окремі галузі, готовність їх до трансформацій у відповідності із вимогами зазначеного технологічного розвитку потребує глибшого вивчення.

Мета і завдання дослідження полягають у виявленні особливих характеристик автомобільної галузі, які дозволяють ідентифікувати ефективні шляхи і напрями розвитку даної галузі під впливом вимог Індустрії 4.0.

Виклад основного матеріалу. Світовий автомобільний ринок у сучасних умовах є високо розвиненим товарним ринком, на якому сконцентрована значна кількість виробників та продавців автотранспортних засобів. Характерною для нього рисою є постійна та жорстка конкуренція між виробниками, особливо в окремих сегментах, таких, як легкові автомобілі. Провідні світові автоконцерни з року в рік шукають

нові можливості до завоювання своїх споживачів, здійснюючи безупинний пошук нових ринків збуту автомобільної продукції. Світовий автомобільний ринок включає регіональні автомобільні ринки і ринки окремих країн, на яких діють основні транснаціональні корпорації автовиробників. Загалом, автомобільна галузь прямо відображається на технічному і технологічному прогресі і, часто, краще статистичних джерел ілюструє платоспроможність населення та рівень його життя. Автомобільна промисловість, з одного боку є великим споживачем матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, з іншого — одним з основних виробників промислової продукції та відіграє важливу роль у розвитку суспільного виробництва й економіки країн та світу в цілому. Так, починаючи з середини ХХ століття автомобілебудування належить до провідних галузей промисловості [12]. Про що свідчить і постійні темпи зростання обсягів виробництва та продажу (рис. 1, рис. 2).

Показник обсягу виробництва (рис. 1) (у натуральних одиницях) має чітку тенденцію до зростання за тривалий проміжок часу (53,4 млн. транспортних засобів у 2000 році та 95,6 млн. авто у 2018 році). Лідером за кількістю вироблених транспортних засобів у 2018-ому році, безперечно, є Китай, якому належить 29% усіх вироблених автомобілів. Далі в списку знаходяться США (11,8%), Японія (10,2%), Німеччина (5,3%) та інші. Україні належить лише 0,007% виготовлених авто.

В світі спостерігається помірне зростання обсягів продажів (рис. 2) продукції автомобілебудування, лише у 2018 р. даний показник знизився трохи нижче нуля (–0,1%). В Україні дані не відрізняються стабільністю: –50,6% у 2015 р., 43,7% у 2016 р. та –0,4% у 2018 р.

Зауважимо, що за останні два десятиліття, почали змінювати тенденції цього ринку, центри виробництва автомобілів змістились із розвинених країн у країни, що розвиваються. Таким чином від початку 2000 р. у світові лідери вийшли такі країни, як Китай, Індія, Бразилія, Республіка Корея. Дане зміщення виробництва являється однією з найбільш важливих особливостей глобальної автомобільної

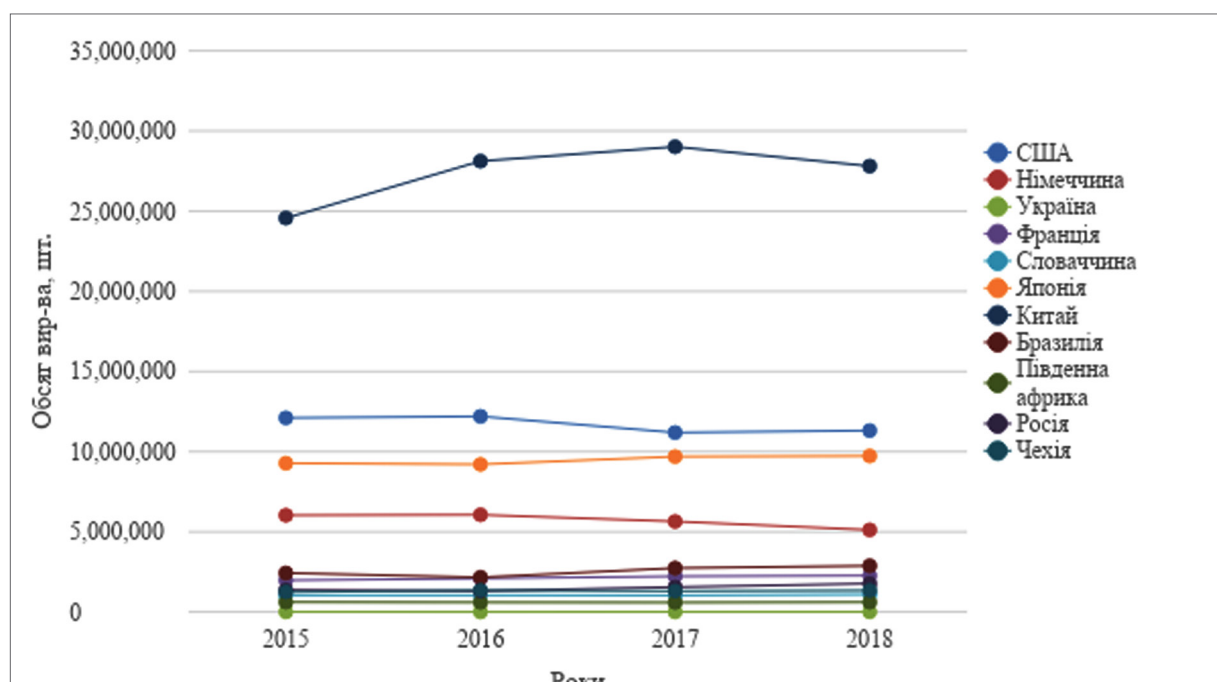

Рис. 1. Обсяг виробництва автомобілів у деяких країнах світу та у світі в загальному

Джерело: побудовано на основі [12]

промисловості. Унікальні темпи росту галузі за останні 15–20 років в країнах, що розвиваються спричинені змінами в рівні населення, активною державною політикою стимулювання виробництва та приваблення іноземних інвестицій. Таким чином доля Азії — Океанії у виробництві автомобілів у 2000 р. була 31%, а в 2019 р. уже 54%.

У свою чергу доля більш розвинених регіонів зменшилась: на країни Європи в 2000 р. приходилось 35% виробництва автомобілів, а в 2019 р. — 23%; на країни НАФТА: 30% у 2000 р. і 23% у 2019 р. (рис. 3).

Число світових технологічних інновацій, у вигляді, наприклад, випуску нових моделей автомобілів

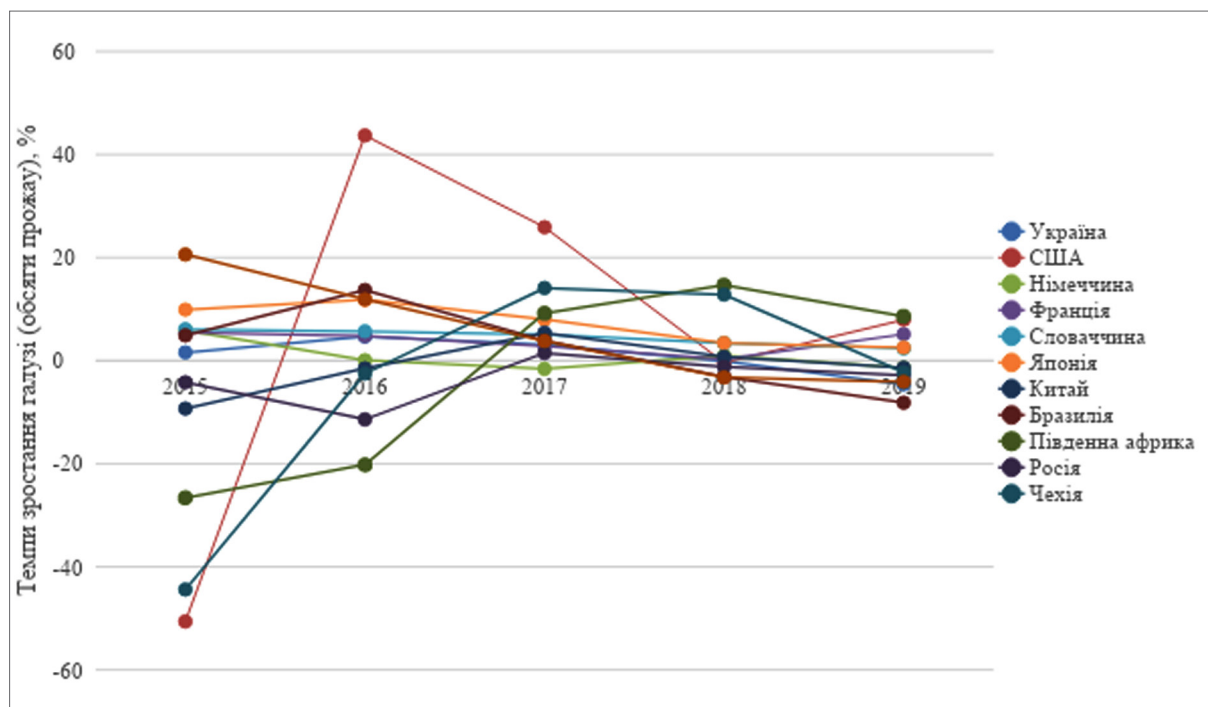

Рис. 2. Темпи зростання обсягів продажів автомобілебудівної продукції у світі

Джерело: побудовано на основі [12]

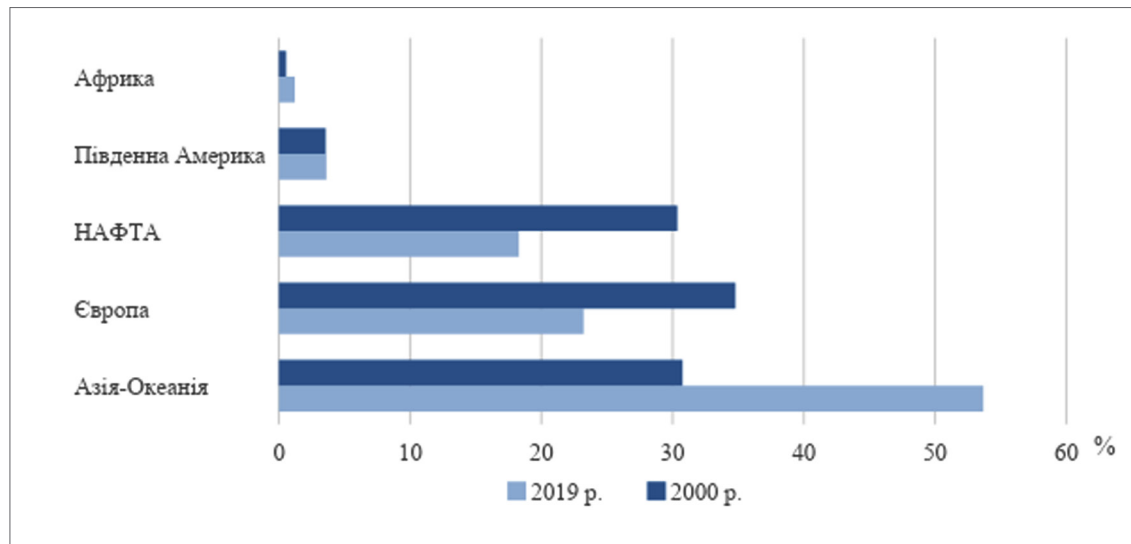

Рис. 3. Структура виробництва автомобілів по регіонах світу в 2000 р. та 2019 р.

Джерело: побудовано на основі [12]

зростає. Причиною є інновації, що відносяться не лише до процесу виробництва, а і до бізнес-моделей. Така тенденція дозволяє зазирнути в майбутнє світового автомобілебудування, як одного з провідних інтеграторів інноваційних рішень у промисловості будь-якої країни. Сьогодні трендовим напрямом є «оцифрування» автомобіля із застосуванням мережі Інтернет, передовими інформаційними та навігаційними системами. Широко відомими стали у світі безпілотні автомобілі, які використовують у приватних автомобілях, сервісних службах, як таксі (використовувала компанія Uber на території США), вантажних перевезеннях (самоконтрольовані вантажівки по території Канади, США та Європи), а також вантажівки, що здатні трансформуватись відповідно до габаритів вантажу, що перевозиться. Датчики на дорозі визначають інтенсивність руху або, наприклад, навантаження на опори моста. Сенсори на вулицях дозволяють вимикати освітлення, коли немає людей, і включати його як тільки вони з'являться.

Автоматичний аналіз великої кількості даних, їх обробка і передача в мережу Інтернет забезпечується технологією «Великих даних» (англ. — Big Data), що є інновацією рівня Індустрії 4.0. Крім того, впровадження зазначених технологічних можливостей вимагає застосування такого елементу Четвертої промислової революції, як штучний інтелект, заснований на «Інтернеті речей» (англ. — Internet of Things (IoT)), що у науковому співтоваристві заслужено вважається провідним її компонентом.

Детальніше розглядаючи вплив IoT на автомобільну галузь варто виокремити характерні йому переваги та особливості (рис. 4), що формують напрями подальшого розвитку.

Виходячи з переваг наведених у рис. 4 можна відмітити наступні особливості. Технологія профілактичного обслуговування заснована на використанні інструментів підключення IoT, які збирають дані про стан деталей в автомобілі, передають ці дані в хмарне середовище в режимі реального часу та оцінюють ризики можливої несправності обладнання або програмного забезпечення автомобіля. Після обробки інформації водій отримує сповіщення про несправність. Профілактичне обслуговування також здатне полегшити використання транспортних засобів як приватними власниками, так і дилерами з великим парком автомобілів. Це дає можливість кінцевим користувачам заздалегідь отримати потрібну інформацію та передбачити можливі ускладнення у подорожі.

Оновлення програмного забезпечення автомобілів передбачає, що автомобілі стають орієнтованими на програмне забезпечення та дані, і така перевага вже є умовою їх функціонування. Використовуючи платформи даних, транспортні засоби можуть отримувати оновлення функцій, програмного забезпечення, підвищувати рівень безпеки, виправляти помилки, оновлювати карти та дані про трафік.

IoT відкриває перспективи для управління автопарком техніки, що доцільно використовувати в комерційних перевезеннях, логістичних товарних потоках, адже так автопарк генерує значний обсяг даних, які можна збирати за допомогою пристроїв інтелектуального підключення IoT та використовувати для поглибленої аналітики. Такі дані можуть активувати маршрути, корегувати витрати пального, відображати статистику роботи автомобіля. За допомогою інтегрованих хмарних

Рис. 4. Переваги сформовані впливом IoT на розвиток автомобільної галузі

платформ та програмного забезпечення оператори відслідковують позиції транспортних засобів у режимі реального часу, забезпечуючи дистанційну діагностику автомобіля, стежать за маршрутами та пробігом.

Автомобільні інноваційні технології мають на меті полегшити керування, а отже використовують режим автономного водіння, що передбачає наявність «розумної» та доступної до машинного зчитування інфраструктури. Інтелектуальна система управління передбачає зміни програмного забезпечення і прямо впливає на дизайн автомобіля. Отримуючи дані в режимі реального часу від розумних інфраструктурних пристроїв, платформи виявляють потенційні небезпеки дорожнього руху, погоди, особливостей дорожнього покриття та аномалій поведінки транспортних засобів. Таким чином, втрачають актуальність такі елементи дизайну, як бокові дзеркала та дзеркала заднього виду.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Індустрія 4.0 здійснює суттєвий вплив на формування шляхів розвитку автомобільної галузі. Під впливом її компонентів технології, що розвиваються дозволяють збирати і аналізувати дані на різних машинах, забезпечуючи швидші, гнучкіші і ефективні процеси для виробництва високоякісних товарів при менших витратах, що удосконалив продукцію та послуги галузі, підвищить продуктивність виробництва, прискорить зростання промисловості і трансформує профіль робочої сили, що здійснить вплив і на лояльність споживачів, рівень конкурентоспроможності компаній і регіонів. Напрями розвитку автомобільної галузі мають своє відображення у Інтернеті речей, як визначальному факторі формування переваг та розвитку галузі. У подальших дослідженнях доцільно приділити увагу впливу інших компонентів Індустрії 4.0. на формування тенденцій розвитку світового автомобільного ринку.

Література

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. 14 Jan, 2016. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
2. Росс А. Индустрии будущего. Київ: Наш Формат, 2017. 320 с.
3. Карчева Г. Т. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. Фінансовий простір. 2017. № 3. С. 13–21.
4. Ralf C. Schlaepfer, Markus Koch, Philipp Merkofer. Industry 4.0. Challenges and solutions for the digital transformation and use of exponential technologies // Deloitte. URL: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ch/Documents/manufacturing/ch/en/manufacturing/industry/4/0/24102014.pdf>
5. Скіцько В. І. Індустрія 4.0 як промислове виробництво майбутнього. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 5. С. 33–40. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/5_2016/8.pdf
6. K. Shirase and K. Nakamoto. Simulation Technologies for the Development of an Autonomous and Intelligent Machine Tool. Int. J. Automation Technol. 2013. Vol. 7. No. 1. PP. 6–15.
7. M. Russmann M. Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries / M. Ruemann, M. Lorenz, P. Gerbert, M. Waldner, J. Justus, P. Engel, M. Harnisch. 2015. URL: https://www.bcgperspectives.com/content/articles/engineered_products/
8. Моїсеєнко Т.Є., Корогодова О.О. Принципи функціонування складних управлінських систем на прикладі транснаціональних компаній в умовах циркулярної економіки на засадах Індустрії 4.0. / Т.Є. Моїсеєнко, О.О. Корогодова // Підприємство та інновації: наук.-практ. журнал: Київ, 2019 р. № 7. С. 85–91.
9. Scalabre O. (2015) Embracing Industry 4.0 — and Rediscovering Growth / BCG. URL: <https://www.bcg.com/capabilities/operations/embracing-industry-4.0-rediscovering-growth.aspx>
10. Industry 4.0: How to navigate digitization of the manufacturing sector McKinsey Digital (2015). URL: https://www.mckinsey.de/files/mck_industry_40_report.pdf
11. Industry 4.0 — are you ready? / Deloitte Review, Issue 22, Jan. 2018.
12. Всесвітня асоціація автовиробників OICA. URL: <http://www.oica.net/category/production-statistics/>

References

1. Schwab K. (2016) The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond // World Economic forum Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
2. Ross, A. (2017) Industry of the future // Nash Format, 320 s.
3. Karcheva, H.T. (2017) The digital economy and its impact on the development of national and international economics // Finansovyi prostir, 3. PP. 13–21.
4. Ralf C. Schlaepfer, Markus Koch, Philipp Merkofer. (2014) Industry 4.0. Challenges and solutions for the digital transformation and use of exponential technologies // Deloitte. URL: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ch/Documents/manufacturing/ch/en/manufacturing/industry/4/0/24102014.pdf>
5. Skitsko, V. I. (2016) Industry 4.0 as the industrial production of the future. Investments: practice and experience // Ekonomichna nauka, 5. PP. 33–40.
6. K. Shirase, K. Nakamoto. (2013) Simulation Technologies for the Development of an Autonomous and Intelligent Machine Tool. Int. J. Automation Technol. Vol. 7. No. 1. PP. 6–15.
7. M. Russmann, M. Lorenz, P. Gerbert, M. Waldner, J. Justus, P. Engel, M. Harnisch. (2015) Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries. URL: https://www.bcgperspectives.com/content/articles/technology/business/transformation/engineered_products/infrastructure/man/machine/industry/4/
8. Moiseenko, T. E., Korogodova, O. O., (2019) The Industry 4.0-based principles of complex management systems for transnational companies in a circular economy // Pidpryemstvo ta innovacii, 7. PP. 85–91.
9. Scalabre O. (2015) Embracing Industry 4.0 and Rediscovering Growth. URL: <https://www.bcg.com/capabilities/operations/embracing-industry-4.0-rediscovering-growth.aspx>
10. McKinsey (2015) Industry 4.0: How to navigate digitization of the manufacturing sector. URL: https://www.mckinsey.de/files/mck_industry_40_report.pdf
11. Deloitte (2018) Industry 4.0 — are you ready? // Deloitte Review, Issue 22.
12. International Organization of Motor Vehicle Manufactutets. URL: <http://www.oica.net/category/production-statistics/>

Буй Тетяна Григорівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Буй Татьяна Григорьевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов
Национальный университет «Києво-Могилянская академия»*

Bui Tetiana

*Candidate of Economics, Docent,
Associate Professor of Finance Department
National University of Kyiv-Mohyla Academy*

Прімерова Олена Костянтинівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Примерова Елена Константиновна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры финансов
Национальный университет «Києво-Могилянская академия»*

Primierova Olena

*Candidate of Economics, Docent,
Associate Professor of Finance Department
National University of Kyiv-Mohyla Academy*

Мельник Анна Ігорівна

*студентка магістерської програми кафедри фінансів,
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Мельник Анна Игоревна

*студентка магистерской программы кафедры финансов
Национального университета «Києво-Могилянская академия»*

Melnyk Anna

*Master Student of Finance Department
National University of Kyiv-Mohyla Academy*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6029

**ВПЛИВ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК
НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ**

**ВЛИЯНИЕ НАЛОГА НА ПРИБЫЛЬ
НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ В УКРАИНЕ**

**THE INFLUENCE OF INCOME TAX
ON ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE**

Анотація. У статті визначено фінансові аспекти справляння податку на прибуток в Україні, досліджено вплив ставки податку на прибуток підприємств на економічне зростання, виражене через приріст реального ВВП на особу населення в Україні, а також обґрунтовано рекомендації щодо збільшення ефективності прибуткового оподаткування.

На основі аналізу досліджень зарубіжних вчених визначено, що за умови ефективного функціонування податкової системи податок на прибуток підприємств має регулювати підприємницьку діяльність, створювати вигідні умови для ведення бізнесу, сприяти розвитку інвестиційних процесів та мати стимулюючий вплив на економічне зростання. Для власного дослідження впливу ставки податку на прибуток підприємств на економічне зростання було використано метод кореляційного аналізу. З використанням пакету Statistica визначено кореляцію між ставкою податку на прибуток підприємств та приростом реального ВВП на особу населення на проміжку з 2000 до 2017 р. Результати аналізу свідчать про те, що між спостережуваними змінними існує прямий зв'язок середньої сили. Тобто при більших значеннях ставки податку на прибуток і зростання ВВП на особу населення було вищим.

Визначено, що незважаючи на позитивні результати моделювання податок на прибуток сьогодні характеризується низкою проблем, зокрема складність адміністрування податку, існування можливостей ухилення від сплати податку, що продукує високий рівень тіньової економіки в Україні, нестабільність підходів до визначення об'єкту оподаткування. На основі проведеного дослідження обґрунтовано рекомендації для покращення системи прибуткового оподаткування в Україні, зокрема спрощення адміністрування податку на прибуток підприємств; можливість застосування прогресивно-регресивної ставки податку з метою виведення прибутків підприємств з тіні та зменшення податкового навантаження; стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства шляхом встановлення пільг та інші.

Ключові слова: податок на прибуток, корпоративні податки, економічне зростання, податкові надходження, кореляційний аналіз.

Аннотация. В статье определены фискальные аспекты взимания налога на прибыль в Украине, исследовано влияние ставки налога на прибыль предприятий на экономический рост, выраженный через прирост реального ВВП на особу населения в Украине, а также обоснованы рекомендации по увеличению эффективности подоходного налогообложения.

На основе анализа исследований зарубежных ученых установлено, что при условии эффективного функционирования налоговой системы налог на прибыль предприятий регулирует предпринимательскую деятельность, создает выгодные условия для ведения бизнеса, способствует развитию инвестиционных процессов и имеет стимулирующее влияние на экономический рост. Для собственного исследования влияния ставки налога на прибыль предприятий на экономический рост был использован метод корреляционного анализа. С использованием пакета Statistica определено корреляцию между ставкой налога на прибыль предприятий и приростом реального ВВП на особу населения в промежутке с 2000 до 2017 г. Результаты анализа свидетельствуют о том, что между наблюдаемыми переменными существует прямая связь средней силы. То есть при больших значениях ставки налога на прибыль и рост ВВП на особу населения был выше.

Определено, что несмотря на положительные результаты моделирования налог на прибыль сегодня характеризуется рядом проблем, таких как: сложность администрирования налога, существование возможностей уклонения от уплаты налога, что порождает высокий уровень теневой экономики в Украине, нестабильность подходов к определению объекта налогообложения. На основе проведенного исследования обоснованы рекомендации для улучшения системы подоходного налогообложения в Украине, в частности упрощение администрирования налога на прибыль предприятий; возможность применения прогрессивно-регрессивной ставки налога с целью выведения прибыли предприятий из тени и уменьшения налоговой нагрузки; стимулирования инновационно-инвестиционной деятельности предприятия путем установления льгот и другие.

Ключевые слова: налог на прибыль, корпоративные налоги, экономический рост, налоговые поступления, корреляционный анализ.

Summary. The article identifies the fiscal aspects of income tax collection in Ukraine, examines the impact of corporate income tax rate on economic growth, expressed through real GDP growth per capita in Ukraine, and substantiates recommendations for increasing the efficiency of income taxation.

Based on the analysis of foreign scholars' research, it is determined that under the effective functioning of the tax system, corporate income tax should regulate business activities, create favorable conditions for doing business, promote investment processes and have a stimulating effect on economic growth. The method of correlation analysis was used to investigate the impact of the corporate income tax rate on economic growth. Using the Statistica package, a correlation was found between the corporate income tax rate and real GDP growth per capita between 2000 and 2017. The results of the analysis show that there is a direct relationship between the observed variables of the medium strength. That is, with higher values of the income tax rate and GDP growth per capita was higher.

It is determined that despite the positive results of modeling, the income tax is characterized by a number of problems, including the complexity of tax administration, the possibility of tax evasion, which produces a high level of shadow economy in Ukraine, instability of approaches to taxation. Based on the study, the recommendations for improving the income tax system in Ukraine are substantiated, in particular, the simplification of the administration of corporate income tax; the possibility of applying a progressive-regressive tax rate in order to bring the profits of enterprises out of the shadows and reduce the tax burden; stimulating innovation and investment activities of the enterprise by establishing benefits and others.

Key words: income tax, corporate taxes, economic growth, tax revenues, correlation analysis.

Вступ і постановка проблеми. Податки є основою ресурсного забезпечення виконання функцій, покладених на державу, а також підтримання сталого економічного розвитку. Однією з важливих складових податкової системи України є податок на прибуток підприємств. Його значимість пояснюється не тільки здатністю формувати бюджетні доходи, а й тим, що він є інструментом регулювання та стимулювання підприємницької діяльності. Податок на прибуток може як позитивно, так і негативно впливати на економічну ситуацію в країні та рівень тіньової економіки.

Нині в Україні вектор реформування механізму справляння податку на прибуток спрямований на перехід від суто фіскальної до стимулюючої системи оподаткування підприємств. Складність цього процесу посилюється передусім тим, що реформування відбувається в умовах економічної кризи, що породжує дефіцит державних фінансових ресурсів. Наслідком реформування стало суттєве зниження фіскальної значимості податку на прибуток.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед сучасних економістів питання оподаткування прибутку підприємств досліджували Ф. Вілдман [1], Р. Гордон [2], М. Дакехаг [3], Я. Лі [2], Е. Хенсон [3]. Серед сучасних українських дослідників можна виділити таких науковців як О. С. Білоусова [6], К. О. Копчинська [5], І. Г. Лук'яненко [7], І. О. Луніна [6], А. В. Хомутенко та В. П. Хомутенко [8].

У різних країнах вплив ставок податку на прибуток на економічне зростання може відрізнятися. Це визначається тим, наскільки великою є економіка, до якого типу належить країна (високорозвинена чи та, що розвивається), структурою податкової системи, методом оподаткування та іншими факторами.

У дослідженні Ф. Вілдмана (2001) 25-ти країн ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) розглядається вплив податкової структури, яка визначається як частка податкових надходжень від різних видів податків. Результати показують негативну кореляцію між часткою податкових надходжень з податку на доходи фізичних осіб та економічним зростанням, в той час як подібна кореляція між часткою доходів від податку на при-

буток підприємств не виявлено. Це може здатися дивним, так як зазвичай вважається, що ставка податку на прибуток підприємств має більший негативний вплив на економіку, ніж оподаткування особистого доходу [1].

Р. Гордон та Я. Лі (2005) також досліджували вплив оподаткування прибутку підприємств та доходів фізичних осіб на економічне зростання. Вони робили це на вибірці із 70 країн-членів ОЕСР за період з 1970 р. до 1997 р. Результати показують значну негативну кореляцію між ставками податку на прибуток підприємств і зростанням, але не мають суттєвої кореляції між встановленими ставками податку на доходи фізичних осіб і зростанням. Коли вони додають до моделі даммі-змінну, то вплив ставки податку на прибуток підприємств на зростання для країн ОЕСР стає практично нульовим, що передбачає, що оподаткування прибутку підприємств менш шкідливе для зростання в більш розвинених країнах, ніж в менш розвинених країнах [2].

М. Дакехаг та Е. Хенсон у своєму дослідженні 25 найбагатших країн-членів ОЕСР на даних з 1970 р. до 2010 р. приходять до висновку про те, що низькі рівні податку на прибуток підприємств мають позитивний вплив, в той час як більш високі ставки стримують економічне зростання [3].

За дослідженнями PWC (2010) було встановлено, що корпоративні податки мають негативний вплив на зростання продуктивності на рівні фірм, що може бути пов'язано з більш низьким рівнем накопичення капіталу. Результати показують, що зниження ставки корпоративного податку з 35% до 30% протягом десяти років збільшить щорічне зростання продуктивності на 0,4% на рік порівняно із середнім зростанням продуктивності для країн-членів ОЕСР на рівні 1,1% за період 2000–2005 рр. [4].

Невирішені частини проблеми. За умови ефективного функціонування податкової системи податок на прибуток підприємств має регулювати підприємницьку діяльність, створювати вигідні умови для ведення бізнесу, сприяти розвитку інвестиційних процесів в Україні. Проте оподаткування прибутку підприємств на сьогодні не виконує на достатньому рівні перераховані завдання. Податок

на прибуток є складним в адмініструванні, саме він створює найбільше можливостей для ухилення від сплати та зниження об'єкту оподаткування. При цьому з боку держави не забезпечується необхідний рівень податкового контролю за достовірністю декларованих сум об'єкта оподаткування.

Результати досліджень вказують на те, що досі не встановлений чіткий зв'язок між оподаткуванням прибутку підприємств та економічним зростанням країни. До того ж в різних економіках вплив може бути різним.

Мета дослідження. Метою дослідження є проаналізувати фіскальне значення податку на прибуток в Україні; дослідити вплив ставки податку на прибуток підприємств на економічне зростання, виражене через приріст реального ВВП на особу населення в Україні; надати рекомендації щодо збільшення ефективності прибуткового оподаткування.

Основні результати дослідження. З 2004 р. до 2010 р. частка надходжень від податку на прибуток підприємств у ВВП України коливалася у діапазоні від 3,57% до 5,27%. Починаючи з 2011 р. стала помітною тенденція до поступового зменшення цього показника. Так, за п'ять років частка надходжень від податку на прибуток підприємств у ВВП України знизилася більше ніж у 2 рази (із 4,16% до 1,76%). Таке падіння показника можна пояснити поступовим зниженням ставки податку на прибуток підприємств (з 25% до 18%) та кризовими явищами в українській економіці у 2014–2015 рр. [9]. Поступове відновлення економіки України з 2016 р. позитивно вплинуло на надходження від податку на прибуток підприємств: у 2016 р. частка у ВВП зросла

на 0,52%, у 2017 та 2018 рр. залишилась майже на тому ж рівні, проте не зменшувалась (рис. 1).

Спостерігається також тенденція до збільшення частки надходжень від цього прямого податку у загальних податкових надходженнях. Так, якщо у 2016 та 2017 році цей показник був майже на одному рівні (8,82% та 8,44% від всіх доходів відповідно), то за підсумками 2018 року частка надходжень від податку на прибуток до державного бюджету зросла на 2% і становила 10,44%. Це є свідченням того, що роль податку на прибуток підприємств у формуванні дохідної частини бюджету України є досить значною. До того ж частка надходжень податку в загальних податкових доходах державного бюджету України теж є суттєвою та має тенденцію до зростання (рис. 2).

Іншими критеріями визначення фіскальної значимості податку на прибуток підприємств можуть виступати такі показники, як кількість прибуткових підприємств, які створюють базу оподаткування; податковий борг з податку на прибуток підприємств та його частка у загальній структурі податкового боргу; переплати з податку на прибуток, які ускладнюють прогнозування надходжень від податку у наступних періодах та збільшують рівень податкового навантаження на платників податків.

На сьогодні більше ніж 70% всіх діючих підприємств в Україні є прибутковими та забезпечують надходження податку на прибуток підприємств. При цьому агрегований розмір прибутку цих підприємств у 2016 і 2017 рр. почав перевищувати загальний розмір збитку інших (менш ніж 30%) підприємств у порівнянні із 2014 та 2015 рр., коли сальдо фі-

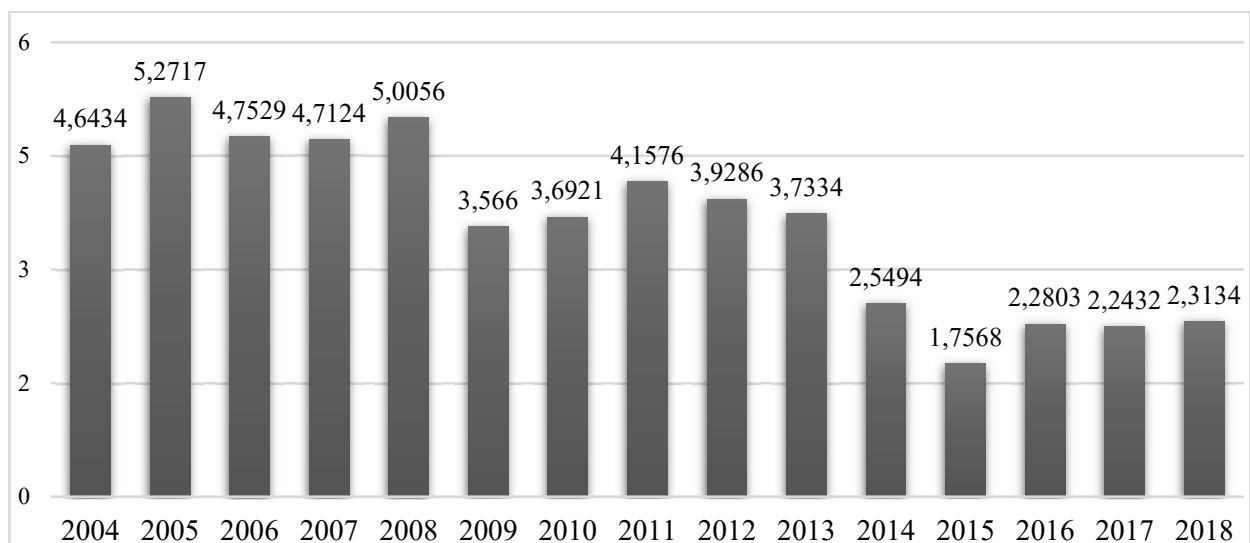

Рис. 1. Надходження від податку на прибуток підприємств у 2004–2018 роках, % від номінального ВВП України

Джерело: складено авторами на основі даних [9; 10; 11]

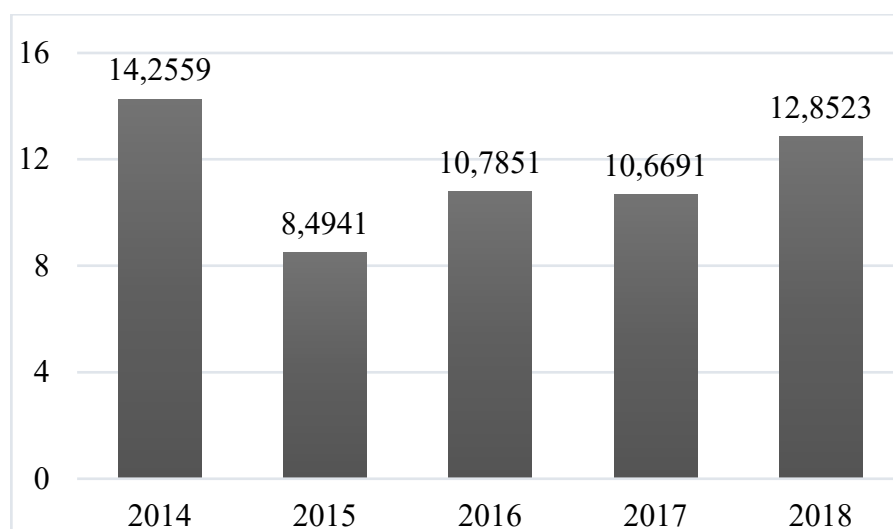

Рис. 2. Надходження від податку на прибуток підприємств в Україні у 2014–2018 роках,
% від податкових надходжень

Джерело: складено авторами на основі даних [9; 10; 11]

нансового результату було від'ємним. Одночасно податковий борг всіх підприємств за підсумками 2018 р. становить близько 100 000 млн. грн., що майже у 3,5 рази більше, ніж аналогічний показник у 2014 р. Частка боргу з податку на прибуток у загальному розмірі податкового боргу є однією з найбільших і в 2016 р. складала близько 25%. На противагу податковому боргу з податку на прибуток існують також переплати з даного податку, частка яких у загальному розмірі переплат є незмінно найбільшою. Наявність як боргу, так і переплат з податку на прибуток є проблемами фіскальної сфери, які заважають адекватній оцінці значимості досліджуваного податку, а також збільшують рівень податкового навантаження на платників податків.

Податкова конкуренція у світі з кожним роком стає більшою, змушуючи окремі країни реформувати власні податкові системи, щоб залишатися конкурентоспроможними. Важливим показником того, наскільки ефективною є податкова система, є економічне зростання країни, виражене через ВВП. Тому проаналізувати значимість податку на прибуток можна через співвідношення надходжень від цього податку із розміром номінального ВВП, ставок податку на прибуток та темпами економічного зростання вираженого через щорічний приріст реального ВВП.

Логічним є припущення про те, що оподаткування прибутку підприємств має вплив на економічне зростання. Негативний вплив цього прямого податку може проявлятися через зменшення обсягів реінвестованого капіталу у підприємства, що зменшує їх можливості для інноваційного та технологічного розвитку. Також високі ставки податку на прибуток

зменшують притік прямих іноземних інвестицій. Ці фактори в сукупності сприяють зниженню темпів економічного розвитку країни.

При цьому ефективно спроектована система оподаткування прибутку підприємств може сприяти розвитку підприємництва всередині країни, зменшенню рівня безробіття, зростанню темпів виробництва і, як наслідок, збільшенню обсягів експорту, що спричинить зростання ВВП у країні.

Оподаткування прибутку підприємств може як прямо, так і опосередковано впливати на економічне зростання. Так, різні податкові пільги (наприклад, для окремої сфери господарства чи для певної форми підприємств) можуть як сприяти економічному росту, так і збільшувати дефіцит державного бюджету за рахунок недоотриманих потенційних податкових надходжень.

При дослідженні впливу ставок податку на прибуток підприємств на економічне зростання важливо враховувати те, що напрямок цього впливу може змінюватися, створюючи замкнене коло. Це означає, що, наприклад, високі ставки податку негативно впливають на економічне зростання. При скороченні темпів зростання може виникнути потреба збільшити ставки податків, щоб формувати необхідний розмір дохідної частини бюджету.

З використанням пакету Statistica знайдемо кореляцію між ставкою податку на прибуток підприємств та приростом реального ВВП на особу населення на проміжку з 2000 до 2017 р. (табл. 1).

Кореляційний аналіз свідчить про те, що між спостережуваними змінним існує прямий зв'язок середньої сили. Тобто при більших значеннях ставки

Таблиця 1

Кореляційний аналіз ставки податку на прибуток підприємств та приросту реального ВВП на особу населення у 2000–2017 рр.

Variable	Means	Std.Dev.	Зростання ВВП на особу населення	Ставка податку
Зростання ВВП на особу населення	3.41477	6.797688	1.000000	0.504834
Ставка податку	23.88889	4.404395	0.504834	1.000000

Джерело: складено авторами в пакеті Statistica на основі даних [9; 10; 11]

податку на прибуток і зростання ВВП на особу населення було вищим. Цей результат є співставним із тим, що частка надходжень від податку на прибуток підприємств у ВВП України до 2011 р. (тобто при вищих ставках податку — 30 та 25%) була більшою, ніж з 2011 р., коли почалося зменшення ставки податку. Звичайно ж, зміна ставки цього прямого податку не є визначальним фактором зростання або падіння показника ВВП на особу населення (коефіцієнт кореляції вказує не на сильний, а на середній зв'язок), проте механізм прямого впливу ставки податку на прибуток підприємств існує. При цьому, проведення кореляційного аналізу на часовому проміжку з 2010–2014 рр. (за період щорічного поступового зниження ставки податку), демонструє коефіцієнт кореляції 0,89, що свідчить про сильний прямий зв'язок (табл. 2).

Таким чином, Україна належить до тих країн, в яких підтверджується економічне припущення про те, що вища ставка податку на прибуток збільшує розмір надходжень від відповідного податку (а може бути і навпаки згідно з кривою Лаффера), що в результаті позитивно відображається на економічному зростанні у країні, вираженому через приріст ВВП на особу населення.

Для більш глибокого аналізу впливу податкових надходжень на економічне зростання побудуємо лінійну регресію за допомогою пакету EViews. Для оцінки регресійного рівняння використаємо метод найменших квадратів.

Залежною змінною у моделі є ВВП на особу населення як вимірник економічного зростання. У ході

здійснення аналізу буде досліджено вплив на залежну змінну наступних незалежних змінних:

- PIT (personal income tax) — обсяг надходжень до державного бюджету від податку на дохід фізичних осіб, виражений у грошових одиницях (млрд. грн.) переведений у логарифмічну форму;
- CIT (corporate income tax) — обсяг надходжень до державного бюджету від податку на прибуток підприємств, виражений у грошових одиницях (млрд. грн.) переведений у логарифмічну форму;
- VAT (Value-added tax) — обсяг надходжень до державного бюджету від податку на додану вартість, виражений у грошових одиницях (млрд. грн.), переведений у логарифмічну форму;
- EXCISE — обсяг надходжень до державного бюджету від акцизу, виражений у грошових одиницях (млрд. грн.), переведений у логарифмічну форму;
- CUSTOMS — обсяг надходжень до державного бюджету від мита, виражений у грошових одиницях (млрд. грн.), переведений у логарифмічну форму;
- CPI (consumer price index) — індекс інфляції, виражений через індекс споживчих цін по відношенню до попереднього року у відсотках. Дана змінна додана до моделі для підвищення рівня пояснення залежної змінної незалежними.

Залежна змінна (GDP_PER_CAPITA) була розрахована як відношення номінального ВВП до кількості населення, виражена у гривнях і переведена в логарифмічну форму.

Регресійне рівняння оцінювалося на основі квартальних даних про ВВП на особу населення та податкові надходження до державного бюджету з I квар-

Таблиця 2

Кореляційний аналіз ставки податку на прибуток підприємств та приросту реального ВВП на особу населення у 2010–2014 рр.

Variable	Means	Std.Dev.	Зростання ВВП на особу населення	Ставка податку
Зростання ВВП на особу населення	2.00069	3.042935	1.000000	0.894587
Ставка податку	21.20000	2.863564	0.894587	1.000000

Джерело: складено авторами в пакеті Statistica на основі даних [9; 10; 11]

талу 2002 р. до IV квартал 2018 р. (68 спостережень) [5–7].

Для покращення результатів моделювання та полегшення інтерпретації всі змінні, окрім індексу споживчих цін, було прологарифмовано. Загальний вигляд моделі може бути описаний рівнянням:

$$GDP\_PER\_CAPITA = C_0 + C_1 * PIT + C_2 * CIT + C_3 * VAT + C_4 * EXCISE + C_5 * CUSTOMS + C_6 * CPI \quad (1)$$

Результати оцінки регресійного рівняння наведені у таблиці 3.

За допомогою t-статистики тестуємо нульову гіпотезу про те, що кожний окремих коефіцієнт моделі дорівнює нулю. На основі значень p-value можна зробити висновок, що не всі параметри є статистично значимими. Рівень p-value для змінної CUSTOMS становить 0,4214, що перевищує допустимий рівень 0,05, тож ми не можемо відхилити гіпотезу про незначущість цієї змінної. Вільний член також є незначимим, що вказує на гарний ступінь пояснення залежної змінної незалежними. Натомість інші незалежні змінні є статистично значущими.

Коефіцієнт детермінації R-squared показує ступінь пояснення зміни залежного фактора зміною незалежних змінних. У даній моделі R-squared становить 0,957, тобто на 95,7% ВВП на особу населення пояснюється надходженнями від податку на дохід фізичних осіб, податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість, акцизу, мита та індексу споживчих цін. Це свідчить про високий ступінь пояснення явища регресією, тобто модель є адекватною.

Коефіцієнти рівняння є наступними:

$$GDP\_PER\_CAPITA = 0.16 + 0.04 * PIT + 0.38 * CIT + 0.14 * VAT + 0.21 * EXCISE + 0.003 * CPI \quad (2)$$

Проінтерпретуємо коефіцієнти рівняння:

- 1) При збільшенні обсягу надходжень від податку на доходи фізичних осіб на 1%, ВВП на особу населення зростає на 0,04%.
- 2) При збільшенні обсягу надходжень від податку на прибуток підприємств на 1%, ВВП на особу населення зростає на 0,38%.
- 3) При збільшенні обсягу надходжень від податку на додану вартість на 1%, ВВП на особу населення зростає на 0,14%.

Таблиця 3

Модель факторів впливу на економічне зростання

Dependent Variable: GDP_PER_CAPITA

Method: Least Squares

Sample: 2002Q1 2018Q4

Included observations: 68

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
PIT	0.040003	0.010329	3.872808	0.0003
CIT	0.382867	0.070579	5.424688	0.0000
VAT	0.136695	0.048020	2.846625	0.0060
EXCISE	0.213180	0.051478	4.141156	0.0001
CUSTOMS	0.071761	0.088650	0.809488	0.4214
CPI	0.003474	0.001635	2.125343	0.0376
C	0.145224	0.210745	0.689097	0.4934
R-squared	0.956821	Mean dependent var		3.724055
Adjusted R-squared	0.952574	S.D. dependent var		0.375013
S.E. of regression	0.081668	Akaike info criterion		-2.075052
Sum squared resid	0.406853	Schwarz criterion		-1.846573
Log likelihood	77.55175	Hannan-Quinn criter.		-1.984521
F-statistic	225.2882	Durbin-Watson stat		1.715356
Prob (F-statistic)	0.000000			

Джерело: складено авторами в пакеті EViews 6 на основі даних [9; 10; 11]

- 4) При збільшенні обсягу надходжень від акцизу на 1%, ВВП на особу населення зростає на 0,21%.
- 5) Зростання індексу споживчих цін на 1% спричиняє зростання ВВП на особу населення на 0,003%.

Проведення перевірок дотримання класичних припущень узагальненої регресійної моделі дає підстави вважати модель адекватною та прийнятною для аналізу. На основі моделі можна зробити висновок про те, що на економічне зростання в Україні позитивно впливають надходження від податку на прибуток підприємств, податку на дохід фізичних осіб, податку на додану вартість та інфляція. Натомість надходження від акцизу та мита впливають на економічне зростання несуттєво. При цьому найбільший вплив на економічне зростання мають надходження саме від податку на прибуток підприємств — збільшення обсягу надходжень від цього податку на 1% викликає зростання ВВП на особу населення на 0,38%. Незважаючи на певні правові та адміністративні недоліки податку на прибуток підприємств, проблеми ухилення від його сплати, результати моделювання дають підстави вважати, що в Україні необхідно покращувати процес адміністрування цього податку, забезпечувати більш сприятливі умови для ведення бізнесу з метою пришвидшення економічного зростання України. Зазначимо, що податкова реформа сприяла наближенню української моделі оподаткування прибутку підприємств до європейської. Важливою зміною було оновлення принципу обрахунку податку на прибуток (на основі бухгалтерського фінансового результату відповідно до Національних положень бухгалтерського обліку та Міжнародних стандартів фінансової звітності) та скорочення кількості груп податкових різниць.

Висновки та рекомендації. Аналіз впливу ставки податку на прибуток підприємств на економічне зростання, виражене через приріст ВВП на особу населення, показав, що в Україні спостерігається прямий зв'язок між ставкою податку на прибуток та економічним зростанням.

Через ряд існуючих проблем податку на прибуток підприємств активно ведеться обговорення заміни його податком на виведений капітал (ПнВК). Головною загрозою ПнВК є збільшення бюджетного дефіциту у перші роки після запровадження та відсутність достатніх його компенсаторів. Короткотермінові негативні фінансові наслідки вказують на те, що перед можливим впровадженням ПнВК необ-

хідне жорстке фінансове та бюджетне планування, яке має ґрунтуватися на реалістичних очікуваннях щодо доходів державного бюджету.

Для досягнення найкращого ефекту від реалізації податкової політики та отримання максимальних податкових надходжень слід надавати увагу тим податкам, які сприяють економічному зростанню. Це пояснюється тим, що економічне зростання викликає якісні зміни в економіці, сприяє її загальному розвитку і, як наслідок, — наповненню державного бюджету податковими надходженнями. За результатами економіко-математичного моделювання на економічне зростання позитивно впливають надходження від податку на прибуток підприємств, податку на дохід фізичних осіб, податку на додану вартість та інфляція. При цьому найбільший вплив на економічне зростання мають надходження саме від податку на прибуток підприємств — збільшення обсягу надходжень від цього податку на 1% викликає зростання ВВП на особу населення на 0,38%.

Незважаючи на позитивні результати моделювання податок на прибуток сьогодні характеризується низкою проблем, зокрема складність адміністрування податку на прибуток; неточність та нестабільність норм закону, що призводить до зменшення частки податку на прибуток у податкових надходженнях; існування можливостей ухилення від сплати податку, що продукує високий рівень тіньової економіки в Україні; відсутність можливості повноцінного контролю над сплатою податку; нестабільність підходів до визначення об'єкту оподаткування [5; 6; 8].

Враховуючи досвід країн, які розвиваються, рекомендаціями для покращення системи прибуткового оподаткування в Україні можуть бути: спрощення адміністрування податку на прибуток підприємств; можливість застосування прогресивно-регресивної ставки податку з метою виведення прибутків підприємств з тіні та зменшення податкового навантаження; стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства шляхом встановлення пільг; підвищення рівня податкової культури платників податків; збільшення прозорості при оподаткуванні прибутку шляхом автоматичного обміну інформацією про платників податків між країнами; створення сучасних та цифрових податкових органів; посилення норм щодо боротьби зі зловживанням платниками податків; створення сприятливих умов для викривачів інформації про ухилення від сплати податку на прибуток підприємств.

Література

1. Wildman F. Tax structure and growth: Are some taxes better than others? / Wildman F. // *Public Choice*, 2001. № 107. PP. 199–219.
2. Lee Y. Tax structure and economic growth / Y. Lee, R. Gordon // *Journal of Public Economics*, 2005. PP. 1027–1043.
3. Dackehag M. Taxation of income and economic growth: An empirical analysis of 25 rich OECD countries / M. Dackehag, Å. Hansson. // *Lund University*. 2012. № 6.
4. Corporate Taxes and Economic Growth // *National Economic Consulting*. 2010. URL: http://www.techceocouncil.org/clientuploads/reports/Corporate_taxes_and_Economic_Growth_FEB.pdf (Accessed 20 May 2020).
5. Копчинська К. О. Етапи реформування податку на прибуток підприємств в Україні / К. О. Копчинська. // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 14. С. 125–130.
6. Луніна І. О. Реформування податку на прибуток підприємств у контексті забезпечення стійкості державних фінансів / І. О. Луніна, О. С. Білоусова // *Економіка України*. 2018. № 7. С. 46–58.
7. Системний аналіз формування державної політики в умовах макроекономічної дестабілізації / за ред. д-ра економ. наук, проф. І. Г. Лук'яненко. К.: НаУКМА, 2017. 464 с.
8. Хомутенко В. П. Фіскальна ефективність податку на прибуток підприємств в Україні / В. П. Хомутенко, А. В. Хомутенко // *Економіка та держава*. 2017. № 2. С. 61–65.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>
11. Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>

References

1. Wildman F. Tax structure and growth: Are some taxes better than others? / Wildman F. // *Public Choice*, 2001. № 107. PP. 199–219.
2. Lee Y. Tax structure and economic growth / Y. Lee, R. Gordon // *Journal of Public Economics*, 2005. PP. 1027–1043.
3. Dackehag M. Taxation of income and economic growth: An empirical analysis of 25 rich OECD countries / M. Dackehag, Å. Hansson. // *Lund University*. 2012. № 6.
4. Corporate Taxes and Economic Growth // *National Economic Consulting*. 2010. URL: http://www.techceocouncil.org/clientuploads/reports/Corporate_taxes_and_Economic_Growth_FEB.pdf (Accessed 20 May 2020).
5. Kopchynsjka, K., 2015. Etapy reformuvannja podatku na prybutok pidpryjemstv v Ukraini [Stages of corporate income tax reform in Ukraine] // *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu*. № 14. PP. 125–130.
6. Lunina, I., Bilousova, O., 2018. Reformuvannja podatku na prybutok pidpryjemstv u konteksti zabezpechennja stijkosti derzhavnykh finansiv [Reforming corporate income tax in the context of ensuring the sustainability of public finances] // *Ekonomika Ukrainy*. № 7. PP. 46–58.
7. Lukianenko, I. H. (2017), Systemnyj analiz formuvannia derzhavnoi polityky v umovakh makroekonomichnoi destabilizatsii [System analysis of the formation of state policy in the conditions of macroeconomic destabilization], NaUKMA, Kyiv, Ukraine.
8. Khomutenko, V., Khomutenko, A., 2017. Fiskaljna efektyvnistj podatku na prybutok pidpryjemstv v Ukraini [Fiscal efficiency of corporate income tax in Ukraine] // *Ekonomika ta derzhava*. № 2. PP. 61–65.
9. The official site of State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 May 2020).
10. The official site of State Treasury Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 May 2020).
11. The official site of The Accounting Chamber of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 May 2020).

Великих Ксенія Олександрівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Великих Ксения Александровна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры менеджмента и публичного администрирования

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

Velykykh Kseniia

Candidate of Economics Science, Associate Professor of the

Department of Management and Public Administration

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-5982

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

MODALITIES ASPECTS OF ENTERPRISE FINANCIAL RESOURCES MANAGEMENT

Анотація. Стаття присвячена питанням управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарської діяльності. Визначено поняття фінансових ресурсів шляхом аналізу теоретичних підходів різних авторів. Поняття фінансових ресурсів є комплексним та багатофакторним, що визначає додаткові особливості процесів управління фінансовими ресурсами, потребує системного підходу до реалізації управлінських механізмів та процесів управління. Надано авторське визначення поняттю управління фінансовими ресурсами, засноване на концепціях системності та комплексного підходу до структуризації, функціонального призначення, механізмів управління та управлінських процесів, стратегічного орієнтування поняття управління фінансовими ресурсами. Проаналізовано групи класифікацій фінансових ресурсів. Визначено, що доцільно розглядати окремо процеси управління для внутрішніх та зовнішніх ресурсів, власних та залучених фінансових ресурсів, адже вони відрізняються не лише способом акумулювання фінансових ресурсів, але і особливостями їх використання, фінансового обліку тощо. Було визначено методи управління фінансовими ресурсами, акумулюванні у групи: підвищення прибутковості, управління позиками, прогресивні методи, що тісно пов'язані із інвестиційною привабливістю підприємства. Кожен метод був охарактеризований з точки зору механізмів його практичної реалізації. Визначено алгоритм побудови системи управління фінансовими ресурсами підприємства, що базується на процесах виявлення проблеми, аналізу та пошуку шляхів її рішення, контролю результатів та визначення перспектив корегування управлінських процесів в подальшому. Реалізація даного алгоритму дозволяє не лише впроваджувати управлінські механізми, але і здійснювати подальший контроль їх результативності та вносити корегуючі впливи у систему управління фінансовими ресурсами на підприємстві.

Ключові слова: управління, фінансові ресурси, методи управління, алгоритм, класифікація.

Аннотация. Статья посвящена вопросам управления финансовыми ресурсами субъектов хозяйственной деятельности. Определено понятие финансовых ресурсов путем анализа теоретических подходов разных авторов. Понятие финансовых ресурсов является комплексным и многофакторным, что определяет дополнительные особенности процессов управления финансовыми ресурсами, требует системного подхода к реализации управленческих механизмов и процессов управления. Разработано авторское определение понятия управления финансовыми ресурсами, основанное

на концепциях системности и комплексного подхода к структуризации, функциональному назначению, механизмов управления и управленческих процессов, стратегического ориентирования понятия управления финансовыми ресурсами. Проанализированы группы классификаций финансовых ресурсов. Определено, что целесообразно рассматривать отдельно процессы управления для внутренних и внешних ресурсов, собственных и привлеченных финансовых ресурсов, ведь они отличаются не только способом аккумулирования финансовых ресурсов, но и особенностями их использования, финансового учета и тому подобное. Были определены методы управления финансовыми ресурсами, аккумулированные в группы: повышение прибыльности, управление займами, прогрессивные методы, которые тесно связаны с инвестиционной привлекательностью предприятия. Каждый метод был охарактеризован с точки зрения механизмов его практической реализации. Определен алгоритм построения системы управления финансовыми ресурсами предприятия, основанный на процессах выявления проблемы, анализа и поиска путей ее решения, контроля результатов и определение перспектив корректировки управленческих процессов в дальнейшем. Реализация данного алгоритма позволяет не только внедрять управленческие механизмы, но и осуществлять последующий контроль их результативности и вносить корректирующие воздействия в систему управления финансовыми ресурсами на предприятии.

Ключевые слова: управление, финансовые ресурсы, методы управления, алгоритмы, классификация.

Summary. The article is devoted to the management of financial resources of business entities. The concept of financial resources is determined by analyzing the theoretical approaches of various authors. The concept of financial resources is complex and multifactorial, which determines additional features of financial resource management processes, requires a systematic approach to the implementation of management mechanisms and management processes. The author's definition of the concept of financial resources management is developed, based on the concepts of systematic nature and an integrated approach to structuring, functional purpose, management mechanisms and management processes, strategic orientation of the concept of financial resources management. The groups of classifications of financial resources are analyzed. It was determined that it is advisable to consider separately management processes for internal and external resources, own and attracted financial resources, because they differ not only in the way of accumulating financial resources, but also in the features of their use, financial accounting and the like. The methods of managing financial resources accumulated in the groups were identified: increasing profitability, managing loans, progressive methods that are closely related to the investment attractiveness of the enterprise. Each method was characterized in terms of the mechanisms of its practical implementation. An algorithm for constructing a financial management system for an enterprise based on the processes of identifying a problem, analyzing and finding ways to solve it, monitoring results and identifying prospects for adjusting management processes in the future has been determined. The implementation of this algorithm allows not only to introduce management mechanisms, but also to carry out subsequent monitoring of their effectiveness and to introduce corrective actions in the financial resources management system at the enterprise.

Key words: management, financial resources, management methods, algorithms, classification

Постановка проблеми. Суб'єкти господарської діяльності є складними фінансово-економічними системами, управління якими має охоплювати комплекс механізмів щодо оцінки, аналізу, планування, організації та контролю різних функцій, що реалізуються підприємством з метою забезпечення якісного зростання кількісних показників діяльності. Дана система функціонує в умовах високого впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на її роботу, що суттєво ускладнює процеси планування та моделювання фінансово-економічних результатів. В умовах нестабільності зовнішнього середовища складність управлінських процесів, пов'язаних із фінансовою складовою, значно зростає. Отже, пошук шляхів ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства в умовах глобальних викликів та трансформацій має високе практичне та науково-теоретичне значення.

Аналіз останніх публікацій. Актуальність теми дослідження визначила увагу авторів до даної пробле-

матики. Питаннями управління фінансовими ресурсами займалися у своїх дослідженнях такі науковці, як О. Д. Василик [1], В. М. Опарін [2], Ю. Л. Куліченко [3], О. Ю. Леось, І. С. Коваль [4], Н. А. Волкова [5], І. В. Рудченко [6], О. М. Мельник [7].

Мета та завдання дослідження. Метою даної статті є визначення шляхів підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами підприємства. Для досягнення мети дослідження поставлено наступні завдання:

- теоретично обґрунтувати визначення поняття фінансові ресурси та управління фінансовими ресурсами,
- проаналізувати види класифікацій фінансових ресурсів,
- визначити методи управління фінансовими ресурсами,
- надати алгоритм реалізації управлінських функцій при використанні фінансових ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Фінансове управління є одним із ключових факторів результативності підприємницької діяльності, елементом системи управління підприємством, що визначає його стратегічні перспективи та потенційні можливості. Фінансові ресурси є основою забезпечення операційних процесів, маркетингової діяльності, основою формування інвестиційної привабливості, людського та інтелектуального капіталу підприємства.

Фінансові ресурси формуються в процесі створення статутного фонду до початку безпосередньої діяльності підприємства у формі грошових коштів, інвестованих у господарську діяльність економічного суб'єкту [1].

Представимо аналіз теоретичних підходів до визначення поняття «фінансові ресурси», за результатами акумулювання досліджень вітчизняних авторів, присвячених управлінню фінансовими ресурсами — табл. 1

В результаті проведеного аналізу визначено, що структуру фінансових ресурсів складає сукупність грошових коштів, які знаходяться у межах аналізованої економічної системи. Як економічну систему для визначення процесів управління фінансовими ресурсами можна обрати як рівень окремих домогосподарств чи суб'єктів господарської діяльності — підприємств різної форми власності, так і розглядати фінансові ресурси на мезоекономічному та макроекономічному рівнях — муніципалітетів, регіонів чи територій, держав, міжнародних інституцій.

Основна мета формування та використання фінансових ресурсів полягає у розширеному відтворенні виробництва та забезпеченні фінансових зобов'язань суб'єктів економічної діяльності [8].

Доцільно зазначати, що фінансові ресурси можуть бути поділені на дві групи: власні (сформовані за рахунок власних надходжень — статутний, додатковий, резервний капітали або нерозподілений прибуток), а також залучені (ресурси, що перебувають у тимчасовому користуванні — кредити, позики та різні форми зобов'язань підприємства) [9].

Також, можна виділити підгрупи фінансових ресурсів — зовнішні, що залучені, та внутрішні. Прикладами зовнішніх ресурсів можуть бути акціонерний капітал, кредити, облігаційні займи тощо. Прикладами внутрішніх визначимо реінвестований прибуток, рефінансована дебіторська заборгованість тощо [10].

Для забезпечення ефективної системи управління фінансовими ресурсами доцільно розглянути комплексні механізми, спрямовані на забезпечення максимізації реалізації функцій, що виконують фінансові ресурси у економічній системі. Надамо теоретичне визначення поняттю управління фінансовими ресурсами, проаналізувавши ряд підходів до даного визначення — рис. 1.

У статті пропонується системний підхід до визначення поняття управління фінансовими ресурсами. Отже, управління фінансовими ресурсами — це система управлінських механізмів, застосованих

Таблиця 1

Аналіз теоретичних підходів до визначення поняття «фінансові ресурси»

Автор	Визначення	Підхід орієнтований
Василюк О.Д.	«сукупність фондів, які беруть участь у забезпеченні діяльності суб'єктів і здійснюють обіг у грошовій формі» [2]	на структуру фінансових ресурсів
Опарін В.М.	«кошти, що перебувають в розпорядженні підприємств і призначені для виконання ними певних фінансових зобов'язань» [3]	На виконання зобов'язань підприємства
Куліченко Ю.Л., Леось О.Ю., Коваль І.С.	сукупність доходів, відрахувань та надходжень, що перебувають у розпорядженні підприємств, організацій та держави і спрямовуються на задоволення суспільних потреб з метою розширення виробництва і зростання матеріального добробуту суспільства [4]	На виконання суспільних потреб та матеріального добробуту
Волкова Н.А.	«грошові фонди фінансової системи, які створюються в результаті економічної та фінансової діяльності в процесі створення та розподілу валового національного продукту за певний період і використовуються для забезпечення безперебійного функціонування та розвитку народного господарства» [5]	на функціональну складову фінансових ресурсів
Рудченко І.В.	«частина грошових коштів у формі доходів і зовнішніх надходжень, які є в розпорядженні підприємства і спрямовані на виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат, розвиток виробництва, створення резервів тощо» [6]	на виконання фінансових зобов'язань
Мельник О.М.	«грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу й перерозподілу національного багатства, сукупного суспільного продукту та національного доходу і використовуються у статутних цілях підприємств» [7]	на цільове призначення

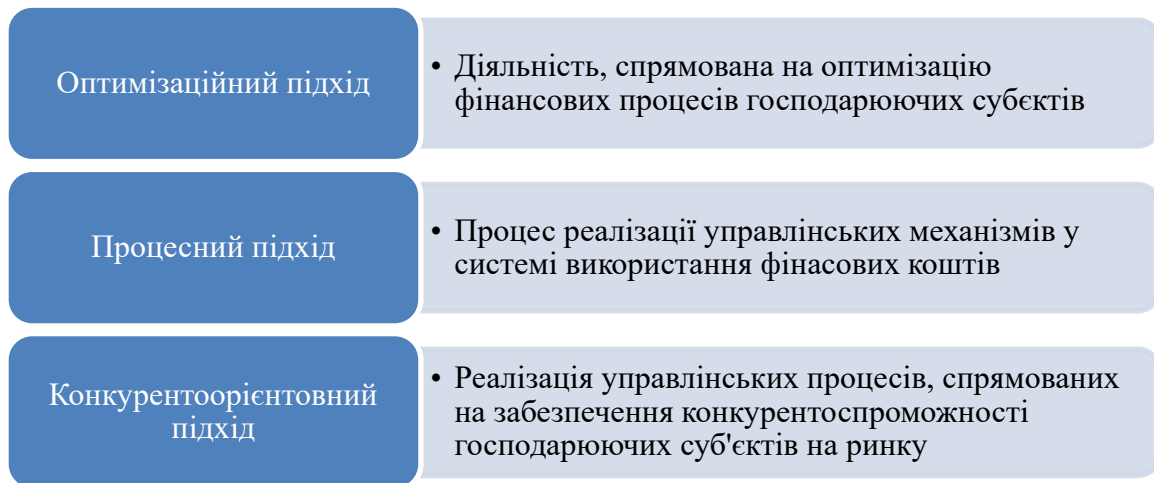

Рис. 1. Підходи до визначення поняття «управління фінансовими ресурсами» [2; 4; 7; 11; 12]

для реалізації функції планування, організації, моніторингу та контролю, регулювання фінансових ресурсів з метою забезпечення стратегічних цілей розвитку господарюючого суб'єкту та забезпечення його конкурентних переваг на ринку.

Основними завдання управління фінансовими ресурсами є наступні:

- забезпечення конкурентоспроможності,
- збільшення ринкової частки та нарощування ринків збуту,
- нарощування та максимізації реалізації потенціалу підприємства,
- зростання виробничих показників,
- збільшення прибутковості та рентабельності підприємства,
- раціоналізація витрат та інші показники фінансової діяльності.

Пропонується використовувати наступну схему управління фінансовими ресурсами для суб'єктів господарської діяльності — рис. 2.

Після реалізації всіх етапів управління фінансовими ресурсами шляхом проведення аналізу ефективності управлінських дій доцільно провести корегуючі дії для забезпечення більш ефективного управління в майбутній перспективі. Важливим елементом системи управління фінансовими ресурсами підприємства є методи управління, адже від вибору безпосередньо метода управління залежить основа формування ефективної системи управління фінансовими ресурсами. Розглянемо більш детально методи управління фінансовими ресурсами — рис. 3

Таким чином, за результатами проведеного аналізу можна визначити наступний алгоритм реалізації

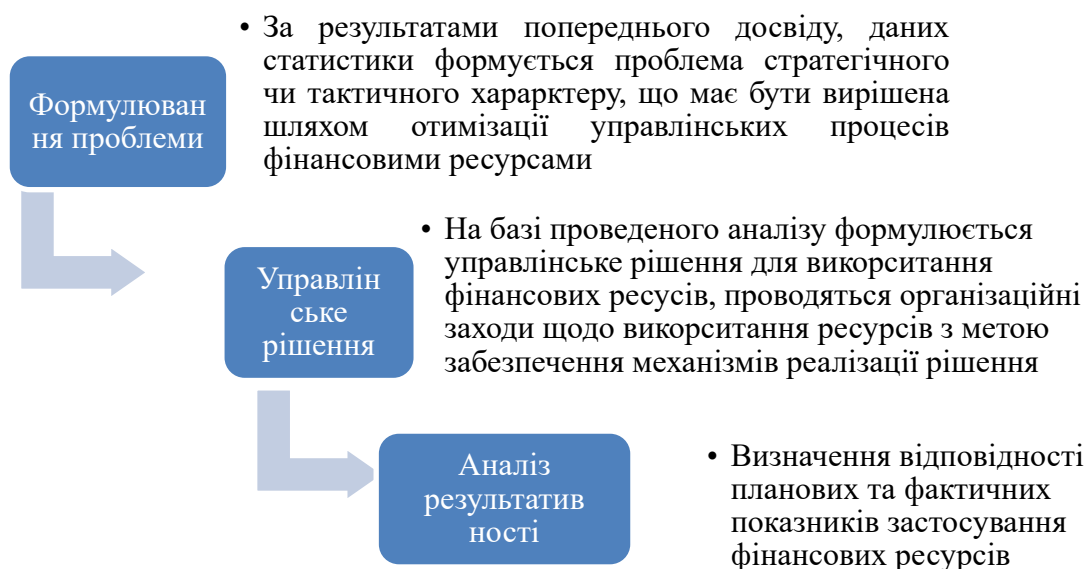

Рис. 2. Етапи реалізації процесів управління фінансовими ресурсами суб'єктів господарської діяльності [13]

Збільшення власного капіталу	Збільшення позичкового капіталу	Прогресивні методи
<ul style="list-style-type: none"> • поповнення статутного капіталу внесками від засновників та акціонерів • зростання прибутку • надання податкових пільг від фіскальних органів • безоплатна фінансова допомога 	<ul style="list-style-type: none"> • банківські кредити • товарні кредити • фінансова допомога на зворотній основі 	<ul style="list-style-type: none"> • робота з цінними паперами та акціями • депозитарні розсилки

Рис. 3. Методи управління фінансовими ресурсами

механізмів управління фінансовими ресурсами підприємства:

- формулювання проблемних аспектів управління підприємством, визначення цілей стратегічного характеру, формулювання завдань управління фінансовими ресурсами;
- пошук шляхів вирішення проблем управління шляхом встановлення критеріїв оптимізації управлінських процесів, прийняття рішення щодо виділення фінансових ресурсів на заплановані заходи, прогнозування результативності використання фінансових ресурсів через кількісні критерії оцінки;
- прийняття управлінського рішення;
- реалізація управлінських механізмів для досягнення встановлених критеріїв;
- оцінка результативності прийняття управлінського рішення, шляхом аналізу критеріїв, визначення реалізації завдань та прогнозування досяжності стратегічних цілей.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження було акумульовано теоретичні під-

ходи до визначення поняття «фінансові ресурси» та «управління фінансовими ресурсами». Управління фінансовими ресурсами автором визначається як система управлінських механізмів з метою реалізації функції планування, організації, моніторингу та контролю, регулювання фінансових ресурсів з метою забезпечення стратегічних цілей розвитку господарюючого суб'єкту та забезпечення його конкурентних переваг на ринку. У статті визначено основні завдання управління фінансовими ресурсами, що доцільно визначати з точки зору підвищення конкурентоспроможності, прибутковості, рентабельності та інших фінансово-економічних показників. Аналіз методів управління фінансовими ресурсами дозволив виділити три групи: збільшення власного, позичкового капіталу та прогресивні методи. В результаті аналізу даних методів запропоновано алгоритм реалізації управлінських функцій у сфері використання фінансових ресурсів підприємства.

Література

1. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник / О. Д. Василик. К.: Вид-во НІОС, 2000. 416 с.
2. Опарін В. М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В. М. Опарін // Вісник НБУ. 2000. № 5. С. 11.
3. Куліченко Ю. Л. Фінансові ресурси підприємства та їх оптимізація / Ю. Л. Куліченко // Молодіжний вісник УАБС НБУ. Серія «Економічні науки». 2013. № 4. URL: <http://bulletin.uabs.edu.ua/>.
4. Леось О. Ю., Коваль І. С. Механізми формування фінансових ресурсів підприємств / О. Ю. Леось, І. С. Коваль. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
5. Волкова Н. А. Аналітична оцінка оптимізації фінансових ресурсів / Н. А. Волкова. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/>
6. Рудченко І. В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства / І. В. Рудченко. URL: http://www.bsfa.edu.ua/files/konf/23022013/teza_litovska.pdf
7. Мельник О. М. Економічний зміст фінансових ресурсів підприємства / О. М. Мельник // Вісник ЖДТУ. 2010. № 2 (52). С. 350–354.
8. Ареф'єва О. В. Реструктуризація системи управління фінансовими ресурсами підприємства / О. В. Ареф'єва // Актуальні проблеми економіки. 2001. № 11–12. С. 17–26.

9. Давиденко Н. М. Фінансовий менеджмент підприємств / Н. М. Давиденко // Фінанси України. 2004. № 6. С. 90–95.
10. Безбородова Т. В. Удосконалення механізму управління фінансовими ресурсами підприємства // Держава та регіони. 2006.
11. Шевчук Н. Капітал підприємства: формування та ефективність функціонування / Н. Шевчук // Ринок цінних паперів України. 2004. № 5–6. С. 39–44.
12. Єрмошкіна О. В. Концептуальна модель та механізм управління фінансовими потоками підприємства / О. В. Єрмошкіна // Економічний простір. 2008. № 17. С. 182–184.
13. Тридід О. М. Фінансова архітектура як узагальнювала характеристика організації взаємодії фінансових потоків / О. М. Тридід, Г. М. Азаренкова // Вісник університету банківської справи Національного банку України. 2009. № 1(4). С. 7–11.

References

1. Vasy'lyk O. D. Teoriya finansiv: Pidruchny'k / O. D. Vasy'lyk. K.: Vy'd-vo NIOS, 2000. 416 s.
2. Oparin V. M. Finansovi resursy': problemy' vy'znachennya ta rozmishhennya / V. M. Oparin // Visny'k NBU. 2000. #5. S. 11.
3. Kulichenko Yu. L. Finansovi resursy' pidpry'yemstva ta yix opty'mizaciya / Yu. L. Kulichenko // Molodizhny'j visny'k UABS NBU. Seriya «Ekonomiczni nauky». 2013. # 4. URL: <http://bulletin.uabs.edu.ua/>.
4. Leos' O. Yu., Koval' I. S. Mexanizmy' formuvannya finansovy'x resursiv pidpry'yemstv / O. Yu. Leos', I. S. Koval'. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
5. Volkova N. A. Analitichna ocinka opty'mizaciyi finansovy'x resursiv / N. A. Volkova. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/>.
6. Rudchenko I. V. Udoskonalennya mexanizmu upravlinnya finansovy'my' resursamy' pidpry'yemstva / I. V. Rudchenko. URL: http://www.bsfa.edu.ua/files/konf/23022013/teza_litovska.pdf.
7. Mel'ny'k O. M. Ekonomichny'j zmist finansovy'x resursiv pidpry'yemstva / O. M. Mel'ny'k // Visny'k ZhDTU. 2010. #2 (52). S. 350–354.
8. Aref'yeva O. V. Restructury'zaciya sy'stemy' upravlinnya finansovy'my' resursamy' pidpry'yemstva / O. V. Aref'yeva // Aktual'ni problemy' ekonomiky'. 2001. # 11–12. S. 17–26.
9. Davy'denko N. M. Finansovy'j menedzhment pidpry'yemstv / N. M. Davy'denko // Finansy' Ukrayiny'. 2004. # 6. S. 90–95.
10. Bezborodova T. V. Udoskonalennya mexanizmu upravlinnya finansovy'my' resursamy' pidpry'yemstva // Derzhava ta regiony'. 2006.
11. Shevchuk N. Kapital pidpry'yemstva: formuvannya ta efekty'vnist' funkcionuvannya / N. Shevchuk // Ry'nok cinny'x paperiv Ukrayiny'. 2004. # 5–6. S. 39–44.
12. Yermoshkina O. V. Konceptual'na model' ta mexanizm upravlinnya finansovy'my' potokamy' pidpry'yemstva / O. V. Yermoshkina // Ekonomichny'j prostir. 2008. # 17. S. 182–184.
13. Try'did O. M. Finansova arxitektonika yak uzagal'nyuvala xaraktery'sty'ka organizaciyi vzayemodiyi finansovy'x potokiv / O. M. Try'did, G. M. Azarenkova // Visny'k universy'tetu bankivs'koyi spravy' Nacional'nogo banku Ukrayiny'. 2009. # 1(4). S. 7–11.

Гориславець Павло Анатолійович

кандидат економічних наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»

Гориславец Павел Анатольевич

кандидат экономических наук, доцент

Национальный университет «Львовская политехника»

Horyslavets Pavlo

PhD in Economics, Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

Величко Ірина Ігорівна

студентка

Національного університету «Львівська політехніка»

Величко Ирина Игоревна

студентка

Национального университета «Львовская политехника»

Velychko Iryna

Student of the

Lviv Polytechnic National University

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6021

УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ

УПРАВЛЕНИЕ ДЕНЕЖНЫМИ ПОТОКАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ОПТОВОЙ ТОРГОВЛИ

CASH FLOW MANAGEMENT OF WHOLESALE ENTERPRISES

Анотація. У статті досліджуються концептуальні підходи щодо визначення сутності грошового потоку та основні аспекти управління грошовими потоками підприємства з врахуванням специфіки діяльності підприємств оптової торгівлі. Грошові потоки визначено як самостійний об'єкт управління, котрий має свої особливості для кожного окремого підприємства. Обґрунтовано актуальність забезпечення ефективної системи управління грошовими потоками на підприємстві в сучасних ринкових умовах. Досліджено основні тенденції ринку оптової торгівлі України. Встановлено основні проблеми та ризики для підприємства, а також надано рекомендації щодо їх мінімізації. Здійснено аналітичне дослідження результатів діяльності підприємств сфери торгівлі: товарообороту; частки продовольчих та непродовольчих товарів в загальному обсязі товарообороту; фінансових результатів до оподаткування у розрізі малих, середніх та великих підприємств оптової торгівлі України; визначено рівень рентабельності; співвідношення збиткових та прибуткових підприємств. Встановлено взаємозв'язок між управлінням грошовими потоками підприємства та забезпеченням його ефективного функціонування на ринку в поточний момент та у майбутньому. Сформульовано цілі, котрі можуть бути поставлені підприємством перед системою управління грошовими потоками. Визначено основні фактори впливу на ефективність формування грошових потоків. Враховуючи посередницьку функцію підприємства оптової торгівлі у ринкових відносинах між клієнтами та постачальниками, встановлено три складові, котрі мають бути враховані для забезпечення дієвості системи управління грошовими потоками.

Ключові слова: грошовий потік, чистий грошовий потік, ефективність, управління грошовими потоками, оптова торгівля.

Аннотация. В статье исследуются концептуальные подходы к определению сущности денежного потока и основные аспекты управления денежными потоками предприятия с учетом специфики деятельности предприятий оптовой торговли. Денежные потоки определены как самостоятельный объект управления, который имеет свои особенности для каждого отдельного предприятия и обоснована актуальность обеспечения эффективной системы управления денежными потоками на предприятии в современных рыночных условиях. Исследованы основные тенденции рынка оптовой торговли Украины. Установлены основные проблемы и риски для предприятия, а также даны рекомендации по их минимизированию. Осуществлено аналитическое исследование результатов деятельности предприятий сферы торговли: товарооборота, доли продовольственных и непродовольственных товаров в общем объеме товарооборота; финансовых результатов до налогообложения в разрезе малых, средних и крупных предприятий оптовой торговли Украины; определен уровень рентабельности; соотношение убыточных и прибыльных предприятий. Установлена взаимосвязь между управлением денежными потоками предприятия и обеспечением его эффективного функционирования на рынке в текущий момент и в будущем. Сформулированы цели, которые могут быть поставлены предприятием перед системой управления денежными потоками. Определены основные факторы влияния на эффективность формирования денежных потоков. Учитывая посредническую функцию предприятия оптовой торговли в рыночных отношениях между клиентами и поставщиками, установлены три составляющие, которые имеют быть учтены для обеспечения действенности системы управления денежными потоками.

Ключевые слова: денежный поток, чистый денежный поток, эффективность, управление денежными потоками предприятия, оптовая торговля, проблемы рынка оптовой торговли.

Summary. The article investigate the conceptual approaches to determining the essence of cash flow and the main aspects of cash flow management of the enterprise, taking into account the specifics of wholesale trade enterprises.

Cash flow is defined as an independent object of management, which has its own characteristics for each individual enterprise and substantiates the relevance of providing an effective system of cash flow management in an enterprise in modern market conditions.

The main tendencies of the wholesale trade market of Ukraine are investigated. The main problems, their impact and risk for the company are identified, and recommendations for their minimization are provided. The analytical research of results of activity of enterprises of sphere of trade is carried out: an indicator of efficiency of functioning of the enterprises of wholesale trade – commodity turnover; the share of food and non-food products in the total volume; financial results before taxation in terms of small, medium and large wholesale enterprises of Ukraine; the level of profitability is determined; the ratio of unprofitable and profitable enterprises. The relationship between the management of cash flows of the enterprise and ensuring its effective functioning in the market at the moment and in the future.

The goals that can be set by an trading company before the cash flow management system are formulated. The main factors influencing the efficiency of formation and circulation of cash flows are determined. Considering the intermediary function of the wholesale trade in market relations between customers and suppliers, there are three components that must be taken into account, to ensure the effectiveness of the cash flow management system. An effective cash flow management system is a guarantee not only of achieving financial independence of the enterprise, profitability, stability in the current activities, but also the basis for achieving long-term development goals.

Key words: cash flow, net cash flow, efficiency, cash flow management of the enterprise, wholesale, wholesale market problems

Вступ. Рівень результативності діяльності підприємства в ринкових умовах залежить від своєчасно прийнятих управлінських рішень. Управління грошовими потоками є однією з невід'ємних складових управління фінансами, в процесі якого потрібно враховувати як внутрішні фактори, так і вплив ситуації на ринку в цілому. Діяльність у сфері оптової торгівлі є причиною особливостей у формуванні та управлінні грошовими потоками підприємств. Неможливо забезпечити ефективність діяльності суб'єкта господарювання на ринку оптової торгівлі, враховуючи лише показники прибутковості, ліквідності, фінансової стійкості чи платоспроможності, потрібно визначати першочергові причини відповідного стану підприємства.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема управління грошовими потоками займалась велика кількість науковців. Вони досліджували у своїх працях окремі аспекти управління грошовими потоками, такі як: «грошові потоки» як економічну категорію та їх класифікацію; аналіз, прогнозування, оцінювання ефективності, оптимізація, контроль грошових потоків. Варто звернути увагу на роботи: Г. Дребіт [1], Ю. Єрешко [2], К. Сердюков [3], Г. Кошельок [4], А. Корнійчук [5], які досліджували проблеми та перспективи розвитку комерційної діяльності торговельних підприємств, а А. Грінько [6] визначив показники грошових потоків, котрі варто застосувати при оцінці ефективності діяльності

торговельних підприємств. Досліджувана тематика праць надалі залишається актуальною, оскільки управління грошовими потоками потребує постійного вдосконалення у відповідності з тенденціями функціонування торгівельного ринку.

Мета статті. Метою написання статті є дослідження підходів щодо визначення сутності грошового потоку підприємства та основних аспектів управління грошовими потоками з врахуванням специфіки діяльності підприємств оптової торгівлі України.

Виклад основного матеріалу. Досягнення фінансової незалежності підприємства, прибутковості, стабільності функціонування у поточній діяльності та довгостроковій перспективі залежить від дієвого управління його грошовими потоками. Взаємовідносини підприємства з контрагентами, органами державної влади, та навіть з власними працівниками є причиною існування грошових потоків. Тому, насамперед, варто дати визначення поняттю «грошовий потік». Для систематизації існуючих поглядів Г. Дребіт пропонує виділити три підходи для дефініції даної категорії: статичний, динамічний та агрегований [1, с. 30]. Статичний підхід передбачає визначення грошового потоку як чистого руху грошових коштів за період, при цьому існує розподіл на позитивний та негативний грошовий потік. Характерним для динамічного підходу є ототожнення грошових потоків з надходженням та вибуттям грошових коштів та їх еквівалентів у плані на майбутній період, або ж у звіті за попередній. При агрегованому підході описується рух грошових коштів не лише на певну дату, а й в динаміці, при цьому з можливістю оцінки зміни фінансового

стану підприємства, внаслідок дії певних факторів [2, с. 42].

Саме агрегований підхід, на нашу думку, дозволяє найбільш вичерпно розкрити значення грошового потоку, тому його можна визначити, як суму розподілених у часі надходжень та видатків грошових коштів, отриманих в результаті функціонування певного виду активів чи втілення конкретного проекту. Унікальність грошового потоку кожного окремого суб'єкта підприємництва залежить від галузі та конкретного виду його діяльності, величини власного капіталу та рівня доступності зовнішніх джерел фінансування, масштабу діяльності, стратегічної політики суб'єкта тощо. Для забезпечення ефективного функціонування торгового підприємства на ринку важливими є не лише управління показниками його діяльності, але й визначення основних тенденцій, котрі властиві галузі загалом.

Основним узагальнюючим показником ефективності функціонування підприємств оптової торгівлі є обсяг товарообороту. За даними Державної Служби Статистики України у 2017–2019 рр. оптовий товарооборот в Україні має позитивну тенденцію. Обсяг товарообороту у 2017 р. становив 1908670,6 млн. грн, у 2018 р. — 2215367,4 млн. грн, у 2019 р. — 2322176,9 млн. грн. Темп приросту становить 21,6%. Структура оптового товарообігу за видами товарів характеризується певною стабільністю: частка продовольчих товарів становить 16,5–16,9% від загального обсягу, частка непродовольчих товарів — на рівні 83%. Незначне збільшення частки продажу товарів, що вироблені на території України з 43,7% до 44,1% — у 2019 р.

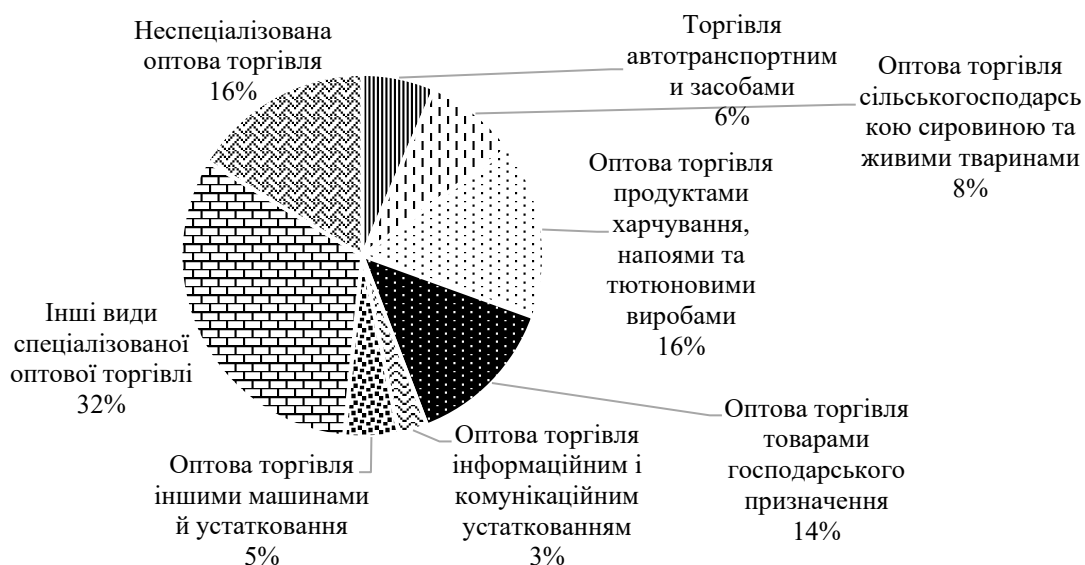

Рис. 1. Структура оптового товарообороту за видами економічної діяльності у 2019 році

Джерело: розроблено авторами на основі даних [7]

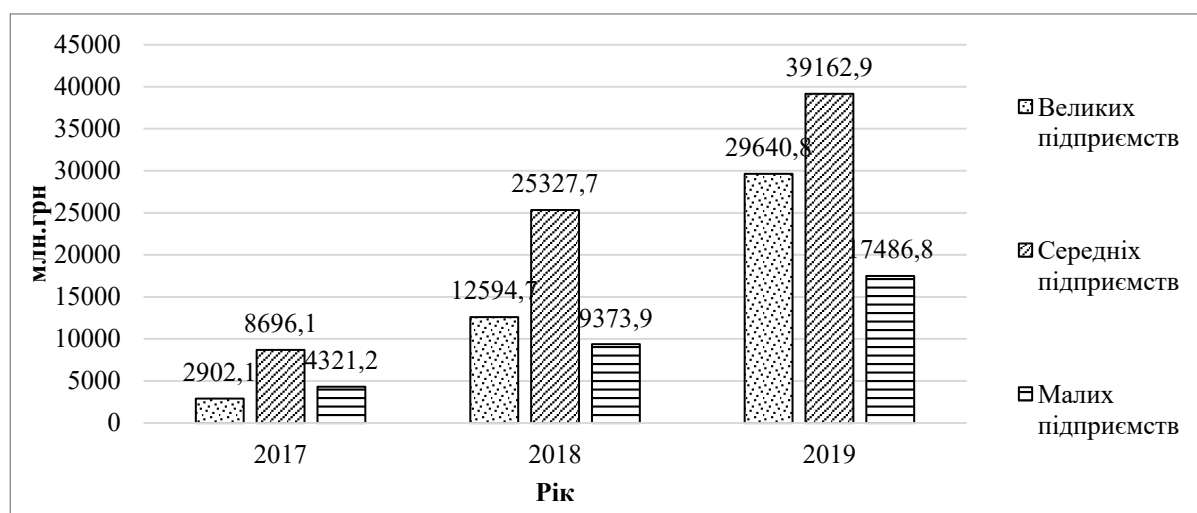

Рис. 2. Фінансові результати до оподаткування великих, середніх, малих підприємств Секція G (за КВЕД-2010) за 2017–2019 рр.

Джерело: розроблено авторами на основі даних [7]

Графічна інтерпретація даних про структуру оптового товарообороту України у 2019 році на зображено рис. 1.

Як видно з рис. 1, найбільшу частку — більше 30% становили Інші види спеціалізованої оптової торгівлі (клас 46.7 за КВЕД-2010). Щодо фінансових результатів до оподаткування за видами економічної діяльності за КВЕД-2010 (Секція G), то вони зростали з 15919,4 млн.грн. у 2017 р. до 86290,5 млн. грн. у 2019 рр. Їх розподіл за розміром підприємств на великі, середні та малі можна побачити на рис. 2.

Бачимо з рис. 2, що найбільший прибуток у сфері оптової торгівлі припадає на середні підприємства, проте у всіх наявне зростання фінансового результату. Відносний показник ефективності функціонування — рівень рентабельності всієї діяльності підприємств Секції G становив: у 2019 р. — 20,4%, у 2018 р. — 11,4%, у 2017 р. — 18,8%.

Відсоткове співвідношення підприємств, котрі отримали прибуток та котрі отримали збиток у 2019 р. становило 77,2% прибуткових та 22,8%, у 2018 р. — 78,7% до 21,3%, а у 2017 р. — 72,4% до 27,6% відповідно.

Попри загальне підвищення рівня рентабельності, четверта частина усіх підприємств оптової торгівлі України залишаються збитковими у 2017–2019 рр. Це пов'язано із певними проблемами, котрі притаманні даному ринку, а причиною може бути неефективне управління грошовими потоками. Основні проблеми, котрі можуть виникнути в процесі управління грошовими потоками підприємств оптової торгівлі України та шляхи їх вирішення узагальнено у табл. 1.

Отже, перераховані вище проблеми потребують постійного контролю зі сторони фінансових мене-

джерів підприємств, оскільки матимуть вплив на формування фінансових ресурсів та на загальний фінансовий стан підприємства.

У своїй діяльності підприємство оптової торгівлі повинно враховувати як потреби клієнтів, так і постачальників, при цьому система управління грошовими потоками оптовика повинна забезпечити ефективність використання його ресурсів. Грошові потоки є самостійним об'єктом управління [3]. Цілями управління грошовими потоками торгівельного підприємства є: своєчасне формування капіталу для продовження ведення діяльності підприємства; підтримка допустимого рівня платоспроможності та фінансової стійкості, попередження кризових явищ; збільшення обсягу вхідних грошових потоків та їх оптимізація; підвищення оборотності грошових коштів; збільшення оптимального розподілу у часі та просторі наявних грошових коштів; скорочення затрат на генерування нових вхідних грошових потоків [4, с. 299]. Виконання поставлених цілей перед системою управління можна досягти врахувавши сутність грошового потоку, а також його унікальність для конкретно взятого підприємства. Особливості суб'єкта оптової торгівлі пов'язані його посередницькою функцією у ринкових відносинах між клієнтами та постачальниками. Такі відносини є основою формування грошового потоку від операційної діяльності, зокрема, вхідний грошовий потік відображає надходження грошових коштів від клієнтів, а вихідний — витрачання на оплату товарів чи послуг постачальникам.

Існує велика кількість показників для оцінювання ефективності формування грошових потоків [6], проте величина чистого грошового потоку підприємства є одним із найважливіших, тому актуальним

Таблиця 1

**Основні проблеми в управлінні грошовими потоками підприємств оптової торгівлі України
та шляхи їх вирішення**

	Проблема	Вплив	Ризик	Рекомендація
1	Нестача фінансових ресурсів	Дороговартісні кредитні ресурси стримують розвиток підприємств. Нестача капіталу для ведення діяльності та обмеження перспектив розвитку	Зміни ставок за кредитами та позиками, а також необхідністю сплати додаткових сум при не своєчасному чи неповному погашенні платежів	При неможливості збільшення частки власного чи запозиченого капіталу для ведення діяльності, звертати увагу на спеціальні банківські програми щодо фінансування бізнесу, наприклад «кредити на поповнення обігових коштів»
2	Нестабільність курсу національної валюти	Вплив на обсяг інвестицій. Зміна вартості імпортованих товарів	Збитки, спричинені коливаннями курсу валют	Врахування можливих змін шляхом оцінювання тенденцій на ринку, а також на основі прогнозних даних офіційних звітів
3	Проблеми управління дебіторською заборгованістю	Невиправданий розмір дебіторської заборгованості є іммобілізацією власного капіталу, а перевищення його певного рівня може привести до втрати ліквідності	У разі існування безнадійної та сумнівної дебіторської заборгованості у складі її первісної вартості, що не підтверджена резервом сумнівних боргів	Аналіз та оцінка тенденцій розвитку ситуації з погашенням контрагентами дебіторської заборгованості; рефінансування дебіторської заборгованості; контроль простроченої дебіторської заборгованості та попередження формування безнадійної заборгованості
4	Проблеми управління кредиторською заборгованістю	Вплив ліквідності та платоспроможності підприємств. Зменшення капіталу.	Необхідність оплати штрафів, пені, неустойок у випадку несвоечасного або неповного погашення зобов'язань перед постачальниками та іншими кредиторами	Аналіз формування і погашення кредиторської заборгованості, обґрунтування доцільності отримання відстрочки. Попередження формування простроченої кредиторської заборгованості
5	Високі витрати логістичної системи	Підвищення витрат та вплив на кінцеву ціну товару	Зменшення рентабельності товарообороту	Використання переваг власної мережі дистрибуції; підвищення ефективності використання складських приміщень та контроль за орендними ставками; оптимізація запасів товарів у відповідності з потребами замовників

Джерело: власна розробка авторів

є дослідження факторів впливу на його зміну. До таких факторів для підприємства торгівлі можна віднести: стан кредиторської та дебіторської заборгованості, грошових коштів, розміру грошових надходжень та виплат.

В процесі дослідження був застосований факторний аналіз на прикладі ТОВ «ТІВА Україна» [8], з врахуванням мультиплікативного зв'язку між факторами та показником ефективності чистого грошового потоку підприємства. Для дослідження враховано наступні коефіцієнти: коефіцієнт чистого поповнення грошових засобів (-5,948), коефіцієнт осідання позитивного грошового потоку (0,0011), інкасації дебіторської заборгованості (8,9094), ліквідності майбутнього грошового потоку (0,1013), покриття кредиторської заборгованості грошовими виплатами (1,1012). Було виявлено, що значний вплив має значення коефіцієнта інкасації дебіторської за-

боргованості та коефіцієнт покриття кредиторської заборгованості грошовими виплатами, а найменший вплив — коефіцієнт осідання позитивного грошового потоку. Також ознакою не ефективного управління грошовими потоками підприємства є погіршення поповнення залишку грошових коштів підприємства за рахунок чистого грошового потоку. Визначені фактори впливу на формування грошового потоку є досить типовими для підприємств торгівлі, оскільки основою їх діяльності є закупівля товарів та їх реалізація, проте вона може бути не узгодженою у часі, тобто не відбувається повної сплати в момент купівлі. Надходження від реалізації товарів та послуг є скоригованою виручкою від реалізації на величину зміни дебіторської заборгованості та одержаних авансів від клієнтів, оскільки частина товарів та послуг постачається в кредит або на умовах передоплати, що у свою чергу, підтверджує вплив фактору — надходження

авансів від покупців і замовників. Щодо витрачання на оплату товарів (робіт, послуг), то даний показник є основною витратною частиною підприємства оптової торгівлі. Враховуючи це, для забезпечення дієвості системи управління грошовими потоками підприємства оптової торгівлі важливими є три складові:

- 1) досягнення врівноваженості між величиною надходжень та величиною витрат;
- 2) наявність узгодженості грошових потоків у часі, що має вагомий вплив на фінансову рівновагу;
- 3) забезпечення доцільності використання наявних грошових коштів.

Отже, у процесі управління грошовими потоками потрібно виявити причини та силу позитивного й негативного впливу основних факторів на ефективність грошового потоку підприємства, діагностувати сильні та слабкі сторони підприємства у формуванні та використанні грошових коштів з метою забезпечення ефективності грошових потоків. Варто враховувати загальні тенденції ринку, щоб забезпечити швидке реагування системи управління на можливі загрози.

Висновки. Досягнення фінансової незалежності підприємства, прибутковості, стабільності функціонування у поточній діяльності та довгострокової перспективі залежить в значній мірі від дієвого управління його грошовими потоками. Проблеми фінансового, стратегічного чи будь якого іншого характеру, котрі виникають під час функціонування підприємства на ринку, тобто проблеми його бізнес-середовища, можуть мати вплив і на саме підприємство. Проблеми в управлінні грошовими потоками та досягненні певного рівня ефективності формування та циркуляції грошових потоків, спричинені специфікою діяльності підприємств торгівлі. Виконання цілей поставлених перед системою управління можна досягти врахувавши сутність грошового потоку, його унікальність для кожного підприємства. Ефективна система управління грошовими потоками є запорукою не лише досягнення фінансової незалежності підприємства, прибутковості, стабільності функціонування у поточній діяльності, але й основою для досягнення довгострокових цілей розвитку.

Література

1. Дребіт, Г.М. (2019). Планування та контроль грошових потоків на підприємствах: дис. на здоб. наук. ступ. канд. ек. наук: спец. 08.00.08. Київ: КНЕУ, 256 с. URL: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Drebit_Dissertation.pdf.
2. Єрешко, Ю.О (2011). Сутність грошових потоків підприємства як економічної категорії. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_4_11.
3. Сердюков К. Г. (2019). Управління грошовими потоками підприємства. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/2435>
4. Кошельок Г. В. (2018). Сучасні підходи до управління грошовими потоками підприємства. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_4_19
5. Корнійчук А. А. (2018). Проблеми і перспективи розвитку комерційної діяльності торговельних підприємств. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2018-1\(83\)-71-75](https://doi.org/10.26642/jen-2018-1(83)-71-75)
6. Грінько А. П. (2015). Система показників грошових потоків для оцінки ефективності діяльності торговельних підприємств. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_2%283%29_12
7. Офіційний сайт Державної Служби Статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/spr.htm
8. Офіційний сайт ТОВ «ТІВА Україна». URL: <https://tiva.ua/>

References

1. Drebit G. (2019). Planning and control of cash flows at enterprises Kyiv: View. KNEU, 246 s.
2. Yereshko, Yu. (2011). The essence of cash flows of an enterprise as an economic category. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2011_4_11
3. Serdyukov K. (2019). Cash flow management of the enterprise. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/2435>
4. Koshelok G. (2018). Modern approaches to cash flow management. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_4_19
5. Kornychuk A. (2018). Problems and prospects of development of commercial activity of trade enterprises. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2018-1\(83\)-71-75](https://doi.org/10.26642/jen-2018-1(83)-71-75)
6. Grinko A. (2015). System of cash flow indicators to assess the effectiveness of commercial enterprises. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_2%283%29_12
7. Official website of State Statistics Service of Ukraine. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/spr.htm
8. Official website of «TIVA Ukraine» Ltd. URL: <https://tiva.ua/>

Солодка Ольга Олегівна

*доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Солодкая Ольга Олеговна

*доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

Solodka Olha

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of Finance Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6027

СЕГМЕНТАЦІЙНИЙ РОЗРІЗ РИНКУ Ф'ЮЧЕРСНИХ КОНТРАКТІВ УКРАЇНИ

СЕГМЕНТАЦИОННЫЙ РАЗРЕЗ РЫНКА ФЬЮЧЕРСНЫХ КОНТРАКТОВ УКРАИНЫ

SEGMENTATION OF THE MARKET OF FUTURES CONTRACTS OF UKRAINE

Анотація. В статті визначено сегментаційний розріз ринку ф'ючерсних контрактів України. Охарактеризовано особливості організації торгів і портфелі ф'ючерсних контрактів основних операторів ринку. Досліджено портфелі ф'ючерсних контрактів за обсягом і широтою спектру базових активів. Визначено, що ринок ф'ючерсних контрактів України містить всі існуючі сегменти, але розподіл сегментів за організаторами торгів не формує конкурентне середовище на ринку ф'ючерсних контрактів. Обґрунтовано технічну відповідність функціонального механізму ф'ючерсних контрактів України світовому рівню технологій організації торгів на строкових ринках. Разом із тим, виявлено непопулярність даного фінансового інструменту та його ізолюваність від розвитку реального сектору економіки. Доведено необхідність систематизації структури функціонального механізму ф'ючерсних контрактів, мінімізації спекулятивних операцій і зміщення акцентів у бік запровадження механізмів хеджування економічних і фінансових ризиків суб'єктів господарювання через оптимізацію спектру базових активів ф'ючерсних контрактів.

Ключові слова: валютний ф'ючерсний контракт, процентний ф'ючерсний контракт, ф'ючерсний контракт на індекс, ф'ючерсний контракт на акції, базовий актив.

Аннотация. В статье определен сегментационный разрез рынка фьючерсных контрактов Украины. Охарактеризованы особенности организации торгов и портфели фьючерсных контрактов основных операторов рынка. Исследованы портфели фьючерсных контрактов по объему и широте спектра базовых активов. Определено, что рынок фьючерсных контрактов Украины содержит все существующие сегменты, но распределение сегментов организаторами торгов не формирует конкурентную среду на рынке фьючерсных контрактов. Обоснованно техническое соответствие функционального механизма фьючерсных контрактов Украина мировому уровню технологий организации торгов на срочных рынках. Вместе с тем, выявлена непопулярность данного финансового инструмента и его изоляция от развития реального сектора экономики. Доказана необходимость систематизации структуры функционального механизма фьючерсных контрактов, минимизации спекулятивных операций и смещения акцентов в сторону введения механизмов хеджирования экономических и финансовых рисков субъектов хозяйствования путем оптимизации спектра базовых активов фьючерсных контрактов.

Ключевые слова: валютный фьючерсний контракт, процентный фьючерсний контракт, фьючерсний контракт на индекс, фьючерсний контракт на акции, базовый актив.

Summary. The article defines the segmentation of the market of futures contracts of Ukraine. Features of organizing trades and portfolios of futures contracts of the main operators of the market are characterized. Portfolios of futures contracts for the volume and breadth of the range of underlying assets were explored. It is determined that the market of futures contracts of Ukraine contains all existing segments, but the distribution of segments by the organizers of trades does not form a competitive environment in the market of futures contracts. The technical conformity of the functional mechanism of futures contracts of Ukraine to the world level of technologies for organizing trades in derivatives market is justified. At the same time, the unpopularity of this financial instrument and its isolation from the development of the real sector of the economy have been revealed. The necessity of systematization of the structure of the functional mechanism of futures contracts, minimization of speculative operations and shift of emphasis towards the introduction of mechanisms for hedging economic and financial risks of business entities by optimizing the range of underlying assets of futures contracts is proved.

Key words: futures contract for currency, futures contract for interest, futures contract for index, futures contract for stocks, underlying asset.

Постановка проблеми. Незважаючи на перманентну наявність об'єктивних передумов, зокрема: суттєві координаційні деструкції в економіці України, надвисокий рівень макроекономічної та фінансової нестабільності, відсутність ефективної стимулюючої фіскальної та грошово-кредитної політики, — похідні фінансові інструменти, які здатні нівелювати зазначені тенденції, не набули активного розвитку в практиці економічних суб'єктів, що, на наш погляд, обумовлюється відсутністю комплексної системної методології їх використання як непрямих інструментів ефективного макроекономічного регулювання, адаптованої до умов економіки України.

Вважаємо, що похідні фінансові інструменти здатні забезпечити макроекономічну стабільність через посилення економічної активності суб'єктів господарювання внаслідок зменшення кон'юнктурних коливань на фондовому, грошово-кредитному, валютному і товарно-сировинному ринках. Зазначене актуалізує необхідність розробки комплексної системної методології використання похідних фінансових інструментів для їх активного запровадження у функціональні механізми фондового, грошово-кредитного, валютного і товарно-сировинного ринків з метою зменшення їх волатильності через інструменти хеджування, що, у свою чергу, потребує дослідження стану ринку похідних фінансових інструментів на предмет виявлення спекулятивних і хеджевих операцій у сегментаційному розрізі за видами контрактів.

Сучасні умови розвитку економіки України характеризуються високим рівнем економічних і фінансових ризиків, що актуалізує необхідність розвитку ринку ф'ючерсних контрактів у напрямі зменшення спекулятивних варіантів їх використання на користь реалізації стратегій хеджування суб'єктами господарювання, що сприятиме збільшенню ефективності управління капіталом за мінімальних витрат і, в остаточному підсумку, розвитку реального сектору економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна природа, напрями, передумови та умови використання ф'ючерсних контрактів знайшли відображення в наукових працях Балабушкіна А. [1], Галіца Л. [2], Джоріона П. [8], Томпсетта М. [9], Халла Д. [7], Ченса Д. [6] та інших, проте розріз використання похідних фінансових інструментів для мінімізації координаційних деструкцій в економіці потребує подальших досліджень даної наукової проблематики.

Метою статті є формування сегментаційного розрізу ринку ф'ючерсних контрактів України для визначення можливості мінімізації спекулятивних операцій і зміщення акцентів у бік запровадження механізмів хеджування економічних і фінансових ризиків суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Ринок ф'ючерсних контрактів України формують 3 фондові біржі, зокрема: ПАТ «Фондова біржа «Перспектива»»; ПАТ «Українська біржа»; ПрАТ «Українська міжбанківська валютна біржа». Сегментаційний розріз ринку ф'ючерсних контрактів України наведено у таблиці 1.

Сегменти ринку ф'ючерсних контрактів визначено відповідно до видів ф'ючерсних контрактів. Таким чином, ринок ф'ючерсних контрактів України містить всі існуючі сегменти, окрім довгострокових процентних ф'ючерсів. Слід зауважити, що ф'ючерсні контракти, які належать до одного сегменту ринку, але є пропозицією різних бірж, відрізняються параметрами, що обумовлює необхідність їх розгляду як портфелів ф'ючерсних контрактів організаторів торгів — зазначених бірж України.

Розглянемо характеристики портфелю ф'ючерсних контрактів у сегментаційному розрізі.

Базовими активами індексних ф'ючерсних контрактів є: індекс S&P 500 — SP; індекс Euro Stoxx 50 — SXE; індекс FTSE100 — UKF; індекс українських облігацій — UB. Індеси акцій (індекс S&P 500;

Таблиця 1

Сегментаційний розріз ринку ф'ючерсних контрактів України

Сегмент ринку ф'ючерсних контрактів (вид ф'ючерсного контракту)	Варіанти специфікацій ф'ючерсного контракту	Рік запровадження ф'ючерсного контракту в обіг
Організатор торгів — ПАТ «Фондова біржа «Перспектива»»		
Індексний	Ф'ючерсний контракт на індекс Euro Stoxx 50	2015
	Ф'ючерсний контракт на індекс FTSE100	2015
	Ф'ючерсний контракт на індекс S&P 500	2015
	Ф'ючерсний контракт на індекс UB	2012
Валютний	Ф'ючерсний контракт на курс гривні до долару США (НБУ)	2015
	Ф'ючерсний контракт на середньозважений курс гривні до долару США (МВРУ)	2015
	Ф'ючерсний контракт на середнє арифметичне курсу гривні НБУ та Thomson Reuters	2015
	Ф'ючерсний контракт на курс гривні до ЄВРО (НБУ)	2015
	Ф'ючерсний контракт на середньозважений курс гривні до ЄВРО (МВРУ)	2015
	Ф'ючерсний контракт на курс ЄВРО до долару США (ЄЦБ)	2015
Короткостроковий процентний	Ф'ючерсні контракти на індекс KievPrime O/N, 1W, 1M, 2M, 3M, 6M, 12M, що відповідає депозитній ставці на строк 1 день, 1 тиждень, 1 місяць, 2 місяці, 3 місяці, 6 місяців, 12 місяців, відповідно (7 видів)	2013
	Ф'ючерсні контракти на індекс UIRD, що відповідає депозитній ставці на строк 3 місяці, 6 місяців, 9 місяців, 12 місяців (4 види)	2012
Товарний	Ф'ючерсні контракти на ціни дорогоцінних (банківських) металів (4 види)	2015
Організатор торгів — ПАТ «Українська біржа»		
Індексний	Ф'ючерсний контракт на індекс українських акцій (UX)	2010
Валютний	Ф'ючерсний контракт на курс долар США — українська гривня (DX)	2015
	Ф'ючерсний контракт на курс євро — долар США (DE)	2015
	Ф'ючерсний контракт на індекс BITCOIN	2016
Товарний	Ф'ючерсний контракт на ціну однієї тройської унції афінованого золота (GOLDU)	2015
	Ф'ючерсний контракт на ціну нафти сорту BRENT	2016
Організатор торгів — ПрАТ «Українська міжбанківська валютна біржа»		
Валютний	Ф'ючерсний контракт на середній курс євро до гривні	2003
	Ф'ючерсний контракт на середній курс долара США до гривні	2003
	Ф'ючерсний контракт на середній курс російського рубля до гривні	2003

Джерело: складено автором за офіційними даними [3; 4; 5]

індекс Euro Stoxx 50; індекс FTSE100) розраховуються фондовими біржами та/або інформаційними агенціями відповідно до затверджених ними методик. Фондова біржа затверджує та оприлюднює на офіційному інтернет-сайті перелік параметрів ф'ючерсних контрактів на індекси акцій, що містить: найменування контракту; код контракту; джерело інформації про значення індексу акцій та методику розрахунку. В якості фіксингу використовується ціна закриття попереднього торговельного дня на ринку базового активу. Крім того, комітет строкового ринку біржі відстежує час публікації зазначених цін (фіксингів) та у разі їх змін інформує про це

учасників біржових торгів. У разі призупинення (або припинення) визначення та/або публікації зазначених цін (фіксингів) відповідний базовий показник визначається біржою [3; 4; 5].

Індекс українських облігацій (індекс UB) є індикатором боргового ринку України, який розраховується відповідно до затвердженої біржовою радою «Методики розрахунку індексу українських облігацій» [3; 4; 5]. Індекс UB характеризує усереднену ефективну доходність державних, муніципальних та корпоративних українських облігацій. Розрахунок здійснюється за всіма купонними облігаціями, що знаходяться в обігу на біржі, з терміном до погашення

(найближчої оферти) до 3 років, за умови відсутності особливостей випуску, обігу, ліквідності, капіталізації. Значення індексу UB публікуються кожного робочого дня на офіційному сайті фондової біржі.

Базовими активами ф'ючерсних контрактів на курс гривні до долару США (НБУ), на середньозважений курс гривні до долару США (МВРУ), на середнє арифметичне курсу гривні НБУ та Thomson Reuters є: USD1 — офіційний курс гривні до долару США, який встановлено Національним банком України; USD2 — середньозважений курс гривні до долару США на міжбанківському валютному ринку, з урахуванням часу його публікації, в тому числі на офіційному сайті Національного банку України; USD3 — курс гривні до долару США, визначений відповідно до розрахунку торговельної асоціації EMTA, опублікованого інформаційним агентством Thomson Reuters; USD4 — середнє арифметичне значення офіційного курсу гривні до долару США та середньозваженої спот-котировок курсу, що оголошуються брокерами та публікуються інформаційним агентством Thomson Reuters (зокрема, з кодами GFIU, BGCUAN і PMYUAN в системі Thomson Reuters); визначається за формулою:

$$USD4 = \frac{\left(OK + \frac{\sum CK_i}{n} \right)}{N},$$

де OK — офіційний курс гривні до долару США, з урахуванням часу встановлення та публікації; CK_i — спот-котировка курсу i -го брокера; n — кількість наявних спот-котировок курсу; N — коефіцієнт, що дорівнює 1, якщо спот-котировки курсу відсутні, або 2, якщо спот-котировки курсу наявні.

Базовими активами ф'ючерсних контрактів на курс гривні до ЄВРО (НБУ), на середньозважений курс гривні до ЄВРО (МВРУ) є: EUR1 — офіційний курс гривні до євро, який встановлено Національним банком України; EUR2 — середньозважений курс гривні до євро на міжбанківському валютному ринку, з урахуванням часу його публікації, що розраховується в такий спосіб:

$$EUR2 = USD2 \times ECB_{eur/usd},$$

де USD2 — середньозважений курс гривні до долару США на міжбанківському валютному ринку, з урахуванням часу його публікації, в тому числі на офіційному сайті Національного банку України; $ECB_{eur/usd}$ — курс євро до долару США, з урахуванням часу його публікації, в тому числі на офіційному сайті Європейського Центрального банку. Базовим активом ф'ючерсного контракту на курс ЄВРО до долару США (ЄЦБ) є: EUSD — офіційний курс євро до долару США ($ECB_{eur/usd}$), з урахуван-

ням часу його публікації, в тому числі на офіційному сайті Європейського Центрального банку.

Комітет строкового ринку біржі відстежує час публікації зазначених курсів та, у випадку їх зміни, інформує учасників біржових торгів. У разі призупинення (припинення) визначення та/або публікації зазначених курсів відповідний базовий показник визначається згідно методики, затвердженої та опублікованої офіційному сайті біржі.

Базовим активом ф'ючерсних контрактів на індекс KievPrime є індекс KievPrime, який розраховує компанія Thomson Reuters на основі відсоткових ставок за депозитами у гривнях для фізичних осіб, згідно з котируваннями, які надаються провідними учасниками грошового ринку України. Значення (фіксинг) індексу KievPrime публікуються компанією Thomson Reuters кожного робочого дня на спеціальних сторінках «KievPrime» в системі Thomson Reuters.

У 2019 році до біржових торгів допущено 7 видів ф'ючерсних контрактів на індекс KievPrime: ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime O/N, що відповідає депозитній ставці на строк 1 день; ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime 1W, що відповідає депозитній ставці на строк 1 тиждень; ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime 1M, що відповідає депозитній ставці на строк 1 місяць; ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime 2M, що відповідає депозитній ставці на строк 2 місяці; ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime 3M, що відповідає депозитній ставці на строк 3 місяці; ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime 6M, що відповідає депозитній ставці а строк 6 місяців; ф'ючерсний контракт на ставку індексу KievPrime 12M, що відповідає депозитній ставці на строк 12 місяців.

Базовим активом ф'ючерсних контрактів на індекс UIRD є український індекс ставок за депозитами фізичних осіб (Ukrainian Index of Retail Deposit Rates — UIRD), який розраховує компанія Thomson Reuters за методикою, розробленою спільно з Національним Банком України, на основі номінальних ставок ринку депозитів фізичних осіб, які оголошуються провідними учасниками українського ринку банківських депозитів фізичних осіб. Значення індексу UIRD розраховуються в процентах річних, із точністю до двох знаків після коми, та публікуються компанією Thomson Reuters (фіксинг) кожного робочого дня на спеціальних сторінках UARDFIX та $UARDFIX=R$ в системі Thomson Reuters, а також Національним банком України у вільному доступі на офіційному сайті.

Ставки, що оголошуються банками, є індикативними даними і їх публікація не накладає на банки

жодних зобов'язань щодо укладення ф'ючерсних контрактів. Разом із тим, ставки індексу UIRD відображають рівень процентних ставок, за якими банки-учасники в момент оголошення ставок будуть готові приймати депозити фізичних осіб згідно за законодавству України.

Для розрахунку індексу UIRD використовуються номінальні ставки банків за «класичними» депозитами для стандартних сум на відповідні строки. Індекс UIRD розраховується на основі депозитних ставок, що оголошуються банками на строки 3, 6, 9 та 12 місяців у таких валютах: українська гривня, долари США, євро. Стандартні суми депозитів, які визнано базовими для вибору ставок, такі: в українській гривні — 100000 UAH; у доларах США — 10000 USD; у євро — 10000 EUR. Банки-учасники кожного робочого дня вносять в систему Thomson Reuters свої ставки, які після проходження перевірки на якість, включаються до розрахунку індексу UIRD, що здійснюється кожного робочого дня о 15:00 за київським часом. Розрахунок ставки індексу UIRD відбувається, якщо банками-учасниками оголошено 7 або більше ставок, які прийнято до розрахунку, за кожним строком.

Індекс UIRD демонструє щільну кореляцію з тенденціями розвитку національного фінансового ринку, що, на наш погляд, доводить доцільність його використання в якості базового активу похідних фінансових інструментів, інвестиційно привабливих для операторів боргового ринку України.

У 2019 році до біржових торгів допущено 4 види ф'ючерсних контрактів на індекс UIRD: ф'ючерсний контракт на ставку індексу UIRD, що відповідає депозитній ставці на строк 3 місяці; ф'ючерсний контракт на ставку індексу UIRD, що відповідає депозитній ставці на строк 6 місяців; ф'ючерсний контракт на ставку індексу UIRD, що відповідає депозитній ставці на строк 9 місяців; ф'ючерсний контракт на ставку індексу UIRD, що відповідає депозитній ставці на строк 12 місяців.

Базовими активами ф'ючерсних контрактів на ціни дорогоцінних (банківських) металів є: GOLD — афіноване золото; SILV — афіноване срібло; PLT — афінована платина; PLD — афінований паладій. Біржа затверджує та оприлюднює на офіційному сайті перелік параметрів ф'ючерсних контрактів на ціни дорогоцінних (банківських) металів, що містить (щонайменше): найменування контракту, код контракту, джерело інформації про фіксинг дорогоцінного (банківського) металу.

Розрахунок варіаційної маржі для ф'ючерсних контрактів на індекс Euro Stoxx 50, на індекс FTSE100, на індекс S&P 500, ф'ючерсного контракту

на курс ЄВРО до долару США (ЄЦБ), ф'ючерсних контрактів на ціни дорогоцінних (банківських) металів, здійснюється за формулою:

$$VM = (P_{t-1} - P_t) \times N \times Q \times R,$$

де VM — варіаційна маржа за ф'ючерсним контрактом; P_{t-1} — ціна укладання або попередня розрахункова ціна ф'ючерсного контракту; P_t — поточна розрахункова ціна ф'ючерсного контракту; N — кількість відкритих позицій за ф'ючерсним контрактом; Q — обсяг ф'ючерсного контракту; R — офіційний курс гривні до валюти розрахунку, який встановлено Національним банком України, приведений до курсу за одиницю валюти розрахунку.

Розрахунок варіаційної маржі для ф'ючерсного контракту на індекс UB, ф'ючерсних контрактів на курс гривні до долару США (НБУ), на середньозважений курс гривні до долару США (МВРУ), на середнє арифметичне курсу гривні НБУ та Thomson Reuters, ф'ючерсних контрактів на курс гривні до ЄВРО (НБУ), на середньозважений курс гривні до ЄВРО (МВРУ), ф'ючерсних контрактів на індекс KievPrime O/N, 1W, 1M, 2M, 3M, 6M, 12M, що відповідає депозитній ставці на строк 1 день, 1 тиждень, 1 місяць, 2 місяці, 3 місяці, 6 місяців, 12 місяців, відповідно, ф'ючерсних контрактів на індекс UIRD, що відповідає депозитній ставці на строк 3 місяці, 6 місяців, 9 місяців, 12 місяців, здійснюється за формулою:

$$VM = (P_{t-1} - P_t) \times N \times Q,$$

де VM — варіаційна маржа за ф'ючерсним контрактом; P_{t-1} — ціна укладання або попередня розрахункова ціна ф'ючерсного контракту; P_t — поточна розрахункова ціна ф'ючерсного контракту; N — кількість відкритих позицій за ф'ючерсним контрактом; Q — обсяг ф'ючерсного контракту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Зауважимо, що найбільшою популярністю в Україні користуються валютні ф'ючерсні контракти. Особливо активно торгуються ф'ючерсні контракти на курс євро — долар США. Підтвердженням цього є запуск на організаторах торгів з 2016 року додаткової вечірньої торгової сесії строкового ринку. Регулярно, в період з 17:20 до 22:50, відбуваються торги ф'ючерсними контрактами на курс євро — долар США. Ліквідність у вечірній час, так само як і в ході основної сесії, підтримують маркет-мейкери біржі.

На наш погляд, запуск вечірньої торгової сесії дозволяє українським трейдерам торгувати похідними фінансовими інструментами одночасно з учасниками

провідних світових ринків, своєчасно реагувати на цінові коливання в період торгів на провідних біржах світу, що мінімізує ризики високих «гепів» в момент відкриття торгової сесії у наступний день в Україні. За відсутності вечірньої торгової сесії, основні новини зі світових фінансових ринків припадають на позаробочий час, що підвищує ризиковість відкритих за інструментом позицій. Запуск вечірніх торгових сесій, зазвичай, не лише збільшує часові межі торгівлі, а сприяє підвищенню ліквідності інструментів строкового ринку. Проте, даний розріз розвитку ринку похідних фінансових інструментів є технічним, змістовне економічне наповнення його функціонального механізму забезпечується вибором відповідного базового активу для відповідних умов економічного розвитку.

На наш погляд, на фоні наявності в Україні протягом 2006–2019 років від’ємного значення чистого

експорту товарів і послуг, популярність валютних ф’ючерсних контрактів взагалі і ф’ючерсних контрактів на курс євро — долар США зокрема, є доказом їх спекулятивного використання і не сприяє створенню механізмів хеджування для суб’єкти господарювання.

Вважаємо надзвичайно суперечливим факт того, що правилами торгів у секції строкового ринку та специфікаціями ф’ючерсних контрактів організаторів торгів визначено, що біржа не несе відповідальності за відповідність значень базових активів реальній ситуації на ринках базових активів на дату виконання ф’ючерсних контрактів. На наш погляд, даний факт нівелює економічну природу похідних фінансових інструментів щодо можливості реалізації механізмів хеджування суб’єктами господарювання, доводить їх відірваність від розвитку реального сектору економіки України і суто спекулятивну природу.

Література

1. Балабушкин А. Н. Опционы и фьючерсы: методическое пособие / А. Н. Балабушкин. М.: Фондовая биржа РТС, 2004. 105 с.
2. Галиц Л. Финансовая инженерия: инструменты и способы управления финансовым риском / Л. Галиц [пер. с англ.]. М.: ТВП, 1998. 576 с.
3. Офіційний сайт ПАТ «Українська біржа». URL <http://www.ux.ua>.
4. Офіційний сайт ПАТ «Фондова біржа «Перспектива»». URL: <http://fbp.com.ua>
5. Офіційний сайт ПрАТ «Українська міжбанківська валютна біржа». URL: <https://www.uicgroup.com>.
6. Chans D. M. Analysis of Derivatives for the CFA® Program / D. M. Chans. Charlottesville: Association for Investment Management and Research, 2003. 346 p.
7. Hull J. C. Risk Management and Financial Institutions / J. C. Hull. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2015. 752 p.
8. Jorion P. Financial Risk Manager Handbook / P. Jorion. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2009. 753 p.
9. Thomsett M. C. Getting Started in Options / M. C. Thomsett. New York: John Wiley & Sons, Inc, 1997. 297 p.

References

1. Balabushkin A. N. Options and futures: methodical manual / A. N. Balabushkin. M.: RTS Stock Exchange, 2004. 105 p.
2. Galits L. Financial Engineering: Tools and Methods for Managing Financial Risk / L. Galits [trans. from English]. M.: TVP, 1998. 576 p.
3. The official website of the PJSC «Ukrainian Exchange». URL: <http://www.ux.ua>.
4. The official website of the PJSC «Perspektiva Stock Exchange». URL: <http://fbp.com.ua>.
5. The official website of the PJSC «Ukrainian Interbank Currency Exchange». URL: <https://www.uicgroup.com>.
6. Chans D. M. Analysis of Derivatives for the CFA® Program / D. M. Chans. Charlottesville: Association for Investment Management and Research, 2003. 346 p.
7. Hull J. C. Risk Management and Financial Institutions / J. C. Hull. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2015. 752 p.
8. Jorion P. Financial Risk Manager Handbook / P. Jorion. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2009. 753 p.
9. Thomsett M. C. Getting Started in Options / M. C. Thomsett. New York: John Wiley & Sons, Inc, 1997. 297 p.

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПАВЛІХИ Н. В.,
ЦИМБАЛЮК І. О. ТА УНІГИ О. В.
«РОЗВИТОК ТА РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ
ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ»**

На сьогодні процеси глобалізації, зокрема інтеграція економіки України у міжнародний поділ праці, значною мірою впливають на соціально-економічну сферу. Особливо це помітно у прикордонних регіонах, які за сучасних умов євроінтеграції України, зближення з Європейським Союзом і розвитку транскордонного співробітництва можуть отримувати нові конкурентні переваги, а також деякі загрози сусідства з більш розвинутими з економічного погляду регіонами, які формують попит на трудові ресурси з кращою пропозицією умов праці, з кращою пропозицією заробітку. Вони можуть бути важливим чинником у формуванні саме регіонального ринку праці прикордонного регіону.

Власне основною особливістю ринку праці прикордонного регіону є те, що він піддається впливу зовнішніх факторів: ситуації на ринку праці, трудової та міграційної політики суміжних прикордонних регіонів сусідніх країн. Саме вони визначають кон'юнктуру ринку праці, напрямки і тривалість міграційних процесів, які відбуваються на регіональних ринках праці прикордонних регіонів. Тому постійний, систематичний, комплексний моніторинг цих процесів є дуже важливим і актуальним завданням.

У зв'язку з цим, поява досліджень, які відображають теоретичні й практичні аспекти розвитку та регулювання ринків праці прикордонних регіонів, є своєчасною і важливою подією в науковому світі. У цьому контексті варто відзначити монографію Павліхи Н. В., Цимбалюк І. О., Уніги О. В. «Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону»¹.

¹ Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Уніга О. В. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 220 с.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі «Теоретико-методичні основи розвитку та регулювання ринку праці прикордонного регіону» розкрито змістову характеристику розвитку ринку праці прикордонного регіону, концептуальні засади його регулювання; удосконалено методичні підходи до аналізу розвитку ринку праці прикордонного регіону.

У другому розділі «Аналіз розвитку ринку праці прикордонного регіону» охарактеризовано економічну активність і зайнятість населення на регіональних ринках праці, визначено стан кон'юнктури ринків праці регіонів України та проведено діагностику розвитку ринку праці прикордонного регіону.

У третьому розділі «Удосконалення регулювання ринку праці прикордонного регіону в умовах європейської інтеграції» обґрунтовано напрями вдосконалення регулювання ринку праці прикордонного регіону з урахуванням європейського досвіду, здійснено моделювання розвитку регіональних ринків праці в Україні. Розроблено рекомендації щодо їх розвитку в прикордонному регіоні в умовах європейської інтеграції.

Основними результатами дослідження, що висвітлюються у монографії є розкриття змісту та особливостей ринку праці прикордонного регіону, що визначено як систему соціально-трудових відносин в умовах прикордонного співробітництва регіону, яка відображає баланс інтересів між суб'єктами, що беруть участь на цьому ринку (працедавцями, працівниками, державою, профспілками і посередниками). У роботі удосконалено концептуальний підхід до регулювання ринку праці прикордонного

регіону, який передбачає трансформацію системи регулювання ринку праці з орієнтиром на формування інституціолізованого регульованого ринку праці, в основу якого покладено правову основу економічної поведінки його суб'єктів, розвиненість соціального партнерства, колективних і індивідуальних договірних відносин в умовах прикордонного співробітництва. Практичний інтерес становлять обґрунтовані напрями удосконалення регулювання ринку праці у прикордонних регіонах України, які представляють собою ефективну систему інституційного, адміністративного, організаційно-фінансового, інформаційного забезпечення регулювання ринку праці, запровадження чого сприяє адаптації прикордонних територій до європейського ринку праці та зменшенню ризиків його функціонування внаслідок

поглиблення європейської інтеграції та прикордонного співробітництва.

Підсумовуючи, наголосимо, що монографія Павліхи Н. В., Цимбалюк І. О., Уніги О. В. «Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону» є актуальним, інноваційним і комплексним науковим дослідженням, відрізняється глибиною висунутих теоретичних положень і конструктивними практичними рекомендаціями. Теоретико-методичні положення, напрацьовані авторами, можуть бути використані для прийняття практичних рішень керівниками і спеціалістами, органами державного та регіонального управління, місцевого самоврядування для розробки теоретико-методичних і прикладних засад дослідження процесів розвитку та регулювання ринку праці прикордонного регіону.

Рецензент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри державного управління,
публічного адміністрування та регіональної економіки
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
Гавкалова Наталія Леонідівна

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 5 (37)

2 том

Головний редактор — *Камінська Т. Г.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2020. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 16,51. Тираж 100. Заказ № 217.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.